

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

ГУК ОЛЬГА ГРИГОРІВНА

УДК 343.98:343.347

**РОЗСЛІДУВАННЯ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА ОБІГУ
ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук

Науковий керівник:

Весельський Віктор Казимирович

кандидат юридичних наук, професор

Київ-2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. Криміналістична характеристика фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.....	14
1.1. Фальсифіковані лікарські засоби як предмет криміналістичного дослідження.....	14
1.2. Способи фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.....	25
1.3. Слідова картина фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.....	45
1.4. Особа злочинця при вчиненні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.....	55
Висновки до розділу 1.....	63
РОЗДІЛ 2. Початковий етап розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.....	66
2.1. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.....	66
2.2. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.....	87
Висновки до розділу 2.....	93
РОЗДІЛ 3. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та їх обігу.....	97
3.1. Проведення оглядів при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.....	97

3.2. Допит підозрюваних, потерпілих та свідків при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.....	108
3.3. Форми використання спеціальних знань при проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.....	124
Висновки до розділу 3.....	156
ВИСНОВКИ.....	160
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	165
ДОДАТКИ.....	188

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК України – Кримінальний кодекс України;

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року, чинний з 19 листопада 2012 року;

КПК України 1960 року – Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року зі змінами і доповненнями;

ПНП – підрозділи Національної поліції України;

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України;

НЦБ Інтерполу – Національне центральне бюро Інтерполу;

ООН – Організація Об'єднаних Націй;

СНД – Співдружність Незалежних Держав;

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республік;

Держлікслужба – Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками;

ДНДЕКЦ – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр;

ДІТ – Департамент інформаційних технологій МВС України.

ВСТУП

Актуальність теми. Прагнення України стати повноправним учасником міжнародного співтовариства обумовило ратифікацію низки міжнародних документів, що стосуються захисту лікарських засобів від фальсифікації (Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), Конвенції про розробку Європейської фармакопеї (1964 р.), Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (1997 р.), Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я (1992 р.), Угода про співробітництво між Урядом та ЮНІСЕФ (1999 р.), Конвенція Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я (2012 р.) та ін.). Разом з тим ситуація на фармацевтичному ринку України залишається криміногенною і має ряд невирішених проблем. Попри певні позитивні зрушення в соціальній політиці держави стосовно зниження цін на лікарські засоби та врегулювання цінової політики у цій сфері рівень фальсифікації лікарських засобів залишається доволі високим.

За статистичними даними Департаменту інформаційних технологій Міністерства внутрішніх справ України (2012-2015 рр. та вісім місяців 2016 року) до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено 95 інформацій про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 321-1 КК України (фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів). Відповідно до статистичних обліків Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, за останні шість років (2008-2015) було видано 949 розпоряджень про заборону обігу 394 найменувань фальсифікованих лікарських засобів. За вказаний проміжок часу кількість фальсифікованих лікарських засобів зросла на 16 %, причому у 2015 році ця кількість зросла на 49 % порівняно з 2014 роком. Так, якщо у 2014 році Держлікслужбою було виявлено 34 найменування фальсифікованих лікарських засобів, то вже у 2015 році цей показник склав 61 найменування.

Безперечно, такий рівень фальсифікації лікарських засобів указує на недостатню ефективність існуючих засобів і методів боротьби з даним явищем. У цьому контексті важливим кроком є узагальнення наукових ідей і підходів до вдосконалення існуючої методики розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів взагалі та створення якісно нового механізму розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів зокрема.

На жаль, в Україні не розроблено методику розслідування фальсифікації лікарських засобів та їх обігу, не створено структурної схеми, алгоритму діяльності, які б сприяли якісному розслідуванню цього виду злочину. У чинному законодавстві наявні лише загальні визначення фальсифікації лікарських засобів та коментар до статті Кримінального кодексу України.

Теоретичне підґрунтя дисертації складають фундаментальні роботи вчених, присвячені різним аспектам виявлення та розслідування злочинів, зокрема Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, І. В. Басистої, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, В. І. Василичука, В. К. Весельського, Г. П. Власової, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, М. Л. Грібова, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, В. А. Колесника, О. Н. Колесниченка, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, А. В. Мовчана, О. І. Мотляха, В. В. Назарова, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, В. Д. Пчолкіна, М. В. Салтевського, М. М. Сербіна, О. В. Таран, О. Ю. Татарова, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, В. Г. Хахановського, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, О. Г. Яновської та інших.

Окремі проблеми розслідування злочинів у сфері фальсифікації лікарських засобів досліджено вітчизняними криміналістами: В. М. Бесчастним, О. А. Вовчанською, Н. А. Запорощенко, О. В. Одерієм, А. М. Поляхом, А. П. Сакаль, Д. Ю. Стригуном та іншими вченими.

За відсутності зазначеної детальної методики на практиці використовують методику розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, але не дуже вдало, адже більшість незаконних діянь залишаються латентними, а виявляються і розслідуються лише ті, які схожі за способами вчинення зі злочинами з наркотиками (збут чи порушення правил відпуску лікарських засобів з аптек) або виявляються у зв'язку з розслідуванням інших злочинів (контрабанда, корисливо-насильницькі злочини тощо).

Незважаючи на вагомий внесок учених, присвячений різним аспектам виявлення та розслідування окремих видів злочинів, варто зауважити, що їх наукові пошуки стосувалися лише окремих аспектів протидії злочинності, актуальних на певних етапах розвитку законодавства та правоохоронної практики. Наведені обставини й визначають актуальність запропонованої теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про забезпечення населення якісними та доступними лікарськими засобами», схваленого Указом Президента від 30 серпня 2012 р. № 526/2012, Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, схваленої Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1000/2011, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ на період 2015-2019 років, затвердженого Наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2013-2016 рр., схваленим Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 29 жовтня 2013 р., протокол № 28. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 28 січня 2014 р. (протокол № 1).

Мета і задачі дослідження. Мета роботи полягає в розробленні теоретичних положень та практичних рекомендацій з організації розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі *задачі*:

- сформулювати поняття фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів;
- визначити типові способи вчинення фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів;
- окреслити слідову картину цього злочину;
- охарактеризувати ознаки особи злочинця при фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів;
- виділити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів;
- виокремити типові слідчі версії в кримінальних провадженнях про фальсифікацію лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів;
- визначити обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів;
- систематизувати організаційні й тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій;
- виділити форми використання спеціальних знань при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів та виокремити проведення найбільш типових експертиз по даній категорії злочинів.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері діяльності органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції під час розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

Предмет дослідження – розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є *діалектико-матеріалістичний* метод наукового пізнання соціально-правових явищ, а також загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема *історико-правовий* – при дослідженні поглядів учених щодо поняття криміналістичної характеристики та її структури (підрозділ 1.1); *формально-логічний* – при з'ясуванні структурних елементів криміналістичної характеристики фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів (розділ 1); *порівняльно-правовий* – при аналізі думок науковців з досліджуваної проблематики, наукових категорій, визначень та підходів (розділи 1, 2, 3); *догматичний* – для тлумачення юридичних категорій, поглиблення й уточнення понятійного апарату (розділи 1, 2); *функціональний* – для виділення типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування злочинів (підрозділ 2.1); *системний* – при здійсненні класифікації способів вчинення, готування та приховування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів (підрозділ 1.2); *типологічний* – при дослідженні особи злочинця (підрозділ 1.4); *методи аналізу та синтезу* – при розробленні структури криміналістичної характеристики (розділ 1), формулюванні висновків з питань, які висвітлюються в дисертації; *статистичний* – при аналізі та узагальненні результатів емпіричних досліджень (вивчених кримінальних проваджень, результатів анкетування) (розділи 1-3); *соціологічні* – для підтвердження наукових висновків результатами анкетування та інтерв'ювання працівників правоохоронних органів (розділи 1-3).

Емпіричну базу дослідження становлять: результати узагальнення 95 кримінальних проваджень, розглянутих місцевими судами Вінницької, Київської, Дніпропетровської, Одеської, Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської, Рівненської, Волинської, Хмельницької, Кіровоградської, Житомирської, Миколаївської та Черкаської областей за період з 2012 по 2016 рр.; анкетування 243 працівників правоохоронних органів (слідчі, оперуповноважені кримінальної поліції) Вінницької, Київської, Дніпропетровської, Одеської,

Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської, Рівненської, Волинської та Хмельницької областей.

При підготовці роботи використано аналітичні та статистичні матеріали Департаменту інформаційних технологій Міністерства внутрішніх справ України та управлінь (відділів) інформаційних технологій підрозділів Національної поліції України в областях за період 2012-2016 рр., дані статистичних звітів Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками за період 2008-2016 рр., власний досвід дисертанта, набутий під час роботи на посаді дільничного інспектора міліції у Літинському районному відділі УМВС України у Вінницькій області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній науці монографічним дослідженням проблемних питань правового регулювання та практики розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

У дослідженні сформульовано та обґрунтовано низку висновків і рекомендацій, до найбільш суттєвих яких слід віднести такі:

вперше:

- сформовано перелік способів фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів до яких відносяться: виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання та збут;

- виділено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: 1) надійшло повідомлення про збут фальсифікованих лікарських засобів; усі обставини відомі зі слів заявника; особи, які вчинили злочин, не встановлені (48 % кримінальних проваджень); 2) надійшла оперативна інформація про виготовлення, перероблення або зберігання фальсифікованих лікарських засобів; виявлено місце вчинення зазначених дій; особа, яка вчинила злочин, не встановлена або переховується; відсутність відомостей про канали збуту фальсифікованих лікарських засобів та інших обставин злочину (27 % кримінальних проваджень); 3) встановлено факт

обігу фальсифікованих лікарських засобів; підозрюваний затриманий на місці вчинення злочину, сліди злочину не приховані (25 % кримінальних проваджень);

- визначено, які саме судові експертизи необхідно призначати при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів (судово-хімічна, фізико-хімічна, фармацевтична та фармакологічна).

удосконалено:

- підхід до формування криміналістичної характеристики фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, відповідно до якого виокремлено найбільш значущі її елементи, що слугують успішному і практичному розв'язанню завдань розслідування: предмет злочину, спосіб учинення злочину, слідова картина злочину та особа злочинця;

- авторське визначення понять «обіг фальсифікованих лікарських засобів» (злочинна діяльність, що включає виробництво, переробку, державну реєстрацію, рекламу, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, передачу, з метою збуту, збут, а також надання послуг із застосування фальсифікованих лікарських засобів); «фальсифікований лікарський засіб» (лікарський засіб, який містить помилкову інформацію про його склад і (або) виробника, і (або) властивості та характеристики, які обумовлюють його вибір (призначення) та застосування); «недоброякісні лікарські засоби» (непридатні для застосування і не відповідають своєму призначенню внаслідок наявності в них недоліків, які обумовлені недоброякісною речовиною, з якої вони виготовлені, або порушення правил виготовлення, умов їх зберігання (перевезення) або інших обов'язкових вимог (правил, стандартів);

- форми використання спеціальних знань під час розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, залучення спеціалістів для надання допомоги під час проведення слідчих (розшукових) дій та надання спеціалістами консультацій.

дістало подальший розвиток:

- висування слідчих версій початкового етапу розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів та алгоритми їх розв'язання;

- організаційно-тактичні основи проведення огляду місця події, обшуку, допиту підозрюваних, потерпілих, свідків як засобів збирання доказів під час розслідування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й обґрунтовані в дисертації положення, висновки та рекомендації впроваджені та надалі можуть бути використані в:

- *правозастосовчій діяльності* органів досудового розслідування – у процесі розроблення й удосконаленні відомчих нормативно-правових актів та методичних рекомендацій (акт впровадження Головного слідчого управління МВС України від 20 травня 2015 р.);

- *освітньому процесі* – при написанні окремих розділів (глав) підручників і навчальних посібників із навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», «Методика розслідування окремих видів злочинів», а також безпосередньо при підготовці лекцій і проведенні занять за відповідними темами (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 03 березня 2015 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації доповідалися у виступах автора, на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарі, а зокрема: «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, 14-15 лютого 2014 р.); «Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії вчиненню насильства в сім'ї» (м. Івано-Франківськ, 28 лютого 2014 р.); «Актуальні проблеми розслідування злочинів» (м. Київ, 1 липня 2014 р.); «Проблеми становлення України як демократичної та правової держави» (м. Київ 17 жовтня 2014 р.); «Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції» (м. Київ, 30 жовтня 2014 р.); «Процесуальні, криміналістичні та психологічні

аспекти досудового розслідування» (м. Одеса, 7 листопада 2014 р.); «Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних правопорушень» (м. Київ, 20 листопада 2014 р.); «Актуальні питання теорії та практики криміналістичної науки» (м. Київ, 23 січня 2015 р.); «Актуальні питання реформування правової системи в Україні» (м. Київ, 30 квітня 2015 р.); «Теоретичні аспекти організації досудового розслідування» (м. Харків, 4 грудня 2015 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено в 15 наукових публікаціях, серед яких 4 статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 1 стаття – у міжнародному науковому виданні, а також у 10 тезах, опублікованих у збірниках доповідей науково-практичних конференцій, круглих столах та семінарі.

РОЗДІЛ І

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА ОБІГУ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

1.1. Фальсифіковані лікарські засоби як предмет криміналістичного дослідження

Серед вчених-криміналістів немає єдиної думки щодо теоретичних питань криміналістичної характеристики злочинів. Так, предметом дискусії є: поняття, визначення, кількісний та якісний склад елементів, місце криміналістичної характеристики злочинів у системі криміналістики. Зазначені питання прямо чи побічно висвітлені в працях Р.С. Белкіна, І.Є Биховського, А.В. Дулова [1, с. 57-60], Л.Г. Видонова, В.Л. Видонова [2, с. 95-100], І.Ф. Герасимова [3, с. 96-107], В.Г. Гончаренка, Г.А. Кушнір, В.Л. Підпалого [4, с.5-18], Л.Я. Драпкіна [5, с. 17-24], Н.І. Клименко [6, с. 103], В.Є Коновалової, О.Н. Колісніченка [7, с. 15-22], В.В. Клочкова [8, с. 135-140], І.П. Лузгіна [9, с. 30-36], А.Г. Матусовського [10, с. 54-58], С.П. Мітрічева [11, с. 28-34], І.Ф. Пантелєєва [12, с. 96], Л.О. Сергєєва [13, с. 18], В.Г. Танасевича, В.О. Образцова [14, с. 102-111], М.В. Салтевського [15, с. 13-20], М.П. Яблокова [16, с. 43-48], та інших.

У своїй роботі ми будемо дотримуватися думки І.Ф. Герасимова [17, с. 13-15], О.Н. Колісніченка [18, с. 30-48], В.К. Лисиченка [19, с. 27.], М.О. Селіванова [20, с. 56-63], які зазначають, що під криміналістичною характеристикою злочинів слід розуміти певним чином упорядковану сукупність даних (відомостей) про криміналістично значущі ознаки злочинів. Наявність відомостей про такі ознаки злочинів певного виду, а також ознаки конкретного злочину, що розслідується, полегшить для слідчого, процес пізнання злочинної діяльності, що розслідується, а також надасть можливість прогнозувати характер ще не відомих елементів злочину [21, с. 43-49], а отже, у подальшому сприятиме обранню найбільш оптимальних

методів розслідування. Ефективність цього процесу обумовлена систематизацією елементів криміналістичної характеристики та існування між ними чітких зв'язків.

При побудові криміналістичної характеристики фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів ми будемо дотримуватися структури криміналістичної характеристики, запропонованої М.В. Салтевським [22, с. 130-133] та підтриманої О. П. Дубовим [23, с. 7-14] П.М. Кубраком [24, с. 76-77], В.К. Чаюком [25, с. 8] та іншими, відповідно до якої всі елементи можна звести до чотирьох основних: 1) предмет безпосереднього злочинного замаху; 2) спосіб вчинення злочину в його широкому розумінні; 3) слідова картина в її широкій інтерпретації; 4) особа злочинця. На нашу думку, саме така структура найбільш повно відображає криміналістично значущі ознаки фальсифікації лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів. Розглянемо більш детально кожен з цих елементів.

Так, ми вважаємо, що узагальнені дані про предмет суспільно небезпечного діяння повинні посідати одне з основних місць у системі криміналістичної характеристики злочину. Ці відомості знаходять прояв у різного роду слідах вчиненого і створюють можливість розкриття злочину, пояснюють сутність злочинного посягання, вказують на його ознаки. В окремих випадках вони прямо вказують на мотив, мету, спосіб, механізм слідоутворення, характеризують особу винного.

При розробці криміналістичних характеристик певних видів (груп) злочинів, доцільно типізувати дані про предмет злочину. Це дасть змогу ефективніше встановлювати зв'язки та залежності між елементами криміналістичної характеристики [6, с. 151]. Так, криміналістично значущі відомості про предмет злочинного посягання допомагають слідчому на стадії досудового розслідування виявити та об'єктивно оцінити всі ознаки складу кримінального правопорушення, які містяться у вихідній інформації; висунути обґрунтовані слідчі версії про можливого злочинця. Не рідко саме ці відомості визначають спосіб вчинення кримінального правопорушення та дають уявлення про ймовірне місце злочинного посягання [27, с. 69].

Так, відповідно до ст.2 Закону України від 08.09.2011 № 3718-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання фальсифікації лікарських засобів» «фальсифікований лікарський засіб – це лікарський засіб, який умисно промаркований неідентично (невідповідно) відомостям (одній або кільком з них) про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України, а так само лікарський засіб, умисно підроблений у інший спосіб, і не відповідає відомостям (одній або кільком з них), у тому числі складу, про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України». [28]

Державний контроль якості лікарських засобів – це сукупність організаційних та правових заходів, спрямованих на додержання суб'єктами господарської діяльності незалежно від форм власності і підпорядкування вимог законодавства щодо забезпечення якості лікарських засобів.

Спеціальним органом державного контролю якості лікарських засобів є Державна інспекція з контролю якості лікарських засобів МОЗ України з безпосередньо підпорядкованими їй територіальними державними інспекціями. Саме Державна інспекція визначена Законом України "Про лікарські засоби" як контролюючий орган і має всі необхідні ресурси та інфраструктуру для виконання покладених на неї завдань. [29]

Слід зазначити, що фальсифікованим є той лікарський препарат, який визнано таким після ретельної перевірки центральним органом виконавчої влади у галузі охорони здоров'я. Після визнання препарату фальсифікатом його обіг слід припинити, він має бути вилучений з торговельної мережі його власником і поміщений до карантинної зони окремо від інших ліків.

Будь-який обіг таких ліків є порушенням вимог чинних нормативно-правових актів.

Викладення статті 321-1 у кримінальному кодексі України, носить бланкетний характер та викликає у слідчого ряд практичних запитань: «Що робити? Які ознаки виявляти? Чим керуватися?» Причиною є те, що фармацевтика – це

сфера до якої криміналісти-практики звертаються досить рідко, а отже не застраховані від помилок.

У цьому контексті заслуговує на увагу думка В.Ф. Єрмоловича, який вважає, що принципове значення мають відомості про предмет злочинного посягання (речі, предмети), які мають матеріальну структуру й доступні для сприйняття та дослідження. Вони можуть виступати у якості слідоутворюючих та слідосприймаючих об'єктів, що надзвичайно важливо для встановлення місця, часу, способу, знаряддя та інших обставин вчинення і приховання злочину за допомогою спеціальних методів і прийомів, які використовуються у оперативно-розшуковій діяльності і слідчій роботі [26, с. 151].

Ми стикаємося з проблемами суто об'єктивного характеру. Науково-технічний прогрес останнім часом розвивається досить швидкими темпами, зокрема і у фармацевтиці, постійно виявляються нові розробки, які потребують охорони, це призводить до того, що законодавці просто не встигають закріпити їх, а практики не в змозі розібратися у вирі наукових та творчих досягнень, виявлення посягань на які, як правило, вимагає спеціальних знань.

У досліджуваній нами категорії злочинів, саме поняття предмета злочинного посягання відрізняється від загальноприйнятого. У науці криміналістики існували різні погляди на предмет злочину, серед яких найбільшого поширення набула концепція предмета злочину, згідно з якою він визначається як річ матеріального світу. Так Н.І Коржанський вважає, що «предмет злочину – це конкретний матеріальний об'єкт, в якому проявляються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного або психічного впливу на який заподіюється соціально небезпечна шкода в сфері цих суспільних відносин [31, с. 37].

На відміну від предмета злочину в кримінальному праві, предмет злочинного посягання в криміналістиці має певну специфіку. Основним завданням криміналістичного дослідження предмета є встановлення його властивостей та ознак. Сукупність криміналістично значущих ознак можна визначити шляхом поділу на юридичні, фізичні та економічні.

Юридичні ознаки. До юридичних ознак можна віднести формалізацію предмета в диспозиції норми права. Інакше кажучи, предмет злочину безпосередньо повинен бути вказаний у законі або прямо впливати з його змісту, як зазначалося нами раніше. Ст. 321-1 КК України має бланкетний характер, а відтак, викликає певні труднощі у правозастосовців. Так, відповідно до диспозиції ст. 321-1 КК України під правову охорону підпадають «виготовлення, придбання, превезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів».

Загалом, щодо об'єктів фальсифікації лікарських засобів існує кілька класифікацій, наприклад, за неофіційною класифікацією, ФЛЗ можна умовно поділити на два види: "чорні" та "білі". До "чорних" відносять ті ФЛЗ, якісний склад яких не відповідає маркуванню, замість заявлених діючих речовин містяться інші або наповнювачі (наприклад, борошно і крейда). Вони викликають найбільшу небезпеку саме в цьому випадку.

Якісний склад діючих речовин "білих" ФЛЗ відповідає маркуванню, але підробляється торгова марка виробника. При цьому може не дотримуватись кількісний склад, ФЛЗ може містити інші допоміжні речовини. Небезпека "білих" ФЛЗ у тому, що їх якість нічим і ніким не гарантується. "Білі" ФЛЗ можуть бути виготовлені з низькоякісних допоміжних речовин, що містять велику кількість технологічних домішок. [32].

Деяку іншу класифікацію пропонує заступник Головного державного інспектора України В.В. Стеців. На його думку, фальсифіковані лікарські засоби можна поділити на кілька груп. До першої групи, найнебезпечнішої, входять ліки, в яких або зовсім не міститься необхідних речовин, або їх вміст занижений у сотні разів, а все інше, приміром, – простий наповнювач. Такими ліками отруїтися не можна, але в екстрених випадках цей препарат не допоможе людині, а тому не виключений і летальний кінець. Цим способом підробляють таблетки, а також мазі та гелі. До другої групи відносять ліки, що містять інгредієнти, про які нічого не сказано на упаковці. Це препарати-імітатори. У них діюча речовина замінюється на більш дешеву і менш ефективну. Найчастіше упаковку дешевого препарату

заміняють на упаковку більш дорогого. Третя група – ліки, що містять інгредієнти, походження яких відрізняється від позначеного на упаковці. Вони містять ту ж саму діючу речовину, тільки у більших або менших кількостях. І ще одна, четверта група – найбільш поширена і найбільш якісна група підробок, так звані препарати-копії. У них та ж діюча речовина й у тих самих кількостях. Крім того, препарат визнається фальсифікованим, якщо на нього немає відповідної документації – патенту, митної декларації тощо. [33]

Найчастіше підробляють препарати, які мають щоденний попит, а саме знеболювальні, антибіотики, психотропні речовини, лікувальну косметику та біологічні добавки. Споживачі цих ліків скаржаться на те, що препарати просто не діють.

Проведений нами аналіз показав, що в Україні 67% ФЛЗ припадає на вітчизняні препарати, 33% - на імпортовані. Розбіжність за показниками якості в загальній кількості ФЛЗ, вилучених з обігу за останні роки в Україні, становлять: 52% за ознаками «Опис» та «Маркування»; 40% вилучені за ознакою «Справжність»; «Кількісний вміст» - 6%; інші показники - 2%. Як свідчать дані наукових джерел, найчастіше ФЛЗ виявляються контрольними-аналітичними лабораторіями, центрами сертифікації ЛЗ, а також самими виробниками оригінальних ЛЗ [34].

На теперішній час в Україні фальсифікуються ЛЗ майже всіх фармакотерапевтичних груп - гормональні, протигрибкові препарати, анальгетики. Однак лідирують у структурі підробок антибіотики, на частку яких припадає майже половина всіх виявлених ФЛЗ (рис. 1) [36].

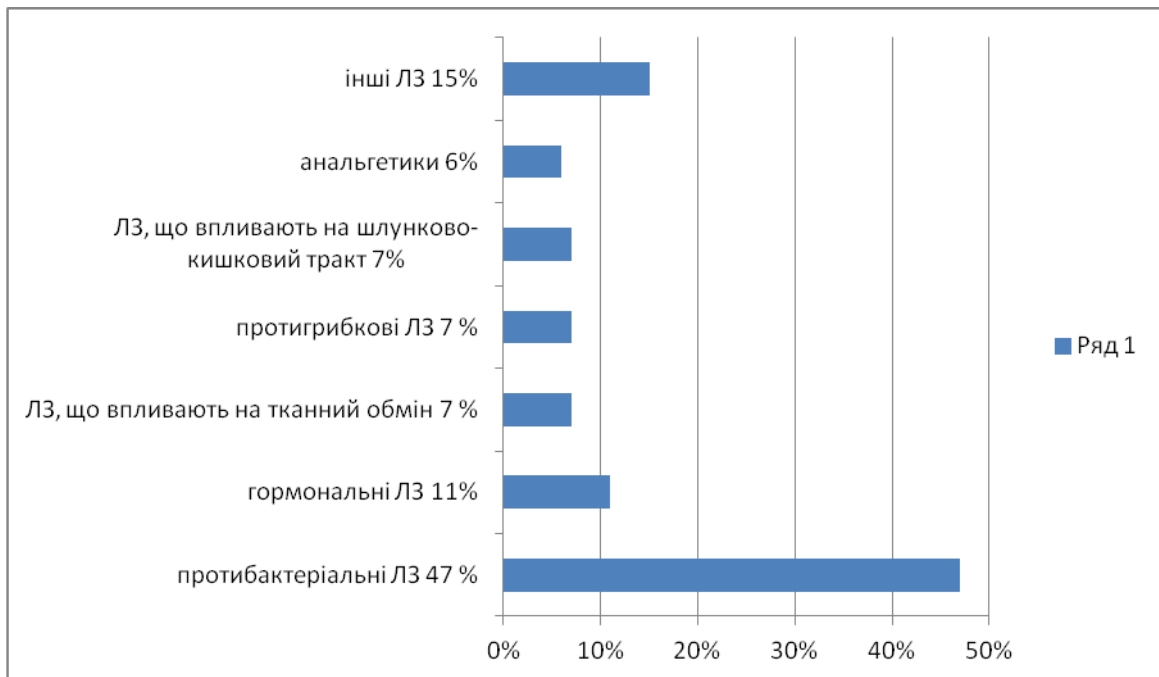

Рис. 1 Структура виявлених ФЛЗ в Україні

Рівень виробництва і виконання фальсифікату свідчить про те, що фальсифіковані лікарські засоби виробляють переважно на потужних підприємствах, які займаються оптовою торгівлею. У цих підприємств є можливість замаскувати і продати фальсифікат аптекам, видаючи його за якісний товар, і отримати прихований від держави прибуток, а всю відповідальність за його реалізацію перекласти на аптеки.

Аптечний сектор (на відміну від виробничого й оптового) є неприхованим, що необхідно враховувати під час боротьби з фальсифікатом. Весь фальсифікат проходить через співробітників аптечних установ, тому подальший його шлях від аптеки до споживача повністю залежить від сумлінності цих співробітників (йдеться не тільки про комерційні аптеки, але й про аптеки лікувально-профілактичних установ).

Аналіз практики діяльності аптечних установ щодо фальсифікату дозволяє поділити їх на три групи (додаток С).

Перші купують фальсифікат умисно, для того, щоб продати під виглядом оригінальних ліків, тому на повідомлення про вилучення з обігу і знищення таких ліків належно не реагують.

Другі купують фальсифікат ненавмисно і, будучи введеними в оману оптовиками, дізнавшись про фальсифіковані ліки, повертають їх постачальникові.

Треті – ті, які купили фальсифікат випадково і, дізнавшись, що ліки фальсифіковані, знищують їх.

Найбільш прийнятною, на наш погляд, є така класифікація:

- препарат, у якому взагалі немає активної речовини;
- препарат, у якому наявні всі речовини, але невідомо, за яких умов і технологій їх отримано;
- препарат, у якому дорожчу речовину замінено на аналогічну, але дешевшу.

Отже, юридичною ознакою предмета злочинного посягання фальсифікації лікарських засобів є те, що об'єкти фальсифікації мають бути чужими для порушника та мати власника.

Фізичні ознаки. Відповідно до статті 1 Закону «Про лікарські засоби» лікарські засоби – це речовини або їх суміші природного, синтетичного чи біотехнологічного походження, які застосовуються для запобігання вагітності, профілактики, діагностики та лікування захворювань людей або зміни стану і функцій організму.

До лікарських засобів належать: діючі речовини (субстанції); готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти); гомеопатичні засоби; засоби, які використовуються для виявлення збудників хвороб, а також боротьби із збудниками хвороб або паразитами; лікарські косметичні засоби та лікарські домішки до харчових продуктів; готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти) – дозовані лікарські засоби в тому вигляді та стані, в якому їх застосовують; діючі речовини (субстанції) – біологічно активні речовини, які можуть змінювати стан і функції організму або мають профілактичну, діагностичну чи лікувальну дію та використовуються для виробництва готових лікарських засобів: допоміжні речовини – додаткові речовини, необхідні для виготовлення готових лікарських засобів; наркотичні лікарські засоби – лікарські засоби, віднесені до наркотичних відповідно до законодавства; отруйні лікарські засоби – лікарські засоби, віднесені до отруйних центральним органом виконавчої влади у галузі

охорони здоров'я; сильнодіючі лікарські засоби – лікарські засоби, віднесені до сильнодіючих центральним органом виконавчої влади у галузі охорони здоров'я; радіоактивні лікарські засоби – лікарські засоби, які застосовуються в медичній практиці завдяки їх властивості до іонізуючого випромінювання.

При фальсифікації лікарських засобів, майже у кожному випадку виявляється підробка документів, тому однією із відмінних ознак предмета фальсифікації лікарських засобів є також підробка документів. Підробка документів може бути повна й часткова. Повна підробка містить у собі виготовлення або підбір всіх складових частин документа: паперу, бланка, рукописного тексту, посвідчу вальних засобів (підпису, печатки, штампи). Повній підробці найчастіше піддаються документи, що виготовляються примітивним способом, на чистих аркушах паперу (довідки, свідчення, посвідчення). Рідше підробляються повністю документи, що виготовляються типографським способом з різними захисними властивостями (фоновими сітками й ін.). При повній підробці документи виготовляють по встановленим зразкам (екземплярам справжніх документів). Однак, ніяка абсолютно точна підробка неможлива, у процесі виготовлення підроблених документів вони здобувають деякі відмінні ознаки (розходження з оригіналом), що дозволяють розпізнати підробку. Часткова підробка полягає у внесенні окремих змін у справжній документ. Такі зміни вносяться шляхом: 1) підчищення; 2) хімічного травлення тексту; 3) дописки, додрукування, виправлення тексту; 4) заміни частин документа (фотокартки, аркушів у багатосторінкових документах); 5) підробки підписів, відбитків печаток і штампів. Способи підробок ми розглянемо нижче.

Економічна ознака. Економічна ознака має особливе значення у зв'язку із тим, що склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 321-1 КК України, є формальним, тобто від початку вчинення будь-якої дії (виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання, збут) даний склад злочину є закінченим, проте ч. 2, ч. 3 ст. 321-1 КК України має матеріальний склад злочину, тобто передумовою притягнення порушника до відповідальності є факт заподіяння порушником матеріальної шкоди.

Актуальною проблемою є визначення великого та особливо великого розміру завданої шкоди та тяжких наслідків для здоров'я.

Відповідно до примітки до ст. 305 КК України поняття великий та особливо великий розмір фальсифікованих лікарських засобів визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує державне формування державної політики у сфері обігу лікарських засобів. [36]

Так, відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 22.04.2013 року № 321 «Про визначення понять «великі» та «особливо великі» розміри фальсифікованих лікарських засобів. Як зазначено в наказі, під великим розміром фальсифікованих лікарських засобів слід розуміти лікарські засоби, вартість яких становить від п'ятдесяти до п'ятисот неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Під «особливо великими розмірами фальсифікованих лікарських засобів», згідно з документом, слід розуміти лікарські засоби, вартість яких становить п'ятсот і більше неоподаткованих мінімумів доходів громадян.[37]

Під вартістю фальсифікованого лікарського засобу слід розуміти вартість лікарського засобу, за якою він переміщувався через митний кордон України, вводився в обіг (випускався на ринок України) або реалізовувався суб'єктом господарювання, у якого його було виявлено. Сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні соціальної пільги, визначеної для відповідного року.

Законодавець не дає визначення тяжких наслідків. За аналогією з іншими нормами кримінального права, під тяжкими наслідками можливо розуміти завдання матеріальних збитків, які у кілька разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян. Законодавець повинен чітко визначити дане питання для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст.321-1 КК України.

Економісти відзначають, що лікарські засоби мають специфічні властивості:

- розвинену систему продажу фальсифікованої лікарської продукції через глобальну мережу Інтернет та пошту, що не дає контролюючим органам перевірити їх якість;
- неконтрольоване зростання фармацевтичного ринку;

- низький рівень захисту авторських прав, що не дозволяє в повній мірі задіяти для боротьби з фальсифікованими лікарськими засобами самих виробників. [38, с. 151-152].

Дані дослідження дали змогу побудувати апріорну гістограму по визначенню факторів, які впливають на обіг фальсифікованої продукції в Україні (рис. 2).

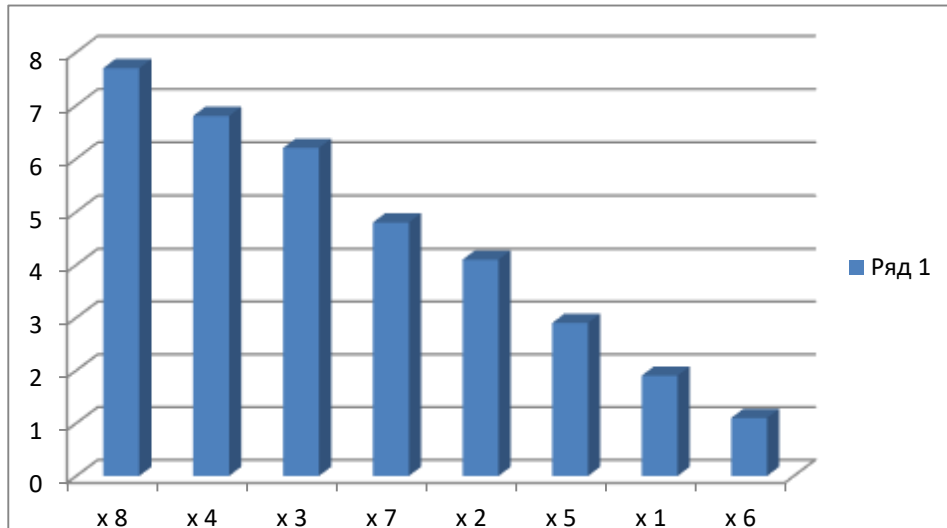

Рис. 2 Гістограма і полігон розподілу за рангами значущості факторів, які впливають на обіг фальсифікованих лікарських засобів в Україні

X 1 – неконтрольоване зростання фармацевтичного ринку; X 2 – доступність сучасного обладнання, що дозволяє випускати фальсифіковані лікарські засоби високої якості; X 3 – недостатній рівень контролю за виконанням законів, що призводить до безкарності виробників фальсифікованих лікарських засобів; X 4 – висока вартість імпортованих лікарських засобів; X 5 – неналежний рівень впровадження належних фармацевтичних практик, що призводить до наявності неконтрольованих виробництв та каналів збуту; X 6 – низький рівень захисту авторських прав; X 7- низька собівартість виробництва робить вигідним виробництво фальсифікованих лікарських засобів всередині країни; X 8 – розвинута система продажу лікарських засобів через глобальну мережу Інтернет та пошту.

Враховуючи вище викладене, ми дійшли висновку, що фальсифіковані лікарські засоби та обіг фальсифікованих лікарських засобів як предмет

криміналістичного дослідження можна розглядати у двох аспектах – один з формальним складом злочину, інший з матеріальним, особливістю предмета дослідження є те, що при фальсифікації можуть порушуватися ще й нематеріальні права (авторське та суміжні права).

1.2. Способи фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів

Визначення криміналістичної характеристики найбільш поширених способів фальсифікації лікарських засобів має суттєве практичне значення. Це пов'язано з детермінацією способу вчинення злочину і властивих йому двох ознак, що мають особливе криміналістичне значення: відносна стійкість і повторюваність.

Відносна стійкість способів вчинення окремих видів злочинів знаходиться у прямій залежності від ступеня їх детермінованості різними факторами. Можливість повторення способу вчинення злочину його складових елементів (компонентів), як окремо, так і в цілому, залежить від збереження сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів, під впливом яких формується спосіб вчинення злочину.

Незважаючи на те, що абсолютна повторюваність способів вчинення злочинів з усіма їх ознаками практично виключена, визначення найбільш типових способів у межах розробки методики розслідування конкретного виду злочину, має велике значення для його оперативного виявлення й розкриття.

Наукова і практична значущість протягом тривалого часу зумовлює пильну увагу вчених до такого елементу криміналістичної характеристики, як спосіб вчинення злочину. Так, проблеми способу вчинення злочину дослідженні в працях Р.С. Белкіна, Ю.В. Гавриліна, В.Ф. Єрмоловича, Г.Г.Зуйкова, В.Я. Колдіна, О.Н. Колесниченка, В.В. Тіщенка, В.Ю. Шепітька, Н.Г. Шурухнова та багатьох інших [39, с. 478], [26, с. 468], [40, с. 304], [41, с. 295], [42, с. 154-156], [43, с. 94-96], [44, с. 155-163], [45, с. 376].

Значення для криміналістики категорії «спосіб вчинення злочину» доводять результати дослідження, викладені в одному із навчальних посібників

криміналістики. Так, на запитання про практичне використання даних про спосіб вчинення злочину в їх розкритті та розслідуванні стверджувальну відповідь дали 82,3% опитаних слідчих органів МВС України. [46, с. 31].

Це поняття має міждисциплінарний характер і вивчається рядом наук, зокрема, оперативно-розшуковою діяльністю, кримінологією, психологією, кримінальним процесом, криміналістикою.

Не зважаючи на те, що активна розробка поняття і змісту терміна «спосіб вчинення злочину» відбувалася вченими 70-80 х рр. минулого століття, результатом якої повинна була стати несуперечлива концепція, аналіз сучасних джерел показує, що не завжди вчені дотримуються обраного погляду та користуються однозначними поняттями.

Крім того, суттєві зміни сучасної злочинної діяльності, поява нових видів злочинів, сприяють актуалізації дослідження способів вчинення злочинів на сучасному етапі розвитку криміналістики, зокрема, у контексті розробки нових методик розслідування злочинів.

Перш ніж перейти безпосередньо до способів фальсифікації лікарських засобів, необхідно з'ясувати, що саме вкладається в зміст цього поняття.

Відповідно до тлумачного словника сучасної української мови, спосіб – це певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити щонебудь, досягти чогось [47, с. 1179]

Таким чином, саме сукупність певних способів, утворює діяльність людини, зокрема злочинну діяльність, яка є її різновидом, незважаючи на свою антисуспільну сутність [48, с. 5]

Деякі вчені стверджують, що поняття «спосіб вчинення злочину» запозичений криміналістикою з кримінального права. Водночас, визнаючи, що кримінальне право в багатьох випадках визначає напрями досліджень інших наук так званого кримінального циклу, навряд чи можна повністю погодитися із цим твердженням. Безумовно, кримінально-правове та криміналістичне розуміння способу вчинення злочину впливають одне з одного. Разом з тим, зазначене поняття є традиційним і

для криміналістики. Більше того, криміналістичне розуміння способу вчинення злочину відрізняється від кримінально-правового.

Так, кримінально-правовий аспект способу вчинення злочину пов'язують з його характеристикою як одного з елементів об'єктивної сторони складу злочину, який впливає на кримінально-правову оцінку вчиненого, що виражається у кваліфікації [49, с. 136]

У кримінальному процесі так само використовується поняття «спосіб вчинення злочину» як один з елементів події злочину, що входить, у свою чергу, до предмета доказування. Встановлення точного способу вчинення злочинів для кримінально-процесуального доказування має не менш суттєве значення, ніж для кваліфікації діяння. [50, с.123]

Разом з тим, оскільки зазначені науки володіють власними предметами та методами дослідження, неправильним буде й повне запозичення, ототожнення цього поняття щодо криміналістики. Слід погодитися з думкою Г.Г. Зуйкова, який, критикуючи вчених, що переносять кримінально-правове розуміння способу вчинення злочину в криміналістику, пише : «якщо в науці кримінального права наведене визначення способу (як порядку , методів, послідовності рухів і прийомів, застосовуваних особою, яка вчиняє злочин) може мати значення в зв'язку з вирішенням деяких питань кваліфікації злочинів, то відтворювати його в науці криміналістики немає ніяких підстав. Спосіб вчинення злочинів для криміналістики – це перш за все реальне явище дійсності, зміст якого підлягає виявленню. Слід заперечити тим авторам, які переносять у криміналістику викладену вище позицію, властиву науці кримінального права». [51, с. 70-71]

Для криміналістів у способі вчинення злочинів на перший план виступають ті його інформативні сторони (риси), які є результатом прояву закономірностей відображення основних властивостей обраного способу досягнення злочинних цілей. У зв'язку із цим велику цінність становлять сліди, що вказують на те, яким чином злочинець здійснив таке: потрапив на місце злочину й пішов із нього, подолав різного роду перешкоди, досяг наміченої злочинної мети, намагався (або не намагався) приховати сліди вчиненого діяння. Не менш суттєві й сліди, що свідчать

про вік, звички, професію, фізичні та інші властивості злочинця, а також вказують на певну типовість поведінки, властиву певним типам, категоріям злочинців. [52, с. 45]

Через спосіб вчинення злочину відбувається відображення протиправного діяння в зовнішньому середовищі, що свідчить про складність цього явища об'єктивної дійсності, яке створює систему взаємопов'язаних структурних елементів, що становлять ядро криміналістичних моделей злочинів, основу методики розслідування окремих видів злочинів. [42, с. 154-161]

Зміст способу вчинення злочину вченими-криміналістами розглядається у двох аспектах: широкому і вузькому. Так, О.М. Васильєв, В.П. Колмаков включали до способу вчинення злочину лише дії з безпосереднього вчинення злочину. Прихильники ж способу вчинення злочину в широкому значенні Р.С. Белкін, Л.Я. Драпкін, Г.Г. Зуйков. О.Н. Колісніченко, М.П. Яблоков – у це поняття включають дії не лише з готування й безпосереднього вчинення злочину, а і його приховування.

У своєму дослідженні ми будемо спиратися на визначення прихильників концепції широкого розуміння способу вчинення злочинів на чолі з Г.Г. Зуйковим, який визначив спосіб вчинення злочину як систему дій з підготовки, вчинення та приховування злочину, детермінованих умовами навколишнього середовища й психофізичними властивостями особи, що пов'язані з вибіркоvim використанням відповідних засобів і умов місця та його часу. [41, с. 205]

У подальшому це поняття було уточнене і доповнене і набуло завершеного вигляду в працях Р.С. Белкіна : «під способом вчинення злочину необхідно розуміти систему умисних дій з підготовки, вчинення та приховування злочину, охоплені єдиним злочинним задумом, детерміновані психофізичними якостями особи злочинця (його співучасників) і вибіркоvim використанням ним (ними) відповідних умов, місця, часу, а також урахуванням можливих дій (бездіяльності) з боку потерпілого та інших осіб». [40, с. 359] На наш погляд, це визначення способу вчинення злочину найбільш повно розкриває його сутність та характерні ознаки і є прийнятним у використанні при формулюванні криміналістичних характеристик конкретних видів злочинів.

Досліджувана нами категорія злочинів характеризується ґрунтовною підготовкою до злочину, а також його прихованням, які, як правило, входять до загального злочинного наміру. Таким чином, за цією категорією справ ми маємо повноструктурний спосіб вчинення злочину, коли дії злочинця охоплюються єдиним умислом. У результаті методу аналізу в зазначеній системі, дії злочинця можуть бути виділені в самостійні питання щодо дії з підготовки, безпосереднього вчинення і приховання злочину. Підкреслимо, що ми виділяємо ці елементи виключно з науковою метою, пам'ятаючи про наявність повноструктурного способу вчинення злочину.

Способи конкретних дій злочинця багато в чому визначаються тією стадією, що відображає процес вчинення злочину. Так, фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів притаманна наявність різноманітних способів підготовки, вчинення та приховання цих злочинів, зважаючи на це, визначити їх вичерпний перелік фактично неможливо. Зупинимось лише на окремих із них, які характеризуються повторюваністю та значною поширюваністю.

Досліджені нами матеріали кримінальних проваджень (додаток В) дають змогу визначити сукупність даних, що характеризують способи підготовки до вчинення фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів та умовно поділити їх на способи теоретичної підготовки – 34,3% вивчених кримінальних проваджень, й способи практичної підготовки до вчинення кримінального правопорушення – 67,8% вивчених кримінальних проваджень.

Способи теоретичної підготовки включають оцінювання та збирання відомостей про умови та комерційну вигідність вчинення злочину: встановлення попиту і пропозиції на певну категорію лікарських засобів, визначення вартості легальних примірників, встановлення аналогічної ціни на аналогічні контрафактні примірники лікарських засобів, встановлення обсягів реалізації конкурентів та їх організаційно-технічні можливості, прогнозування власних обсягів та визначення можливих прибутків від злочинної діяльності, визначення місць збуту, налагодження злочинних зв'язків із представниками контролюючих та

правоохоронних органів, оцінювання можливого покарання та способів уникнення відповідальності за вчинений злочин.

Способи практичної підготовки включають: пошук і приготування необхідних знарядь і засобів, визначення місця вчинення злочину (оренда або облаштування місць для виготовлення, зберігання фальсифікованих лікарських засобів), реєстрація організаційно-правової форми діяльності (реєстрація юридичної особи чи фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності під прикриттям яких буде вчинюватися незаконне виготовлення фальсифікованої продукції), укладання договорів з окремими правовласниками, підбір співвиконавців та технічний розподіл функцій (підшукування спеціалістів із знанням фармакології, залучення майбутніх реалізаторів контрафактних засобів, іншого допоміжного персоналу – водіїв, бухгалтерів тощо).

Стадія безпосереднього вчинення злочину характеризується найактивнішою діяльністю і різноманітністю способів досягнення злочинної мети.

Перш, ніж перейти безпосередньо до класифікації способів вчинення злочину, необхідно визначити ознаку, за якою вона має будуватися.

Відповідно до диспозиції ст. 321-1 КК України визначаються не способи вчинення злочинного посягання, як вважають деякі автори, а форми вчинення злочинної дії, «виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів». При цьому необхідно розрізняти окремі злочинні дії, що впливають на форму, але не збігаються з нею і є певним прийомом, за допомогою якого досягається злочинна мета в конкретній формі. Таким чином, одна й та сама форма злочинної дії, за цією категорією злочинів, може реалізовуватися за допомогою різних способів вчинення, що буде в подальшому подано в нашій класифікації.

Беручи до уваги викладене, а також матеріали узагальнення кримінальних проваджень, наведемо класифікації способів фальсифікації лікарських засобів.

1. Виробництво фальсифікованих лікарських засобів – це дії, направлені на створення лікарських засобів, кількісний та якісний склад яких не відповідає вимогам чинного законодавства в сфері фармацевтичного ринку. Виготовлення

передбачає створення невеликої кількості фальсифікату, навіть без застосування спеціального обладнання – 64,2% вивчених кримінальних проваджень (додаток В).

Ч. 2 ст. 321-1 КК України передбачає виробництво фальсифікованих лікарських засобів. Чинне законодавство України передбачає визначення виробництва лікарських засобів, закріплене в наказі Міністерства охорони здоров'я України від 26.08.2005 № 426 «Про затвердження Порядку проведення експертизи реєстраційних матеріалів на лікарські засоби, що подаються на державну реєстрацію (перереєстрацію), а також експертизи матеріалів про внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення».[53]

Виробництво лікарських засобів – діяльність, пов'язана із серійним випуском лікарських засобів, яка включає всі або хоча б одну зі стадій технологічного процесу, у тому числі закупівлю матеріалів і продукції. Фасування, пакування та/або маркування, зберігання, відповідний контроль, видачу дозволу на випуск (реалізацію), а також оптову торгівлю (дистрибуцію) продукцією власного виробництва.

Виготовлення фальсифікованих лікарських засобів – близьке, але не тотожне до виробництва лікарських засобів визначення. Виготовлення не передбачає серійний випуск фальсифікованих лікарських засобів – 21,3% вивчених кримінальних проваджень (додаток В). Серійне одержання зазначених засобів означає їх виготовлення серіями, за певним стандартом (нормою, зразком, мірилом), тобто вони є типовим виробом, що має задовольняти певним вимогам щодо якості, хімічного складу, фізичних властивостей, ваги, форм і розмірів. У цьому випадку йдеться про одержання фальсифікованих лікарських засобів в умовах фармацевтичного підприємства. Це промисловий спосіб виготовлення зазначених засобів.

Практика показує, що саме виробництво фальсифікованих лікарських засобів більш характерно для цього виду кримінального правопорушення, ніж виготовлення. 30.07.2013 року Бериславський районний суд Херсонської області ухвалив вирок, яким визнано винним особу. Який у період часу з кінця 2011 року по листопад 2012 року, попередньо домовившись про вчинення злочинів з іншими

особами займався незаконним виробництвом та реалізацією фальсифікованих лікарських засобів, а саме медичного спирту, з метою незаконного збагачення за цей рахунок. [54]

Необхідно зазначити, що визнаватися фальсифікацією лікарського засобу буде виробництво як всього лікарського засобу, так і заміна у лікарському засобі певної діючої речовини.

Надати вичерпний перелік виробництва фальсифікованих лікарських засобів неможливо, оскільки стрімкий технічний прогрес, надає нові можливості і правоволодільцям, і порушникам, тому ми наведемо найбільш поширені способи вчинення злочину.

Зазначене злочинне діяння може вчинятися такими способами:

а) за формою відтворення:

- незаконне копіювання упаковки у формі оригіналу. Має місце, коли здійснюється виготовлення копій у тих же вимірах, що і копійований оригінал. Приклади, передрук рецептурного листа, виготовлення копій лікарського засобу із заміною діючої речовини;
- незаконне копіювання упаковки у іншій формі. Прикладом може бути заміна будь-якого компонента упаковки з трьохвимірного на двохвимірне тощо.

б) за рівнем майстерності :

- просте відтворення – виготовлення фальсифікованих лікарських засобів із тих самих діючих речовин;
- виготовлення фальсифікованих лікарських засобів із частковим або повним копіюванням ознак ліцензійного примірника;
- виготовлення фальсифікованих лікарських засобів зі знищенням засобів захисту або ж відсутність діючої речовини та заміна всіх складових оригінального лікарського засобу;

в) за обсягом виготовлення:

- виготовлення одного або більше видів фальсифікованих лікарських засобів;
- тиражування (виробництво) – багаторазове відтворення ідентичних примірників фальсифікованого лікарського засобу.

2. Незаконне розповсюдження (перевезення, пересилання, збут) фальсифікованих лікарських засобів – це будь-яка дія, яка спрямована роздавати, передавати, продавати надавати для ознайомлення та ін. – 57,4% вивчених кримінальних проваджень(додаток В) [55].

Основними способами незаконного розповсюдження, відповідно до ст. 321-1 КК України є:

- перевезення фальсифікованих лікарських засобів – це умисне переміщення їх будь-яким видам транспорту з однієї території на іншу в межах України – 19,4% вивчених кримінальних проваджень (додаток В);
- пересилання фальсифікованих лікарських засобів – це незаконне переміщення їх у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або іншим способом з одного місця в інше у межах України. Цей злочин у формі пересилання вважається закінченим з моменту оформлення і відправлення посилки, багажу, листа, бандеролі з цими засобами незалежно від того, отримав їх адресат чи ні. Якщо адресат з незалежних від волі винного причин(наприклад, у зв'язку із затриманням під час оформлення квитанції на відправлення посилки, бандеролі чи вантажного контейнера або при їх огляді в момент здачі для пересилання), не одержав надісланих йому фальсифікованих лікарських засобів, дії винного треба кваліфікувати як замах на вчинення цього злочину – 10,7% вивчених кримінальних проваджень (додаток В);
- Збут – це будь-які оплатні чи безоплатні форми реалізації фальсифікованих лікарських засобів (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика). Збут передбачає відчуження цих засобів іншій особі, яка може розпоряджатися ними (або їх частиною) як своїм майном – 27,3% вивчених проваджень (додаток В);

В кримінальних провадженнях, відкритих у 2013 році за кримінальні правопорушення, передбаченні ст. 321-1 КК України саме збут фальсифікованих лікарських засобів, повністю органами досудового розслідування не розслідується. Більшість лікарських засобів в Україні є без рецептурними, тому вкрай важко відслідкувати шлях цих засобів та знайти потерпілих (якщо фальсифіковані лікарські засоби нанесли шкоду здоров'ю людини).

- розповсюдження з використанням можливостей глобальної комп'ютерної мережі Інтернет. За даними різних джерел, від 10 до 50% лікарських засобів, що реалізують в електронних аптеках, є фальсифікованими, і контролювати цей спосіб збуту досить важко. По-перше, створення інтернет-сторінки не потребує значних витрат. По-друге, навіть, якщо вдасться домогтися від адміністратора інтернет-сервера її закриття, фірма, котра займається продажем ФЛЗ, може швидко відкрити інтернет-сторінку на іншому сервері або в іншій державі.

У різних країнах намагаються протидіяти таким незаконним операціям. Зокрема, у США FDA (Food and Drug Administration) провела 43 арешти за нелегальний продаж медикаментів через Інтернет. FDA наполягла на закритті електронних аптек у Таїланді, що продавали фальсифіковані ліки американським клієнтам. Китай повністю заборонив торгівлю ліками через Інтернет. У Німеччині проти електронного продажу лікарських засобів активно виступають фармацевтичні працівники.

У Великобританії Британська медична асоціація заборонила лікарям виписувати ліки через Інтернет. За даними Mark Monitor Report MHRA (The Times) майже п'ята частина – 16% – всіх онлайн-аптек базуються в Британії, ставлячи її на другу позицію після США за Інтернет-фармацією. Але дуже незначна частина з них сертифікована Королівським фармацевтичним товариством. За цими ж даними, 50% онлайн-аптек мають неадекватну інформацію для захисту пацієнта, 10% аптек рекламує і реалізує рецептурні ліки, не вимагаючи рецепта.

3. Інші способи фальсифікації лікарських засобів – 43,1% вивчених кримінальних проваджень (додаток В).

- Плагіат – привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора [56, с. 977], тут мається на увазі – оригінальний лікарський засіб.

- Способи незаконного імпорту творів - ввезення товарів, послуг (іноді може вживатися щодо капіталу, знань, технологій). За даними держкомстату, станом на 2013 рік, до України було імпортовано лікарських засобів на суму 10,33млрд. дол.

США, що становить 3% від імпортування державою всіх товарів та послуг, а в 2014 році – 4,6% на загальну суму 14,9 млрд. дол. США (додаток D) [57].

- Придбання фальсифікованих лікарських засобів – це їх купівля, обмін на інші товари або речі, отримання як плати за виконану роботу чи надані послуги, позики, подарунка або сплати боргу, привласнення знайденого. Склад злочину наявний, якщо суб'єкт злочину знає, що лікарські засоби фальсифіковані.

Так, Жидачівський районний суд Львівської області 17.10.2013 року визнав обвинуваченого винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 321-1 КК України, який, працюючи на посаді завідувача аптеки в м. Жидачеві, Львівська область та будучи призначеною за вихідний контроль лікарських засобів в період з 05.07.2012 року по 08.11.2012 року, достовірно знаючи про те, що придбання завідомо фальсифікованих лікарських засобів та реалізація завідомо фальсифікованих лікарських засобів заборонена законом, в приміщенні аптечного кіоску, діючи за попередньою змовою з трьома особами придбала в останніх з метою подальшого збуту завідомо фальсифіковані лікарські засоби: «Берелгетес R», «Уролесан R» (обидва в ампульній формі) [58].

- Зберігання фальсифікованих лікарських засобів – це будь-які умисні дії, пов'язані з фактичним перебуванням фальсифікованих лікарських засобів у володінні винного (він може тримати їх при собі, в будь-якому приміщенні, сховищі або в іншому місці). Відповідальність за незаконне зберігання цих засобів настає незалежно від його тривалості.

Так, 02.07.2013 року Васильківським міськрайонним судом Київської області винесено вирок на підставі угоди між прокурором та обвинуваченим про визнання винуватості, яким зазначену угоду затверджено. У відповідності до обвинувального акту, обвинувачений на початку травня 2013 року, будучи виконавчим директором ТОВ «Торговий дім «Каскад –Медікал» організував виробництво та зберігання з метою збуту завідомо фальсифікованих лікарських засобів. Зберігання вказаних засобів тривало близько трьох місяців з метою подальшого збуту [59].

Дослідження проблеми способу приховування, маскування злочинів внесло в криміналістичну літературу значну кількість його визначень, найбільшу

зацікавленість серед яких викликає тлумачення Мудьюгина Г.Н., який визначив приховування як комплекс дій злочинця з метою ухилення від відповідальності за вчинене. Такі дії можуть бути направлені на приховування самої події, його злочинного характеру, участі в ньому злочинця. Більш широке визначення належить Овечкину В. А., який способом приховування назвав "сукупність дій та бездіяльності всіх осіб, які приховують злочин або сприяють цьому в момент його вчинення та після його закінчення".

Приховування злочинів протидіє швидкому та повному розкриттю злочинів, виявленню винних та забезпеченню вірного застосування норм закону. Для криміналістики діяльність з приховування злочину – це об'єкт пізнання, що розглядається з точки зору закономірностей виникнення, збирання, вивчення, оцінки та використання доказів, виявлення яких необхідне для судового дослідження та попередження злочинів.

Під приховуванням злочину розуміють дії, які ускладнюють встановлення не лише самої події злочину, але і його окремих обставин.

Спосіб приховування злочину як криміналістична категорія – це інтегральне поняття, в більшості випадків те, що являє собою комплекс різноманітних прийомів, що виконуються злочинцем та іншими особами.

Предметом приховування є будь-які фактичні дані, на основі яких слідчий та суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винуватість особи, яка скоїла це діяння, та інші обставини, що мають значення для справи.

В ряді випадків, в тому числі в зв'язку із вчиненням злочину, приховування пов'язано із спотворенням дійсності, створенням видимості.

Помічено, що приховування передбачає наявність реальних відносин між людьми, між людиною та світом речей, що його оточує, процесів та явищ. Цьому відношенню притаманна певна структура, елементами якої є: суб'єкт приховування, мотивація та цільова установка, предмет приховування, діяльність, що направлена на досягнення мети приховування, результат цієї діяльності, його прийняття людьми, оцінка фактів приховування. Видимість як результат приховування

достатньо об'єктивна, що створює умови для викриття приховування та встановлення істини.

Спосіб приховування злочину – це причинно пов'язана із здійсненням підготовки та виконання діяння система навмисних дій злочинця (та інших осіб), що направлені на перешкоджання розкриття, розслідування та попередження злочинів. Запропоноване визначення способу приховування, найбільш прийнятно для криміналістики, так як відображає рівень сучасних знань про предмет цієї науки та потреби слідчої практики.

Вчені криміналісти в своїх наукових працях зробили класифікацію та розділ на групи способи приховування злочинів:

1. За ступенем загальності використання способи приховування можна розділити на загальні для злочинів всіх видів та специфічні для різних видів злочинів.

2. За ступенем складності структури способи приховування бувають одноелементні, багатоелементні, комплексні, складні, тобто ті, що складаються з сукупності двох та більше прийомів приховування.

3. За ступенем розповсюдженості (частоті зустрічаємості): найбільш розповсюджені, розповсюджені та менш розповсюджені.

4. По відношенню до способу вчинення злочину: а) ті, що є елементом способу вчинення; б) ті, що не входять в спосіб вчинення (самостійні); в) змішані.

5. За часом застосування: а) ті, що застосовуються до вчинення злочину; б) під час вчинення злочину; в) після безпосереднього вчинення; г) змішані.

6. За ступенем очевидності самого факту приховування: явні, приховані, змішані.

7. За тривалістю приховування: а) розраховані на постійне приховування від розслідування важливих для справи обставин, відомостей; б) тимчасові - розраховані на отримання злочинцем деякого вигаду в часі.

8. За суб'єктом дій способи приховування бувають ті, що застосовуються злочинцем; ті, що застосовуються потерпілим; ті, що застосовуються свідками та іншими особами; змішані.

9. За формою поведінки суб'єкта: активні, пасивні та змішані.

10. За ступенем стійкості.

11. За предметом приховування: а) направлені на приховування самої події злочину; б) направлені на приховування факту вчинення злочину визначеною особою; в) направлені на приховування окремих обставин - слідів злочину; г) направлені на приховування місця перебування, обвинуваченого, потерпілого, свідка; д) змішані способи - направлені на досягнення декількох зі вказаних вище цілей.

12. За характером прихованих слідів - віддзеркалень злочину.

13. По інформаційному аспекту: ті, що перешкоджають отриманню істинної інформації; ті, що забезпечують отримання неправдивої інформації; змішані.

В криміналістичній літературі існують і інші погляди на класифікацію способів приховування злочину, підставою для якої є її змістовний аспект. Така класифікація передбачає:

1) утаювання інформації та/або її носіїв;

2) знищення інформації та/або її носіїв;

3) маскування інформації та/або її носіїв;

4) фальсифікації інформації та/або її носіїв;

5) змішані способи - ті, що поєднують в собі різні способи або їх елементи.

Так, утаювання може здійснюватися в пасивній та активній формах. Пасивна передбачає замовчування, недонесення, відмова від дачі показань, невиконання дій, що вимагають. Активна форма передбачає приховування предмета посягання, речових доказів, ухилення від явки до органів розслідування. Знищення включає як знищення слідів, так і носіїв доказової інформації. Маскування переслідують мету зміни уявлення про спосіб вчинення злочину та об'єктів (суб'єктів), що з ним пов'язані. Фальсифікація, на відміну від маскування, - це створення неправдивої інформації або її носіїв.

Ми притримуємося саме такої класифікації способів приховування злочину, та, у своїй роботі розглянемо фальсифікацію документів, як спосіб приховування при

розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів – 99,4% вивчених кримінальних проваджень.

Останнім часом дуже розповсюдженим видом фальсифікації документів стала підробка сертифікатів.

При інспекційному контролі у ряді випадків виявляється близько 50 % фальсифікованих сертифікатів, що підлягають анулюванню.

Існує кілька способів підробки сертифікатів:

- підробка сертифіката з використанням справжнього бланка установленої форми і внесенням усіх реквізитів фальсифікованого товару або того товару, що не пройшов сертифікаційну перевірку, при цьому використовуються фальшиві печатки органів по сертифікації;
- підробка справжньої копії сертифіката зі справжніми печатками шляхом знищення деяких записів (найменування фірми-виробника чи посередника, терміну дії, дати видачі тощо) і внесення нових реквізитів, що характеризують фальсифікований товар;
- відбір зразків для проведення сертифікації з інших партій з аналогічним найменуванням товару і фірми-виробника, під які підробляється фальсифікат, при цьому фальсифікатори одержують справжній сертифікат;
- видача справжніх сертифікатів органом по сертифікації, що перед проведенням перевірки для підтвердження безпеки товару не провів його ідентифікацію на оригінальність і належність до конкретної товарної партії.

Розглянемо детальніше способи фальсифікації документів, про які ми зазначали вище.

Ознаки підчищення. Підчищення полягає в механічному видаленні частини тексту (найчастіше окремих букв, цифр, штрихів) шляхом стирання гумкою або вискоблювання гострим предметом (лезом бритви, ножом і т.п.). При цьому порушується поверхневий шар паперу, частина його віддаляється разом із текстом. Ознаками підчищення є: скуповденість волокон поверхневого шару паперу, зміна глянцею поверхні паперу, зменшення товщини паперу в місці підчищення, порушення фонові сітки (у результаті підчищення її разом зі штрихами тексту),

розтікання чорнила нового тексту, нанесеного на підчищене місце, залишки барвника штрихів підчищеного тексту. Іноді для маскуванню підчищення підчищена ділянка документа пригладжується, "лакується" яким-небудь твердим предметом, лінії фонові сітки підмальовуються. У цих же цілях може бути зроблена суцільна лінія та обведення усього тексту документа. Ознаки обведеного (здвоєні штрихи тексту) самі по собі в цьому випадку викликають сумнів у дійсності такого документа й вимагають подальшого більш ретельного його дослідження. Виявлення ознак підчищення визначається шляхом дослідження документа у звичайному неуважному, косонаправленному, що проходить освітленні, в ультрафіолетових і інфрачервоних променях, з використанням луп різної кратності й мікроскопа. Відновлення первісного тексту можливо шляхом фотографування в невидимих зонах спектра, у косопадуючому світлі, зі світлофільтрами, а також шляхом застосування дифузно-копіювального методу.

Ознаки хімічного травлення. При хімічному травленні текст документа повністю або частково піддається знебарвленню або змиванню яким-небудь хімічним реактивом (кислотою, лугом). Хімічна речовина впливає при цьому не тільки на знищений текст, але й на інші складові частини документа (папір, фонову сітку й ін.). Ознаками хімічного травлення є: зміни відтінку паперу (найчастіше у вигляді жовтої плями), розпливи чорнильних штрихів нового тексту внаслідок порушення проклейки паперу, зміна кольору фонові сітки, ослаблення інтенсивності фарбування чорнильних штрихів нового тексту як результат впливу на них речовини, що труїть, що зберігається в товщі паперу, крихкість, ламкість паперу при травленні концентрованими реактивами. Виявлення ознак хімічного травлення можливо із застосуванням оптичних збільшувальних приладів, світлофільтрів, косопадуючого освітлення. Ті місця, які піддавалися травленню, без видимих при звичайному висвітленні ознак, можуть придбати люмінесцентне фарбування в ультрафіолетових променях. Відновлення витравленого тексту може бути досягнуте шляхом фотозйомки зі світлофільтрами, зйомки ультрафіолетової, червоної й інфрачервоної люмінесценції.

Ознаки дописки, додрукування й виправлень (змін) тексту. Дописки від руки й додрукування на друкарській машинці виробляються підроблювачем з метою зміни інформації, що втримується в документі. Як правило, вони невеликі по обсязі, але здатні значно змінити первісні дані. Найчастіше шляхом дописки слів, букв, цифр, а іноді й окремих штрихів змінюється сума у відомостях, накладних і квитанціях дата в оформленні документа, прізвище його власника й т.д. Для дописки підбираються звичайно чорнило, однакові по кольору з основним текстом, друкарська машинка зі стрічкою близької по інтенсивності фарбування барвника. Основними ознаками зробленої дописки є розходження в загальному й частках ознак почерку в порівнюваних частинах тексту (розмір букв, розгін почерку товщина штрихів ознаки з рухів, зупинок у дописаних буквах). Крім того, можуть спостерігатися розпливи чорнильних штрихів, виконаних по складках (перегинам) документа розходження в колірних відтінках барвника штрихів. Ознаками додрукування на друкарській машинці є розбіжності в горизонтальності розташування друкованих знаків у рядку, розходження розміру й малюнка однойменних друкованих знаків, розходження в кольорі барвника стрічки й, нарешті, розходження в дефектах шрифту, якщо додрукування вироблялося на іншій друкарській машинці. У виправленні (змінених) письмових знаках спостерігаються здвоєні, стовщені штрихи, зайві елементи, що залишилися від колишнього знака. Іноді ці зайві елементи підчищаються після зробленої підробки, у результаті чого з'являються ще й з механічного підчищення. Дописка, додрукування, виправлення (зміни) тексту виявляються при використанні оптичних збільшувальних приладів, світлофільтрів, ультрафіолетових і інфрачервоних променів, шляхом дослідження хімічного складу барвників методами спектрального аналізу, хроматографії й ін.

Ознаки заміни частин документа. При підробці документів можуть замінитися фотокартки, аркуші, номери документів. Заміна фотокартки виробляється в документах, що засвідчують особистість. Технічно вона може бути здійснена різними способами цілком, із залишенням частини з відбитком печатки, з відділенням емульсійного шару. На переклеєній фотокартці шляхом домальовування, тиски проставляються на відсутній частині відбитків мастичної і

металевої печаток. Ознаками переклеювання фотокартки є відшарування поверхневого шару паперу з країв фотокартки, наявність двох шарів клею під фотокарткою й навколо неї, розбіжність по змісту, розміру й малюнку, букв тексту у відбитку печатки на фотокартці й папері документа, відсутність розриву у відбитку печатки на краю фотокартки та на папері.

При заміні аркушів у багатосторінкових документах можуть спостерігатися розходження вставлених аркушів по розмірі, відтінку кольору, ліній обрізів, розбіжності місць проколені зі скріпками (зайві отвори в місці згину), порядку нумерації сторінок, серії й номера документа. Застосування ультрафіолетових променів може виявити розходження люмінесценції паперу й барвника штрихів тексту. У деяких документах вклеюються фрагменти інших подібних документів, з метою зміни серій і номерів. Така підробка виявляється при дослідженні під мікроскопом, в ультрафіолетових променях по розбіжностях ліній захисної фонові сітки, нерівномірності товщини паперу, розволокненню паперу.

Ознаки технічної підробки підпису. Підпис в документі може підроблятися різними способами шляхом наслідування (імітації) справжнього підпису особи, від імені якого вона учиняється, або шляхом копіювання із застосуванням технічних засобів. Імітація підпису та її виконавець (підроблювач) установлюються почеркознавчою експертизою, шляхом порівняльного дослідження сумнівного (спірного) підпису зі зразками підпису й почерку підозрюваного в підробці особи. Підробка підпису із застосуванням технічних засобів установлюється техніко-криміналістичним дослідженням документа. При підробці із застосуванням технічних засобів з метою наближення підробленого підпису, до справжнього вона виконується з попередньою підготовкою, здійснюваної одним з наступних способів: підроблювач копіює справжній підпис на документі через копіювальний папір, малює її олівцем або передавлює. Потім нанесений в такий спосіб підпис обводиться чорнилом або пастою кулькової ручки. Підробка підпису може бути встановлена візуально по наявності розташованих поруч зі штрихами обведеного частково не перекритих штрихів підготовки, за ознаками сповільненості рухів у штрихах обведеного (злами, підмалювання, зупинки, тупі закінчення штрихів). При огляді

підпису в інфрачервоних променях з використанням електронно-оптичного перетворювача штрихи обведені, нанесені аніліновим чорнилом або пастою кулькової ручки, знімаються й під ними проглядаються штрихи підготовки олівцем або через копіювальний папір.

Підготовка шляхом тиску виявляється по наявності подвійних, частково незбіжних штрихів обведеного й тиску. У випадку виявлення в підозрюваного документів зі справжніми підписами особи, від імені якого учинений спірний підпис, за допомогою порівняння їх шляхом накладення й розглядання може бути виявлений конкретний підпис, що використовувався як зразок при виконанні підробки.

Ознаки підробки відбитків печаток і штампів. Деякі документи в обов'язковому порядку оформляються відбитками печаток і штампів відповідної форми й змісту. Печатки й штампи виготовляються спеціалізованими підприємствами з дотриманням певних вимог. Рядки тексту набираються шрифтом одного розміру й малюнку, з однаковими інтервалами, із симетричним розташуванням стосовно розділових знаків, тексту або малюнку (наприклад, гербу) у внутрішній рамці. Стосовно центра всі букви тексту розташовуються строго радіально. У випадках примітивної підробки можуть спостерігатися відхилення від цих правил. Відбитки печаток і штампів підробляються шляхом малюнку, виготовлення кліше на гумі або інших матеріалах, вологого копіювання зі справжнього відбитка, перекопіювання через проміжне кліше. Підробка відбитка шляхом малюнку спричиняє появу таких ознак, як прокол паперу в центрі відбитка круглої печатки ніжкою циркуля, якщо він використався для нанесення рамки, неоднорідність по розміру й малюнку однойменних букв, не радіальне розташування окремих букв тексту й несиметричне розташування їх стосовно розділових знаків, тексту або малюнку у внутрішній рамці. У підробленому таким способом відбитку можуть спостерігатися також орфографічні й значні помилки. Для відбитків з виготовленого кустарним способом кліше крім зазначених вище ознак характерно дзеркальне зображення окремих букв, відсутність деяких елементів друкованих знаків. При вологому копіюванні справжнього відбитка

виробляється перетискання його на підроблений документ. Основною ознакою такої підробки є перевернене (дзеркальне) зображення відбитка. Щоб уникнути дзеркальності зображення, притримуються проміжного перекопіювання на який-небудь липкий матеріал (яєчний білок, фотопапір). Відбиток на документі в цьому випадку відповідає оригіналу, однак він має знижену інтенсивність фарбування (виглядає блідим), довкола нього можуть бути виявлені мікрочастинки матеріалу проміжного кліше й змінена люмінесценція паперу в ультрафіолетових променях. Рідше зустрічаються більше кваліфіковані способи підробки відбитків або самих печаток і штампів. Для розпізнавання підробки необхідно порівняльне дослідження їх зі справжньою печаткою й з її відбитками. Зразки відбитків для порівняльного дослідження одержують на аркушах чистого паперу до й після чищення печатки (штампа) з різним ступенем натиснення.

Для встановлення факту внесення яких-небудь змін у текст документа проводиться техніко-криміналістична експертиза. На її дозвіл ставляться питання про наявність ознак підчищення, травлення, дописки, виправлення тексту, заміни фотокартки або аркушів, про спосіб підробки підпису, відбитка печатки, штампа, з якого конкретного справжнього підпису скопійована підроблений підпис, про спосіб виготовлення (виробничого або кустарного) печатки (штампа), відбиток якої поставлений на документі, про тотожність або розходження печатки, відбитки якого проставлені на досліджуваному документі й на аркушах - зразках для порівняння, і др. [60]

Отже, у кримінальних правопорушеннях за фактами фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів має місце повноструктурний спосіб вчинення, який характеризується ґрунтовною підготовкою, вчиненням та прихованням злочину.

Підготовка до вчинення злочину характеризується його теоретичною та практичною підготовкою. Основними способами вчинення фальсифікації лікарських засобів є виробництво, розповсюдження та інші способи, а способом приховання – підробка документів.

1.3. Слідова картина фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів

У причинному зв'язку із способом вчинення злочину завжди знаходиться його «слідова картина». Слідова картина злочину охоплює сліди матеріальні (ті, що мають відображення у навколишньому середовищі: сліди пальців рук, взуття, зброї) та ідеальні, які відображаються у пам'яті людини і знаходять свій вираз як показання свідків, потерпілих, підозрюваних (обвинувачених).

Дані про сліди та отримувана в зв'язку з цим інформація є необхідною умовою забезпечення всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин будь-якого злочину.

Сліди з найдавніших часів використовувалися при розкритті злочинів і викритті злочинців. Недарма саме слово «слідство» має спільний корінь зі словом «слід» [61, с. 5]. Термін «сліди злочину» належить одному з основоположників трасології Б.І. Шевченку [62, с. 54].

Слід у криміналістиці має особливе значення. Недарма цілий ряд учених-криміналістів умовно визначає криміналістику як науку про сліди. Потреба в дослідженні слідів виникає як у теорії, так і на практиці, де слід є відправною точкою в розслідуванні кримінальних провадженнях. Зокрема, вчення про механізм слідоутворення відображено в працях: А.І. Вінберга, Г.Л. Грановського, І.Ф. Крилова, І.І. Прокопова, В.С. Сорокіна, Н.А. Селіванова, М.В. Салтєвського. М.Я. Сегає, Б.І. Шевченка, В.Ю. Шепітька та багатьох інших.

Аналізуючи різні погляди, слід погодитися із думкою Г.А. Матусовського і О.Л. Дуднікова про те, що криміналістичну ознаку злочину слід розглядати як факт, що виступає результатом злочинного діяння (сліди злочину в широкому розумінні), який з більшою чи з меншою ймовірністю вказує на подію злочину, його обставини [63, с. 28-63].

Слід, його поняття називають своєрідним криміналістичним модулем, тією «цеглинкою», що лежить у фундаменті будинку криміналістики [64, с. 63].

У системі елементів, що утворюють криміналістичну характеристику фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, сліди злочину мають дуже важливе значення для доказування події злочину, способів його вчинення та встановлення винних. Слідами злочину, з ґносеологічної точки зору, будуть будь-які зміни середовища, що відбулися внаслідок вчинення в цьому середовищі злочинів [65, с. 57], причино пов'язані з подією злочину й несуть інформацію про нього. Загальновизнано, що такі зміни можуть бути двох видів: матеріальні (на предметах та обстановці) та ідеальні (у пам'яті людей).

Слідова картина злочину – важливий елемент механізму злочинної діяльності. Слідова картина відображає «особливості способу, а також ознаки інших елементів структури злочинної діяльності» [66, с. 28]. Вірна криміналістична оцінка слідової картини дає змогу «створити основу для найбільш швидкого розпізнання в первинних даних у провадженні, того чи іншого характерного способу вчинення розслідуваного злочину, навіть за окремими ознаками» [52, с. 45-46]. Виділення типових елементів слідової картини конкретних видів злочинів має важливе методичне значення, тому що, з одного боку, надає слідчому набір відправних точок для пошуку тих чи інших слідів, а з іншого – при виявленні слідів певного виду забезпечує можливість висунення типових версій про розслідувану подію.

Типова слідова картина злочину як елемент криміналістичної характеристики – поняття збірне, що включає опис матеріальних, ідеальних ознак злочину на момент його виявлення.

Розглядаючи слідову картину злочинів, необхідно враховувати всю різноманітність і повноту джерел криміналістичної інформації, що складають її зміст. Особистісні джерела – це люди, які ідеально відображують оточуючу дійсність. Відповідно до КПК України, під час досудового розслідування мова йде про підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка. Вони зберігають у пам'яті інформацію про подію правопорушення у вигляді мисленневих образів – слідів пам'яті.

Інформація із особистісного джерела суб'єктивна, залежить від рівня розвитку суб'єкта, умов сприйняття, професії, інших суб'єктивних і об'єктивних чинників. За

характером формування слідів пам'яті (інформації) такі джерела поділяють на: 1) осіб, які безпосередньо сприймали подію чи приймали участь у ній (підозрюваний, потерпілий, свідок-очевидець); 2) осіб, які опосередковано сприймали подію (свідки-неочевидці, поняті, спеціалісти); 3) сторонні особи, які не мають відношення до події злочину, але володіють іншою інформацією (професійні знання, досвід).

Речові джерела – це матеріальні сліди вчинення злочину. До них відносяться: 1) об'єкти безпосереднього злочинного посягання: речі, цінності, гроші, транспортні засоби, техніка, тварини, об'єкти рослинного і біологічного походження, тканини й органи людини; 2) засоби вчинення злочину – знаряддя праці, предмети, зброя, інструменти, сильнодіючі, наркотичні і радіоактивні речовини; 3) предмети обстановки місця події – матеріальне середовище (рухома і нерухома обстановка); 4) предмети, залишені злочинцем, іншими учасниками на місці події; 5) предмети, що випадково потрапили чи навмисно залишені на місці події після вчинення злочину.

Третю групу слідової інформації складають складні (системні) джерела. Люди й речі є простими джерелами, оскільки по-своєму відображають: людина – ідеально, а предмет – матеріально. Якщо в процесі пізнання психічної взаємодії явищ, подій, предметів в одній пізнавальній процедурі (наприклад, слідча (розшукова) дія) одночасно використовуються два простих джерела інформації – ідеальний і матеріальний, то вони утворюють систему «людина-предмет», що називається змішаним, складним або системним об'єктом. Складне (системне) джерело відрізняється від простого тим, що перше джерело – людина відображає об'єкт, що пізнається ідеально, а друге – предмет – відображає його матеріально. Пізнання матеріального на основі ідеального породжує нову інформацію – знання, котрих не містили прості джерела [164, с. 146-148].

На думку Р.С. Белкіна матеріальні сліди – це перший «кит», на якому ґрунтується криміналістика. Ідеальні сліди – другий «кит» криміналістики, що зайняв на однакових правах міцне місце в її фундаменті [67, с. 837]. Слідова картина містить типовий опис слідів та їх джерел (людей, речей) й обставини події. Тому вона, як будь-що загальне, менш конкретна в деталях, але більш змістовна, як

ідеальна модель конкретного виду злочинів, що дає змогу більш повно виділити окреме на підставі загального.

У криміналістиці матеріальні сліди у вузькому значенні поділяють на :

1. сліди-відображення;
2. сліди-предмети;
3. сліди-речовини [75, с. 214].

До матеріальної складової слідової картини фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів (87,8% вивчених кримінальних проваджень) належать :

- оригінальна продукція, яка використовується як зразок;
- програмне забезпечення на якому вчиняли фальсифікацію;
- продукція, щодо якої є підстави вважати її контрафактною (містить «візуальні» ознаки контрафактності) – вже виготовлені предмети , а також напівфабрикати (об'єкти, виготовлення яких не доведене до кінця);
- засоби для відтворення, тиражування;
- сировина, витратні матеріали;
- обкладинки, голограми, упакування, захисні смужки, контрольні марки чи інша поліграфія;
- документи: документи, що відображають придбання обладнання , сировини, упакування, витратних матеріалів – договори купівлі-продажу, постачання, видаткові накладні; документи, що стосуються місць розповсюдження контрафактної продукції – документи, що підтверджують право власності на об'єкти нерухомості, транспортних засобів, договори перевезення, товаротransпортні накладні, подорожні листи; статутні документи підприємства (підприємця) порушника – свідоцтво про реєстрацію, статут, установчий договір, реєстр акціонерів, протоколи загальних зборів, засідань органів управління, протоколи ревізійної комісії (акти й матеріали перевірок), довідки про взяття на облік у податкових органах та державних фондах;

- сліди рук. Найбільш ймовірними місцями знаходження слідів рук є: обладнання, за допомогою якого здійснювалася фальсифікація лікарських засобів та упаковки лікарських засобів.

Поряд із визначенням груп слідів, маються на увазі відомості про локалізацію слідів, їх ознаки, види, збереження та інші дані, що дають змогу більш ефективно вести пошук і працювати з ними. Процеси виявлення, фіксації, вилучення та дослідження слідів є необхідним компонентом досудового розслідування, на якому при подальшому дослідженні формуються різні криміналістичні версії з приводу вчиненого злочину.

Механізм слідоутворення означає специфічну конкретну форму перебігу процесу, кінцева фаза якого являє собою утворення сліду-відображення . Елементами цього механізму є об'єкти слідоутворення: слідоутворюючий, слідоприймаючий і речовина сліду, слідів контакт як результат взаємодії між ними внаслідок прикладання енергії до об'єктів слідоприйняття [39, с. 61].

Залежно від етапів виконання злочинні дії можна поділити на відносно прості взаємодії з відображенням відповідних слідів як результату такої взаємодії. Так при фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів сліду утворюються при:

- пошуці та приготуванні необхідних знарядь і засобів – придбання апаратури, витратних матеріалів, упакування та оформлення – виникнення слідів предметів;

- визначенні місця вчинення злочину (оренда та облаштування приміщень для виготовлення, зберігання фальсифікованих лікарських засобів), реєстрації організаційно-правової форми діяльності (реєстрація юридичної особи чи фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності, під прикриттям яких буде вчинюватися незаконне тиражування та розповсюдження об'єктів авторського права), укладанні договорів з окремими правовласниками, підборі співвиконавців та технічному розподілі функцій (підшукування спеціалістів, майбутніх реалізаторів, водіїв тощо) – виникнення слідів предметів – документів;

- маркуванні та пакуванні фальсифікованої продукції. Результатом таких дій є сліди від пристроїв маркування, наприклад, від принтера, налагодженого для

нанесення фарби на носії інформації; сліди пальців рук правопорушників на маркувальних пристроях і засобах пакування – футлярах вказаних носіїв і поліграфічній продукції, яка має до них відношення. [76, с. 134].

Не менш важливе значення має дослідження ідеальних слідів злочину (34,9% вивчених кримінальних проваджень) – показань підозрюваних (обвинувачених), свідків, потерпілих. Переважно отримання таких показань відбувається під час допиту. Допит можна охарактеризувати як процес передачі інформації про розслідуване кримінальне правопорушення, пов'язані з ним обставини і людей. Ця інформація надходить до допитуваного в момент сприйняття ним тих або інших явищ або предметів, запам'ятовується і потім при допиті відтворюється і передається слідчому. На особливості отримання слідової інформації шляхом проведення допиту увага буде звернена далі за змістом дисертації.

Ідеальні сліди у криміналістиці – це відбитки подій у свідомості, пам'яті людини.

Ідеальну частину слідової картини фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, за результатами емпіричних досліджень, формують:

- відомості про ознаки легальної продукції та відмінні ознаки нелегальної продукції;
- інформація про обсяги реалізації, вартість продукції, шляхи придбання і збуту продукції з ознаками фальсифікації, можливі місця зберігання;
- дані про можливого порушника та ймовірних співучасників злочинної діяльності, наявність постійних клієнтів;
- відомості про режим функціонування торговельної точки (кіоску, аптеки) чи місця незаконного тиражування (цеху, складу).

В основі розуміння механізму формування ідеального сліду лежить категорія відображення, що обумовлює чинники, які впливають на механізм формування ідеального сліду, закономірності виникнення перекручень, а також дозволяє зрозуміти їх місце й роль. У криміналістичній літературі відсутня єдина назва та визначення поняття ідеальних слідів. Через такий характер цих слідів їх ще

йменують «інтелектуальними», «психічними» або «пам'ятними слідами». [68, с. 110].

Мисленневий образ – це уявлення про зовнішність ймовірного злочинця, створене на базі сприйняття в процесі складної діяльності людської свідомості, це відносно стійкий образ людини, що у цей момент не викликає відчуттів і не сприймається [69, с. 56].

Сліди пам'яті – уявні образи є носіями інформації, це «відбитки» реальної дійсності в пам'яті людини, які проявляються зовні у вигляді повідомлень обвинуваченого, потерпілого, свідка... слід пам'яті – це результат інтелектуальної діяльності, здійснюваної в соціальному середовищі [70, с. 290], [71, с. 7].

Слід акцентувати увагу на *нові види слідової інформації*, що повинна досліджуватися під час розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

Зокрема, мова йде про випадки поширеного сьогодні збуту фальсифікованих лікарських засобів через мережу Інтернет, зокрема, й на міжнародному рівні. Широкі й різноманітні можливості Інтернет приваблюють потенційних покупців відносно простою процедурою придбання, можливістю зберігати в таємниці особистісні дані, налагоджувати відповідні відносини не зважаючи на кордони держав, законодавчою неврегульованістю таких відносин. Такий збут стає дедалі популярніший серед молоді, людей середнього віку, які таким чином все частіше втягуються до злочинних схем реалізації фальсифікату.

Тому сьогодні особливий інтерес для органів досудового розслідування викликає аналіз запитів в пошукових мережах Інтернет щодо замовлення лікарських засобів, пошук відповідної інформації щодо способів транспортування (пересилання, перевезення) та приховування фальсифікованих лікарських засобів, оптимального маршруту перевезення фальсифікованих лікарських засобів тощо.

Складність документування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів через мережу Інтернет, полягає в тому, що незаконна діяльність фігурантів здійснюється в умовах конспірації за допомогою сучасних технологій (стільниковий зв'язок, переказ грошових коштів на банківські

рахунки через термінали самообслуговування, використання можливостей глобальної мережі Інтернет, пересилка фальсифікованих лікарських засобів за допомогою поштових служб доставок).

Сліди вчинення злочинів, що залишаються в інформаційних мережах, комп'ютерних системах, останніми роками викликають особливу зацікавленість вчених. Виявлено, що в автоматизованих інформаційних системах формуються сліди, які мають характеристики як матеріальних, так й ідеальних слідів. В.А. Мещеряков запропонував виділити їх в самостійну категорію, що займає проміжне становище між слідами, які традиційно розглядаються криміналістикою. Вченим було запропоновано називати їх «віртуальними слідами», що можуть бути охарактеризовані як будь-які зміни стану автоматизованої інформаційної системи (утвореного нею «кібернетичного простору»), пов'язані із подією злочину і зафіксовані у вигляді комп'ютерної інформації (тобто, інформації у виді, придатному для машинної обробки) на матеріальному носії, в тому числі електромагнітному полі [108, с. 104].

Важливою особливістю формування віртуальних слідів є те, що залежно від якостей слідосприймаючого об'єкта використовується двохетапне (для випадку аналогового об'єкта – звук, зображення, а також інший реальний динамічний процес – температура, тиск та ін.) або одноетапне (для випадку цифрового об'єкта – комп'ютерна програма, набір даних) зображення. Першою стадією в двохетапному процесі відображення є процедура дискредитації реального аналогового явища (сигналу), а другий етап (єдиний для одноетапного процесу) представляє собою процес стиснення (фільтрації) отриманого вхідного цифрового потоку в набір даних, котрий буде збережений як результат відображення (віртуальний слід) [2, с. 30].

Виділяють чотири основні стадії (етапи) механізму утворення віртуальних слідів:

- 1) фізична реалізація (зовнішній прояв) ознак і властивостей слідоутворюючих об'єктів – звук, зображення, цифровий набір даних, температура, тиск, проміжки часу, прискорення тощо;

2) перетворення вихідної фізичної форми прояву слідоутворюючого об'єкту в цифрову форму (аналогово-цифрове перетворення);

3) попередня обробка у відповідності з прийнятою формалізованою моделлю явища, що спостерігається і / або передача отриманої на другому етапі цифрової інформації;

4) запис і збереження отриманої на третьому етапі цифрової інформації [2, с. 45].

Найчастіше мова йде про роботу із електронними документами, наданими у цифровій комп'ютерній формі, що володіють цілим комплексом індивідуальних ознак, приймаючих участь у процесі слідоутворення, котрі можуть бути виявлені, зафіксовані і на підставі котрих можуть бути вирішені різноманітні криміналістичні завдання.

Зокрема, під час підготовки, вчинення, приховування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів злочинці широко використовують можливості спілкування за допомогою електронної пошти. Електронна пошта (E-mail, electron mail) є одним із сервісів комп'ютерної мережі для передавання листів, повідомлень, які, як правило, мають неофіційний характер, і замінюють в багатьох випадках особисті зустрічі, телефонні розмови, звичайні листи.

Засобами електронної пошти у повідомленнях можуть передаватись не тільки прості тексти, а й документи з форматованим текстом, звукова чи графічна інформація (зображення, ілюстрації, фотографії), відеоінформація, тобто усі види інформації, які можуть оброблюватись комп'ютерними програмами.

Сучасне повідомлення електронної пошти виконується не на паперовому чи магнітному носії, а набирається одразу з клавіатури. Під час такого виготовлення повідомлення можна побачити тільки на екрані монітора, а зберігається воно в цей час тільки в тимчасовій (оперативній) пам'яті комп'ютера, а не на постійному магнітному носії. Тільки після відправлення повідомлення з персонального комп'ютера на поштовий сервер організації або через модем провайдеру повідомлення може бути збережене на носії в комп'ютері відправника. Однак таке

збереження може не відбутись у разі відправлення повідомлення через поштовий веб-сайт в Інтернеті або відправник може одразу його видалити зі свого комп'ютера. Аналогічні можливості, тобто «отримав, прочитав, одразу видалив» або «прочитав і не зберіг», є і у одержувача електронних повідомлень.

Загалом, ці та інші фактори роботи електронної пошти, обумовлюють особливості виявлення та дослідження інформації, що передається за її допомогою.

Окрім паперових роздруківок (які виконуються далеко не на всю електронну пошту), місцями виявлення електронної пошти можуть бути: комп'ютер особи, що відправила електронну пошту; сервер, через який передаються та одержуються повідомлення електронної пошти; проміжні сервери пересилки або посередники-ремейлери; комп'ютер особи, що одержала електронну пошту; засіб резервування даних [156, с. 34-35].

Дії щодо вилучення електронної пошти, адресованої конкретному абоненту, оператору зв'язку, яким фактично є провайдер, здійснюються під час проведення відповідних заходів під час досудового розслідування.

Отже, цілком обґрунтованим є висновок вчених, що техніко-криміналістичне дослідження електронних носіїв інформації є новою галуззю криміналістичної техніки, що вивчає особливості та закономірності слідоутворення на електронних носіях інформації. Серед об'єктів, що вивчаються – комп'ютерна техніка, телекомунікаційні засоби, програмне забезпечення [142, с. 47]. У свою чергу електронний носій інформації є технічним пристроєм, на якому із використанням певної технології зафіксовані значущі для органу кримінальної юстиції відомості, що можуть бути зчитані електронним засобом, перетворені у придатний для сприйняття людиною вигляд та використані у кримінальному судочинстві [142, с. 48].

Взагалі, як свідчить вивчення практичних джерел, під час проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, може бути виявлено досить широке коло матеріальних слідів, пов'язаних із подією злочину, зокрема:

– оригінальна продукція, продукція, щодо якої є підстави вважати її фальсифікованою, сировина для їх виготовлення, напівфабрикати, а також пов'язані із їх незаконним обігом предмети (упаковка, ваги, ємності, де зберігалися фальсифіковані засоби, предмети і обладнання, що використовуватися для їх виготовлення, культивування, обробки, залишки речовин, підроблені рецептурні бланки, посуд, предмети для їх використання та ін.);

– матеріальні сліди перебування на місці події осіб (сліди пальців рук, взуття (ніг), мікрочастинки, біологічні сліди, інші ємності, предмети одягу, особисті речі осіб, у тому числі й документи);

– сліди, що вказують на характер дій злочинців (наприклад, наявність значних грошових сум, а також матеріалів, що ідентичні використаним для упакування вилученої речовини, наявність лабораторного устаткування;

– обкладинки, голограми, упакування, захисні смужки, контрольні марки;

– документи, що відображають придбання обладнання, сировини, упакування, витратних матеріалів – договори купівлі-продажу. Видаткові накладні.

Загалом, слід підсумувати, що дослідження як матеріальних, так й ідеальних слідів злочину головним чином відбувається у межах проведення слідчих (розшукових) дій – огляду, освідування, обшуку, допиту, призначення експертизи та ін., негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, на що буде звернена увага далі за змістом дисертації.

1.4. Особа злочинця при фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів

Відомості про особу злочинця – центральний компонент криміналістичної характеристики окремих видів злочинів. Особа злочинця вивчається з різних кутів зору: кримінально-правового, кримінологічного, оперативно-розшукового, психологічного, соціального та інших.

Окремі проблеми криміналістичного дослідження злочинця привертала увагу вчених-криміналістів : Л.Є Ароцкера, В.П. Бахіна, Т.В. Варфоломєєвої,

В.К. Весельського, В.І. Гаєнка, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, Н.І. Клименка, М.В. Костицького, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, В.П. Лисицина, В.О. Коновалової, Г.А. Матусовського, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, В.Ю. Шепітька та інших.

Незважаючи на значний обсяг досліджень у цьому напрямі, комплексне криміналістичне дослідження злочинця – суб'єкта фальсифікації лікарських засобів відсутнє, тому, на жаль, немає й криміналістичного портрета такого підозрюваного, обвинуваченого.

Для криміналістичної характеристики злочинів, насамперед, становлять інтерес дані про особу злочинця, які вказують на її закономірні зв'язки із вчиненим злочином, що знаходять прояв у різноманітних слідах – наслідках вчиненого протиправного суспільно небезпечного діяння. У цьому плані особу доцільно вивчати не лише як слідоутворюючий об'єкт – джерело інформації про вчинений злочин, а і як один із найважливіших засобів його розкриття та розслідування.

Особа злочинця – поняття, що виражає сутність особи, складний комплекс характерних ознак, його властивостей, зв'язків і відносин, його моральний і духовний світ, взяті в розвитку і взаємозв'язку із соціальними та індивідуальними життєвими умовами, такими, що тією чи іншою мірою вплинули на вчинення злочину [26, с. 194].

Відомості про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики становлять усі ті дані, що можуть слугувати визначенню ефективних шляхів розшуку, встановлення злочинця та інших пов'язаних з цим завдань розслідування в кримінальному провадженні.

Тому слушною є думка П.Д. Біленчука, який вважає, що головним напрямом у розслідуванні є виявлення, фіксація й дослідження джерел інформації про особу обвинуваченого. Немає значення, які ознаки будуть встановлені: біологічні, соціальні чи фізичні. Головне, щоб вони були виявлені, щоб слідчий володів навичками, за допомогою яких міг би встановлювати інші ознаки. Що характеризують особу обвинуваченого [77, с. 16].

Як відомо, людині притаманні три види слідів-якостей: фізичні, біологічні та соціальні [78, с. 168].

Проведенні К.В. Скибицьким дослідження, свідчать про те, що в слідчій практиці «найчастіше дістають відображення біологічні ознаки – 42%, потім психічні – 31%, і найменше відображення мають соціальні ознаки злочинця – 27% [79, с. 81].

Ми зупинимо свою увагу саме на соціальних ознаках злочинця, як таких, що, на наш погляд, є найбільш інформативними при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

Соціально зумовлені ознаки за своєю природою є неоднорідними. Однак їх об'єднує те, що всі вони не є вродженими, а являють собою продукт взаємодії із соціальним середовищем вихідних властивостей, що виражають якісно-кількісну визначеність людини. Із цього погляду їх можна визначити як привнесені, тобто такі, що виникають в зв'язку із впливом. До них належать ознаки, що виникають як із волі злочинця, так і всупереч його бажанням, що відображають зміни, пов'язані з психічним та біологічним станом людського організму, із зовнішнім і внутрішнім виглядом, суспільним статусом, соціалізацією особистості. До істотних у цій групі ознак зазвичай відносять соціальну та професійну належність, освітній рівень, посадове становище, трудові функції, інтереси, спосіб життя. Схильності, наявність або відсутність фізичних недоліків, психічних аномалій, що виникли з тих чи інших причин у процесі життєдіяльності (в результаті самоосвіти, трудової діяльності, вчинення злочинів, захворювань тощо).

Вивчення нами слідчої та судової практики, виявило такі дані, що характеризують особу суб'єкта фальсифікації лікарських засобів та їх обігу.

Вік злочинців коливається в досить значних межах: 15% - до 25 років; 40% від 25 до 35 років, 37% - від 35 до 45 років, 8 % - від 45 до 55 років. В більшості випадків (78%) кримінальне правопорушення вчиняють особи чоловічої статі (додаток В).

Такі способи вчинення кримінального правопорушення як виробництво, розповсюдження фальсифікованих лікарських засобів вчиняють переважно дорослі злочинці, так як зазначені способи вчинення вимагають значних матеріальних

витрат, витрат часу і фізичних сил, наявності відповідної освіти чи певних навичок і досвіду роботи.

Малоймовірна участь неповнолітніх у вчиненні зазначених злочинів. Це зумовлено відсутністю умов, необхідних для реалізації злочинного задуму: нестача фінансових коштів, технічного забезпечення, освіти, правоздатності.

На певну увагу заслуговує професійна діяльність суб'єкта фальсифікації лікарських засобів та їх обігу.

Аналіз професійної діяльності злочинців показав, що на момент розслідування кримінального провадження близько 54% не мали постійного місця роботи, половина із них уклала договори з конкретним підприємством на виконання робіт, пов'язаних із продажем чи перевезенням фальсифікованих лікарських засобів; 23% злочинців були приватними підприємцями, 14% займали посади фармацевтів (продавців фармацевтів), 9% були студентами вищих і середніх навчальних закладів (додаток В).

Нерідко злочинці набувають офіційного статусу підприємця без створення юридичної особи, закупають продукцію на оптових складах дрібним оптом і далі підробляють лікарські засоби.

Враховуючи, що діяльність з виготовлення та реалізації фальсифікованої медичної продукції вимагає елементарних знань, при вивченні матеріалів кримінальних проваджень ми звертали увагу на рівень і характер освіти зазначених осіб.

Результати дослідження показали, що більше ніж 29% порушників мають вищу, незакінчену вищу освіту чи навчаються на денних і заочних відділеннях у вищих навчальних закладах, близько 18% мають середню спеціальну освіту.

За місцем роботи та навчання зазначена категорія осіб характеризується в основному позитивно – 63%, та не мають судимостей – 91% (додаток В).

Як показують матеріали вивчених нами кримінальних проваджень, особи, які беруть участь в обігу фальсифікованої лікарської продукції, мають чітке уявлення про смаки споживачів, попит, відмінно знають кон'юктуру ринку, іноді виконують конкретні замовлення. Крім того, правопорушники ігнорують ту обставину, що за

таку діяльність передбачено покарання, і сподіваються, що їм вдасться уникнути кримінальної відповідальності.

Фальсифікацію лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів, враховуючи властивості особи злочинця, можна умовно поділити на дві групи: вчинюване однією особою й у співучасті. Що стосується ознак «поведінка злочинця чи його спільників» та «професіоналізм», то цей різновид злочинів вчиняється на організованій основі. Це пов'язано з тим, що невід'ємною частиною такої діяльності є мета, отримання прибутків. Крім того у деяких випадках фальсифікація лікарських засобів та їх обіг можлива лише у співучасті.

Як свідчить правозастосовна практика, фальсифікація лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів здійснюється за попередньою змовою групою осіб - 47% (додаток В).

При цьому типова схема дій злочинців, відповідно до свідчень органів досудового слідства, є досить простою: злочинці до початку вчинення незаконних операцій із лікарськими засобами домовилися про розподіл ролей кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення. Вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб має місце в тих випадках, коли між усіма учасниками злочину є наявною змова про спільне вчинення злочину до його початку. При цьому учасники вчинення кримінального правопорушення такою групою переважно діють як співвиконавці. Можливий також і технічний розподіл функцій, відповідно до якого кожен співучасник цього кримінального правопорушення буде виконувати відведену йому роль: одна особа може здійснювати виготовлення фальсифікованої продукції, інша – її зберігання, третя – її розповсюдження серед споживачів.

Проаналізована судова та слідча практика показує, що для здійснення зазначеної діяльності коло суб'єктів злочину формується з-поміж, раніше знайомих один одному за місцем роботи, навчання, проживання, а також у зв'язку із проведенням спільного дозвілля.

Найбільш латентним і суспільно небезпечним є вчинення фальсифікації лікарських засобів та їх обігу у складі організованої групи. Так, близько 13 % злочинців діяли саме в складі організованих груп.

Видається, що організовані злочинні групи характеризуються рядом спільних ознак:

- оперативність передачі інформації, використання мобільного зв'язку;
- високий рівень конспірації (частина учасників залучених до такої діяльності одноразово й не поінформована щодо подробиць такої діяльності);
- високий рівень оперативності в розподілі фальсифікованої продукції по аптечних точках;
- організатори є активними учасниками, керують усім процесом від початку й до кінця, створюють комерційні структури для прикриття протизаконної діяльності. Аналіз кримінальних проваджень та анкетування слідчих вказує на те, що до кримінальної відповідальності притягуються, як правило, виконавці злочинів, а організаторам вдається ухилитися від відповідальності;
- дане кримінальне правопорушення на організованих засадах, вчиняється в сукупності з іншими злочинами, такими як: незаконне підприємництво, порушення авторського та суміжних прав, приховування доходів від оподаткування, хабарництво, контрабанда, шахрайство.

Певний інтерес для методики розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів мають питання, пов'язані з розподілом ролей в організованих злочинних групах. Як правило, у разі незаконного виготовлення, перевезення, пересилання, зберігання склад злочинної групи можна поділити на такі категорії : організатори, активні учасники, побічні учасники [80, с. 23].

Організатори, як правило, укладають договори, організовують постачання нелегальної продукції до місця знаходження оптового продавця, керують діяльністю зі створення комерційних структур для прикриття протизаконної діяльності, у ряді випадків власноруч очолюють подібні комерційні структури. Активні учасники: «оператори», які закупають сировину для виготовлення фальсифікованих

лікарських засобів; «експедитори-постачальники», які займаються пошуком продукції, яка має попит; «директор куща», який займається пошуком місць продажу та зберігання фальсифікованих лікарських засобів.

Побічні учасники (разові реалізатори, водії, охоронці) виконують разові малозначні завдання активних учасників і керівників злочинних угруповань.

Підсумовуючи вище наведене, можна скласти соціальний портрет особи злочинця при фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів. Це особа, як правило, чоловічої статі, віком від 25 до 45 років, що має вищу чи незакінчену вищу освіту, не має судимості, позитивно характеризується за місцем роботи чи проживання, у більшості випадків член організованої групи.

Матеріали практики показують, що, на жаль, дотепер у більшості кримінальних проваджень приділяється недостатньо уваги аналізу криміналістичної характеристики особи злочинця: запити слідчих, як і відповіді на них мають досить формальний характер.

Проте з криміналістичної точки зору об'єктивні відомості про особистісні характеристики осіб дуже важливі, особливо на етапі досудового слідства, оскільки об'єктивна інформація може зорієнтувати слідство на встановлення характеру, форм взаємовідносин між різними суб'єктами, що проходять у справі, надати інформацію про місце і спосіб вчинення злочину, зорієнтувати при формуванні типових слідчих версій.

Для більшості умисних злочинів, серед яких і фальсифікація лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів, мотивація не є необхідним елементом кримінального правопорушення, зате при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів повинна бути встановлена мотивація особи злочинця. У криміналістичній характеристиці злочинів існує пряма необхідність мати узагальнені типові відомості про мотивацію злочинців, їх загальні й особливі риси, сліди – наслідки прояву в матеріальній обстановці та свідомості осіб, причетних до злочину. Їх знання сприяє цілеспрямованому висуванню версій про обставини вчинення злочину та про особу злочинця.

Мотивація – це той результат, якого прагне досягти особа при вчиненні кримінального правопорушення у юридичній літературі й нормативно-правових джерелах щодо фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів доводиться зустрічати такі види мети: комерційна мета, отримання прибутку, корислива мета, благодійна мета, особиста мета, дослідницька мета, інформаційна мета.

Розглянемо докладніше деякі з перелічених видів, зокрема ті, що мають найбільш практичне значення для розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів та їх співвідношення.

У більшості випадків, як показують наші дослідження у 93% випадків фальсифікації лікарських засобів та їх обігу головною метою порушників була комерційна мета.

Словник іноземних слів подає поняття «комерційний» як похідне від слова комерція (лат. *Соммерсе*) – торгівля [81, с. 347], тобто комерційний означає торговий, купецький.

Комерційні цілі характерні для підприємницької діяльності, але водночас підприємницька діяльність може здійснюватися для досягнення соціальної, духовної, культурної освітньої чи іншої суспільно корисної мети. Розмежувати й чітко визначити, з якою метою здійснювалася та чи інша діяльність пов'язана з одержанням коштів, досить складно.

Щодо мети отримання прибутку, то під прибутком розуміють суму, на яку дохід перевищує витрати [82, с. 518], тобто метою отримання прибутку буде одержання доходу, що перевищує витрати. Потрібно відзначити, що отриманням прибутку може займатися не тільки комерційна організація, а й не комерційна, наприклад, установа.

На наш погляд, буде правильним дотримуватися думки, що поняття «комерційна мета» є тотожним поняттю «мета отримання прибутку». Комерційна мета при подібному трактуванні буде розглядатися в широкому значенні, і поняття «комерційний» буде рівнозначне поняттю «підприємницький». Таким чином, комерційна мета не буде обмежуватися тільки торговельною діяльністю, але буде

також включати і виробничу діяльність, і надання послуг тощо. Головне, щоб така діяльність давала прибутки.

Що стосується інших видів мети, то проведені нами дослідження вказали, що порушники в ряді випадків посилалися на те, що фальсифікацію лікарських засобів вони здійснювали у 3% випадках для задоволення власних потреб, у 4% - для суспільно корисливих цілей (додаток В).

На практиці можлива ситуація, яку називають «конкуренція мети». Це має місце, коли в діях порушника, з одного боку, виступає суспільно корисна мета, з іншого – мета отримання прибутку. Суспільно корисна мета може бути головною метою діяльності порушника, а мета отримання прибутку – мати вторинний характер, спрямований на досягнення головної мети.

Використання знання про мету злочинного діяння, дасть змогу в конкретних слідчих ситуаціях чітко проводити з урахуванням наслідків розмежування між різними видами дій, що призводять до настання злочинного результату, приховування злочину, ухилення від відповідальності й покарання.

Отже, особою злочинця при фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів є особа, як правило чоловічої статі, віком від 25 до 35 років, має вищу освіту, не має судимості, позитивно характеризується за місцем роботи та проживання, не має постійного місця роботи, має спеціальні знання.

Вважаємо за доцільне внести зміни до ст. 321-1 КК України та включити спеціальний суб'єкт. Судова практика за відкритими провадженнями за вказані правопорушення свідчить, що організатором вчинення даного злочину найчастіше є особа з медичною освітою (лікар, фармацевт). Законодавство доцільно ввести спеціальну норму відносно підвищеної кримінальної відповідальності зазначених осіб.

Висновки до розділу 1

1. У досліджуваній категорії злочинів розуміння предмета злочину відрізняється від загальноприйнятого, з однієї сторони – це річ матеріального світу,

а з іншої – інтелектуальна діяльність. Предметом злочинного посягання при фальсифікації лікарського засобу та обігу фальсифікованих лікарських засобів є фальсифіковані лікарські засоби.

2. Для встановлення об'єктів фальсифікації лікарських засобів, які можуть бути предметом злочинного посягання, важливим є визначення ознак, що виступають критерієм охоронно здатності лікарського засобу: оригінальність лікарського засобу, наявність об'єктивної форми, місце знаходження продукту, та те, що об'єкт лікарського засобу має бути чужим для порушника і мати власника.

3. Для потреб розкриття й розслідування кримінального правопорушення важливим є відомості про матеріальний носій об'єктів фальсифікованих лікарських засобів у зв'язку з тим, що носій має матеріальну структуру і є доступним для сприйняття, вимірювання та фіксації, дія (посягання) на нього пов'язана з виникненням змін (слідів) на місці події, на самому предметі, у місці його подальшого знаходження, зберігання, реалізації, що важливо для місця, часу, способу, знарядь і інших обставин вчинення кримінального правопорушення.

4. У справах про фальсифікацію лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів має місце повноструктурний спосіб вчинення кримінального правопорушення, який характеризується ґрунтовною підготовкою до злочину, різноманітністю способів безпосереднього вчинення кримінального правопорушення, а також його прихованням, які, як правило, входять до загального злочинного наміру.

5. Ідеальну частину «слідової картини» в досліджуваній категорії справ становлять: а) відомості про ознаки легальної продукції та відмінні ознаки нелегальної продукції; б) інформація про обсяги реалізації, вартість продукції, шляхи придбання і збуту продукції з ознаками фальсифікації, можливі місця зберігання; в) дані про можливого порушника та ймовірних співучасників злочинної діяльності, наявність постійних клієнтів; г) відомості про режим функціонування торгівельної точки чи місця незаконного виготовлення фальсифікованих лікарських засобів.

6. До матеріальної складової «слідової картини» належать: а) оригінальна продукція, яка використовується як зразок чи фальсифікована продукція; б) сліди копіювання, програмне забезпечення, проміжна інформація; в) продукція, щодо якої є підстави вважати її фальсифікованою (містить «візуальні» ознаки фальсифікації), вже виготовленні фальсифіковані лікарські засоби, а також напівфабрикати (об'єкти, виготовлення яких не доведене до кінця); г) обладнання для відтворення; д) сировина, витратні матеріали, які використовуються для відтворення; е) обкладинки, упакування, голограми, захисні смужки, контрольні марки чи інша поліграфія; є) документи, що підтверджують факт незаконного виготовлення, перевезення, пересилання, зберігання (бухгалтерська, фінансова й податкова документація порушника, документи на право здійснення підприємницької діяльності, угоди, ліцензії, патенти, доручення, особисті записи; ж) сліди рук на обладнанні, за допомогою якого здійснювалася фальсифікація лікарських засобів.

7. Відповідно до загального соціального портрета, особою злочинця при фальсифікації лікарського засобу та обігу фальсифікованого лікарського засобу є особа, як правило чоловічої статі. Віком від 25 до 35 років має вищу освіту, не має постійного місця проживання, не має судимості, позитивно характеризується за місцем роботи чи проживання, має спеціальні знання.

8. Суб'єкт даного злочину буде загальним, тобто фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність, вік загальний – 16 років.

Вважаємо за доцільне внести зміни до ст. 321-1 КК України та включити спеціальний суб'єкт. Судова практика за відкритим провадженням, відкритими за вказані правопорушення свідчить, що організатором вчинення даного злочину найчастіше є особа з медичною освітою (лікар, фармацевт). Законодавство доцільно ввести спеціальну норму відносно підвищеної кримінальної відповідальності зазначених осіб.

9. У більшості випадків при фальсифікації лікарських засобів чи обігу фальсифікованих лікарських засобів – головною мотивацією є отримання прибутку, задоволення власних потреб.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА ОБІГУ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

2.1. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів

Важливою умовою для ефективного розслідування фальсифікації лікарських засобів та їх обігу є вміння слідчого правильно аналізувати й оцінювати слідчу ситуацію, що склалася під час розслідування кримінального правопорушення. Це обумовлює висунення версій і, як справедливо зазначають О.В. Синчук, В.А. Журавель та С.В. Веліканов, обрання найбільш раціонального алгоритму поведінки та дій учасників кримінального процесу, оптимальної системи проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [83, с. 170].

Вивчення криміналістами явища, названого слідчою ситуацією, поставило перед наукою питання про його сутність, криміналістичну природу. Вперше визначення «слідчої ситуації» було введено у науковий обіг О.Н. Колісніченком у 1967 році [84, с. 16].

При з'ясуванні сутності слідчої ситуації необхідно всебічно вивчити всі її складові елементи, їх взаємозв'язки, напрямки розвитку, підстави вибору і реалізації дій, як способу вирішення і подолання складної ситуації, переходу від однієї ситуації до іншої. Як справедливо зауважує Т.С. Волчецька: «Варто вивчати структурну основу ситуацій, а також досліджувати особливості основних компонентів, що складають основу будь-якої ситуації. Нарешті, знайти методологічно правильний підхід до наукового вивчення, дослідження і пізнання ситуації, до аналізу практичних шляхів і способів керування ситуаціями» [85, с. 48].

Розслідування злочинів відбувається в конкретних умовах часу, місця та навколишнього середовища, у взаємозв'язках з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою осіб, які потрапили до сфери судочинства, і під впливом інших, що часом залишаються невідомими для слідчого факторів. Така складна

система взаємодії урешті-решт, утворює ту конкретну обстановку, у якій діють слідчий та інші суб'єкти, котрі беруть участь у доказуванні, і в якій протікає конкретний акт доказування. Ця обстановка в криміналістиці одержала загальну назву – слідча ситуація [86, с. 159].

Прагнення всебічно охарактеризувати поняття слідчої ситуації, її сутність, показати процес формування тактичного рішення зумовило існування в юридичній літературі різних за змістом визначень, які неодноразово піддавалися найпильнішому науковому аналізу [84, с. 509]; [87, с. 90]; [88, с.82]; [89, с.65]. Не заглиблюючись у цю теоретичну дискусію, зазначимо лише, що на сьогодні більшість учених мають спільну думку про те, що змістом слідчої ситуації є певна інформація, яка перебуває у динаміці та впливає на стан розслідування, показує можливість і необхідність висування відповідних версій, планування і проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів [90, с.61]); [91, с. 113, 114]; [92, с. 87].

Багатокомпонентний склад слідчих ситуацій, значне число об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на зміст і характер цих компонентів, у своїх сполученнях утворюють велику кількість їх варіантів, що відрізняються один від одного. У слідчій практиці відзначено повторюваність слідчих ситуацій. Це створює основу для різного роду узагальнень, класифікації і типізації слідчих ситуацій. У юридичній літературі існує декілька класифікацій слідчих ситуацій, підставою яких здебільшого служить характеристика одного з компонентів слідчої ситуації. Науковий аналіз цих класифікацій свідчить про те, що всі вони мають приватний характер, із яких теоретично й практично значущими є лише ті, де слідчі ситуації поділяються на типові та специфічні; безконфліктні та конфліктні; початкові, проміжні та кінцеві [93, с. 96]. «Типізувати слідчі ситуації можна лише за одним із їх компонентів, а якщо бути ще більш точним, - лише за одним з елементів, що утворює цей компонент», - пише Р.С. Белкін [93, с. 96].

Зазвичай таким об'єктом типізації обирається один з елементів компонентів інформаційного характеру, а саме наявність інформації про подію злочину та її учасників. Типові слідчі ситуації, як правило, містять дані вироблення наукових рекомендацій щодо найбільш продуманого висування загальних і окремих версій, їх

перевірки стосовно до слідчих ситуацій, а також виділення кола основних обставин, які потребують першочергового встановлення у випадку, що часто зустрічається. Крім того, типізація слідчих ситуацій створює сприятливий ґрунт для розроблення алгоритму вирішення пошукових та інших завдань за допомогою ЕОМ [94, с.31].

Дані криміналістичного аналізу показують, що повторюваність слідчих ситуацій багато в чому пояснюється проявом типовості в криміналістичних властивостях злочинів (способі, слідах злочину, типах правопорушників, їх окремих особистісних рисах і поведінці, тощо) [94, с. 168]. Але одночасно однотиповість слідчих ситуацій, що зустрічається, є результатом прояву й інших факторів, наприклад залежності слідчих ситуацій від спільності процесів виявлення доказів, від комплексу соціально-економічних, психологічних та інших факторів, загальних для якогось регіону, середовища, сфери людської діяльності, тощо. Видається, що найбільш повно класифікацію слідчих ситуацій описано Л.Я. Драпкіним [95, с.28].

У своїх працях проблеми слідчих ситуацій розглядали Ю. П. Аленін [96, с. 267], О. В. Батюк [97], В. П. Бахін [98, с. 15-24], Р. С. Белкін [98, с. 304], С.В. Великанов [99], Т.С. Волчецька [93, с. 48], В. К. Гавло [100, с. 190], І.Ф Герасимов [101, с. 60-65], В.Г. Гончаренко [102, с. 160], Г.А. Густов [103, с. 82-86], Л.Я. Дряпкін [104, с. 43], В.А. Журавель [105, с. 62-67], А. В. Іщенко [107, с. 150], О.Н. Колісніченко [108, с. 93], В.О. Коновалова [109, 110, с. 105-110], В.С. Кузьмічов [111, с. 36], О.В. Батюк [112], Б.Є. Лук'янчиков [113, с. 124-128], Г.А. Матусовський [114], В.Т. Нор, А.Ф. Облаков [115, с. 108], В.В. Тіщенко [116, с. 49-55], В. Ю. Шепітько [117, с. 200] тощо.

Учені-криміналісти дають різні визначення поняття « слідча ситуація»: положення (стан) розслідування, що характеризується обсягом доказів та інформаційного матеріалу [118, с. 39]; динамічна інформаційна система, елементами якої є суттєві ознаки й властивості обставин, що мають значення у кримінальній справі [106, с. 28-29]; сукупність даних про подію злочину й обставини його розслідування [99, с. 5]; сукупність умов, в яких здійснюється розслідування [93, с. 92]; криміналістична характеристика розслідування конкретного злочину в певний момент [119, с. 6].

Деякі автори дають подвійне визначення слідчої ситуації, що розглядається як:

- 1) комплекс даних, що характеризують обстановку розслідування на визначеному етапі;
- 2) сукупність об'єктивно існуючих факторів, обстановки, що склалася на визначеному етапі розслідування [120, с. 26-27].

На думку авторів підручника «Криміналістика», «слідча ситуація – це пізнана слідчим сукупність умов, у яких на даний момент здійснюється розслідування» [121, с. 160].

У працях О.Н. Колісніченка слідча ситуація визначається як характеристика об'єктивного положення в розслідуванні злочину, обумовленого (у першу чергу) наявністю тих або інших доказів, оперативної інформації. У зв'язку із цим він писав, що в здійсненні принципу індивідуальності розслідування можуть бути виділені такі два елементи: а) аналіз і оцінка слідчої ситуації; б) вибір найбільш ефективної системи прийомів розслідування [120, с. 15-16].

В.О. Образцов і В.Г. Танасевич визначили поняття слідчої ситуації як «обстановку в кримінальній справі, що склалася при її порушенні або на якомусь етапі розслідування, що характеризується джерелами, змістом, обсягом наявної інформації про обставини злочину і особу (осіб), які його вчинили, результатами її реалізації, організаційними, управлінськими, інтелектуальними, технічними та іншими можливостями слідства, сприйнята і оцінена його учасниками з метою визначення на цій основі чергових задач розслідування, засобів, прийомів, методів і умов їх оптимального рішення». [91, с. 113-114].

З погляду О.Н. Колісніченка і В.О. Коновалової, слідча ситуація – це характеристика положення розслідування злочину, обумовлена наявністю (відсутністю) доказової і оперативно-розшукової діяльності про обставини предмету доказування, і компоненти криміналістичної характеристики, що обумовлює систему безпосередніх задач і напрямків розслідування [7, с. 64].

Жирний Г.Ю. притримується думки, що слідчі ситуації відображають стан розслідування на різних його етапах. Обсяг і характер інформації (доказів і непроцесуальних даних), що складає сутність слідчої ситуації, визначають напрямок

розслідування, висування версій, вибір слідчих дій, організаційних і оперативно-розшукових заходів, необхідність здійснення тактичних операцій [122, с. 9].

Слідча ситуація розглядається як уявна динамічна інформаційна система, що відображає сукупність даних про факти, що мають істотне значення у з'ясуванні характеру події, що відбулася, і оцінки стану розслідування в сучасний момент для визначення його ходу і стану в майбутньому [123, с. 14].

На думку Дулова А.В. слідча ситуація – це наявна на визначений момент розслідування сукупність істотних факторів, що характеризують обставини розслідуваної події, зв'язки й елементи, що складають її структуру [124, с. 263].

Підсумовуючи вище наведенні тези, вбачається, що визначення цього поняття повинно залежати від мети та галузі його використання: якщо йдеться про розслідування конкретних злочинів (практичне використання), то слід було б говорити про умови та обставини його проведення, якщо ж це стосується методики розслідування окремих видів злочинів (теоретичних положень) [125, с. 23-24], то найбільш доцільно характеризувати слідчу ситуацію як інформаційну модель [95, с. 28-29]; [126, с. 368], що будується за підсумками узагальнення однотипних діянь та є сукупністю умов, у яких вони виявляються, а також здійснюється розслідування.

Деякі автори пишуть про слідчі ситуації різного рівня спільності, про розподіл ситуацій на види: загальні й окремі (слідчих дій, тактичних операцій, ситуації більш низького рівня спільності тощо) [127, с.13; 1128, с. 15; 115, с. 71.; 52, с. 88]. Такий підхід убачається помилковим, оскільки співвідношення понять «слідство» та «слідча дія» (як загального процесу так і його складових) рівнозначно співвідношенню понять «слідча ситуація» та «ситуація слідчої дії» (такої ж думки притримується В.К. Лисиченко та О.В. Батюк, справедливо піддаючи критиці подібні твердження [129, с. 25-27], тобто так звані окремі ситуації (зокрема й слідчих дій) можуть бути лише складовим слідчої ситуації, але аж ніяк не її видом (підвидом), на що наголошує у своїх роботах В.Ю. Шепітько [130, с. 29].

По суті поняття, що визначено в літературі, на наш погляд, можна поділити на три групи: характеристика слідчої ситуації переважно як обстановки

розслідування, як стану розслідування (залежно від зібраної доказової інформації) і сукупності обстановки та стану розслідування [131, с. 5-6]. Ми вважаємо, що останнє найбільш повно характеризує слідчу ситуацію, оскільки вона складається на «перетині» злочинної діяльності, про яку стало відомо органам досудового розслідування, і діяльності останніх з розслідування кримінальних правопорушень. Тому зміст цього поняття повинен включати: орієнтовну інформацію про саме протиправне діяння, відомості про наявні докази в кримінальному провадженні, психологічні характеристики процесу розслідування та головних його учасників, інформація про організаційно-технічний бік розслідування [119, с. 6]. Проте ці елементи можуть і не описуватися детально в кожному випадку при характеристиці слідчих ситуацій по окремим видам злочинів – зазначатимуться лише ті, які мають значення саме на цьому етапі. Зокрема на початковому етапі розслідування, першочергове значення матиме характеристика:

- обставин виявлення злочину;
- наявних відомостей про саме незаконне діяння й осіб, які його вчинили;
- доказової інформації, її джерел та можливості отримання.

Однією із цілей початкового етапу розслідування є збирання фактичних даних при проведенні невідкладних слідчих дій, а завданням – пошук і виявлення доказової інформації та її джерел. Таке завдання, як зазначає В.В. Тіщенко, може бути вдало вирішено на основі виділення системи ситуаційно обумовлених типових версій, тактичних завдань і визначення засобів їх розв'язання [132, с. 156]. Першочерговість і подальша послідовність проведення слідчих дій повинна визначатися з урахуванням даних криміналістичної характеристики дозволяє оптимально планувати розслідування, висунути найбільш ймовірніші версії та визначити цілеспрямований комплекс слідчих дій та оперативних заходів щодо їх перевірки – алгоритм їх розв'язання.

Ми погодимося із думкою В.В. Бірюкова, який вказує, що алгоритми, безпосередньо пов'язані зі слідчими ситуаціями і наповнюють методику розслідування конкретним змістом і визначають оптимальні напрями розв'язання певних завдань [133, с 196].

Процес доказування у кримінальних провадженнях про обіг фальсифікованих лікарських засобів повинен ґрунтуватися на спланованій перевірці висунутих версій залежно від слідчих ситуацій, що виникають на певному етапі розслідування.

На початковому етапі розслідування злочинів, що розглядаються, складаються наступні типові слідчі ситуації (додаток В).

1. Надійшло повідомлення про збут фальсифікованих лікарських засобів; всі обставини відомі зі слів заявника; особи, які вчинили злочин, не встановлені (48,2 % кримінальних проваджень).

Дана слідча ситуація є найбільш поширеною і має місце, в основному, в тих випадках, коли злочинці здійснюють дистанційну торгівлю фальсифікованими лікарськими засобами. Реклами, що містять неправдиві відомості, розміщуються в засобах масової інформації або в мережі Інтернет. Злочинці, які здійснюють консультування потенційних жертв, представляючись вигаданими псевдонімами, схиляють до купівлі товарів шляхом обману або погроз. Потерпілі - найчастіше фізичні особи похилого віку, які страждають хронічними захворюваннями. Фальсифіковані лікарські засоби пересилаються поштою або доставляються кур'єром. Матеріальні сліди злочину, як правило, відсутні або мінімальні.

У цьому випадку висуваються такі слідчі версії:

- злочин вчинено особами, раніше судимими за вчинення аналогічних злочинів;
- до злочину причетні співробітники організацій, що ведуть легальний обіг лікарських засобів в даному регіоні;
- до злочину причетні співробітники рекламних агентств відповідних засобів масової інформації;
- злочин вчинений організованими злочинними групами, які знаходяться в іншому місті (регіоні, країні);
- факт злочину відсутній, оскільки заявник помиляється щодо достовірності і якості лікарських засобів.

Для перевірки зазначених версій рекомендується проведення наступних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших заходів:

- допит потерпілого;

- допит свідків;
- проведенням тимчасового доступу до речей і документів, огляду наявних у заявника документів, предметів (лікарських засобів, а також їх упаковок) і отриманих ним від запідозрених осіб;
- призначення та проведення попередніх досліджень лікарських засобів, з метою встановлення їх природи, відповідності заявленому складу, властивостям, характеристиками та призначенням;
- направлення доручення про проведення оперативно-розшукових заходів, з метою встановлення особи, яка вчинила злочин, та інших обставин, що мають відношення для кримінального провадження;
- прослуховування телефонних переговорів заявника (у разі очікуваних дзвінків від збувальників фальсифікованих лікарських засобів);
- направлення запитів у відділ спеціальних технічних заходів і операторам стільникового зв'язку про надання інформації за телефонними номерами, зареєстрованих на конкретних фізичних осіб, або належним організаціям, причетним до злочину;
- отримання консультацій у фахівців територіальних підрозділів охорони здоров'я України і Державній інспекції з контролю якості лікарських засобів з питань, пов'язаних з обігом відповідних лікарських засобів;
- направлення запиту до територіальних органів охорони здоров'я про надання інформації з найменувань і характеристик лікарських засобів, які підлягають вилученню (забракованих і не зареєстрованих) на території України і відповідної інформації по зацікавленому препарату (можливе отримання по Інтернету);
- направлення запиту до органу охорони здоров'я про надання ліцензії на здійснення фармацевтичної діяльності або санітарно-епідеміологічного висновку у юридичної особи або індивідуального підприємця, про який повідомив заявник (можливе отримання через Інтернет);
- направлення доручення у відділ по боротьбі зі злочинами у сфері інформаційних технологій з метою встановлення власника інтернет-сайту, за

допомогою якого здійснювалась реклама і реалізація фальсифікованих лікарських засобів, а також місця знаходження сервера;

- направлення запиту і проведення тимчасового доступу до речей і документів в податковій інспекції установчих документів юридичних осіб, причетних до злочину (фінансової та юридичної справи: статуту, виписки та ін.);

- проведення тимчасового доступу до речей і документів в банку документів, на підставі яких заявник здійснював грошові перекази, пов'язані з оплатою фальсифікованих лікарських засобів;

- направлення доручення до оперативного органу для проведення оперативно-розшукових заходів з перевірки на причетність до скоєного злочину співробітників легальних фармацевтичних організацій та друкарень, в тому числі тих, у яких закінчився термін дії відповідної ліцензії, а також осіб, раніше судимих за аналогічні злочини.

2. Надійшла оперативна інформація про виробництво, переробку або зберігання фальсифікованих лікарських засобів; виявлено місце вчинення зазначених дій; особа, яка вчинила злочин, не встановлена або переховується; відсутні відомості про канали збуту фальсифікованих лікарських засобів та інших обставин злочину (27,8% кримінальних проваджень).

Дана слідча ситуація виникає, як правило, в тих випадках, коли в ході проведення контрольно-наглядових перевірок або оперативно-профілактичних заходів співробітниками правоохоронних органів (прокуратура, ОВС та ін.), або контролюючими органами (охорони здоров'я України та ін.) виявляються склади, в яких зберігаються фальсифіковані лікарські засоби. Крім того, можуть бути виявлені підпільні цехи з виробництва такої продукції. У цьому випадку основна складність полягає в документуванні збуту фальсифікованих лікарських засобів, встановлення розміру отриманого злочинного доходу, наявності загрози або фактів заподіяння шкоди здоров'ю та життю споживачів.

У цій слідчій ситуації висуваються, головним чином, версії щодо особи і місця знаходження злочинця, а також способів збуту незаконно виробленої продукції:

- злочин вчинено особами, раніше судимими за аналогічні злочини;

- злочин вчинено співробітниками організацій, у яких закінчився термін дії ліцензії на провадження фармацевтичної діяльності або термін дії санітарно-епідеміологічного висновку;

- до вчинення злочину причетні співробітники організацій, які здійснюють легальний обіг лікарських засобів;

- до вчинення злочину причетні співробітники друкарні, на якій імовірно виготовлявся пакувальний матеріал для фальсифікованих лікарських засобів;

- злочин вчинено співробітниками організації, що здійснює утилізацію та знищення фальсифікованих лікарських засобів або власником забракованих препаратів;

- фальсифіковані лікарські засоби збувалися легальним аптечним організаціям та лікувально-профілактичним закладам;

- продукція реалізовувалася через фіктивні організації, оформлені на підставних осіб, з використанням фальсифікованих документів;

- фальсифіковані лікарські засоби транспортувалися в інші регіони країни, де збувалися сумлінним учасникам фармацевтичного ринку за фальсифікованими документами;

- незаконно вироблені лікарські засоби реалізовувалися за заниженими цінами в сільській місцевості і через дрібні роздрібні торгові точки даного регіону.

Для перевірки зазначених версій рекомендується проведення наступних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших заходів:

- огляд складу зберігання або цеху з виробництва фальсифікованих лікарських засобів;

- огляд виявлених лікарських засобів і спрямування їх на попереднє дослідження;

- проведення обшуків за місцем передбачуваного перебування слідів, засобів і предметів злочинної діяльності;

- допит потерпілого (якщо такий є);

- допит свідків (якщо такі є);

- направлення доручення про проведення оперативно-розшукових заходів з метою встановлення особи потерпілих, очевидців та осіб, які вчинили злочин (їх кола знайомств і зв'язків);

- направлення доручення про проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій (спостереження, контрольованої поставки, перевіркової закупівлі та ін.) з метою документування фактів збуту фальсифікованих лікарських засобів та встановлення розміру отриманого злочинного доходу;

- надіслання доручення про перевірку на причетність до вчиненого злочину осіб, раніше судимих за аналогічні злочини;

- направлення запитів до компетентних органів виконавчої влади (охорони здоров'я) з метою отримання інформації щодо юридичних осіб, причетних до злочину, а також щодо виявлених фальсифікованих лікарських засобів.

3. Встановлено факт обігу фальсифікованих лікарських засобів; підозрюваний затриманий на місці вчинення злочину; сліди злочину не сховані (25,4% кримінальних проваджень).

Дана слідча ситуація є найбільш сприятливою і, як правило, є результатом ретельної оперативної розробки злочинної діяльності, яка завершується проведенням спеціальної операції, в ході якої проводиться обшук помешкань і офісних приміщень з подальшим затриманням членів організованого злочинного формування.

У ході аналізу зазначеної слідчої ситуації висувуються версії: про розмір збитку (вчинено злочин в цьому чи більш великому розмірі); про джерело придбання сировини для виробництва фальсифікованих лікарських засобів (використовувалася сировина, викрадена на легальному підприємстві, або незаконно ввезена з іншої країни і т.д.); про роль підозрюваного (чи є він організатором чи виконавцем злочину); про особу співучасників (працівники фармацевтичних організацій, медичних установ або друкарень, безробітні, раніше судимі і т.д.).

Для перевірки версій проводиться комплекс слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших заходів:

- огляд місця події;
- затримання, допит підозрюваного та обрання відносно нього запобіжного заходу;
- обшук за місцем проживання підозрюваного і в інших місцях можливого перебування слідів, засобів і предметів злочинної діяльності;
- призначення криміналістичних експертиз за вилученими слідами, предметами і документами (лікарські засоби, пакувальний матеріал, печатки, документи, що мають ознаки підробки, сліди рук та ін.);
- допит потерпілого;
- допит свідків;
- направлення доручення на встановлення інших учасників злочину та інших обставин діяння;
- комплекс заходів з вивчення особи підозрюваного (способу життя, кола знайомств та ін.), зібрання матеріалів, які характеризують особу підозрюваного.

Якщо в кримінальному процесі бере участь юридична особа, то може виникнути необхідність тимчасового доступу до речей і документів установчих, фінансових та інших, що містять розшукову та доказову інформацію про вчинений злочин. Рекомендується проведення інвентаризації та документальних перевірок руху товарно-матеріальних цінностей (лікарських засобів) за обраний період діяльності комерційної організації. У банку вилучаються картки із зразками підпису керівника і відбитки печатки відповідної організації, документи, що відображають рух грошових коштів по розрахунковому рахунку юридичних осіб, договори на відкриття розрахункового рахунку, чеки про видачу коштів, платіжні доручення та ін.

У всіх вищеназваних слідчих ситуаціях слідчий, перш за все, повинен проаналізувати вихідні дані для визначення характеру події і можливих джерел інформації про нього.

Аналіз слідчої практики показує, що ключовим моментом, що визначає успіх виявлення та розкриття злочинів, пов'язаних із фальсифікацією лікарських засобів, є слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та

реєстраційні заходи щодо виявлення, документування, вилучення, огляду, попереднього і судово-експертного дослідження кримінальної продукції та такої, яка має до неї відношення та інших матеріально виражених об'єктів (супутні товари, заготовки, обладнання, матеріали, сировина, засоби пакування і т.д.).

Це стає можливим на основі реального планування розслідування у провадженні, відображення всього комплексу ретельно підготовлених слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Планування розслідування у кримінальному провадженні є складним розумовим процесом, сутність якого полягає у визначенні цілей і завдань розслідування, способів і засобів їх розв'язання. Воно є методом розслідування, оскільки саме по собі не є засобом встановлення істини. «Планування ще не означає здійснення цієї діяльності, це лише передумова, умова - іноді необхідне - досягнення поставленої мети. І в той же час планування - метод, але не розслідування, а організації розслідування. І в цьому сенсі слід говорити про нього як про організовану основу розслідування» [134].

Розслідування повинне бути організованим і цілеспрямованим, слідчі (розшукові) дії повинні виконуватися у визначеній послідовності. З цією метою здійснюється планування (в усній чи письмовій формі). Усна форма полягає у тому, що, отримавши повідомлення про факт фальсифікації лікарських засобів чи обіг фальсифікованих лікарських засобів, слідчий оцінює, перевіряє його і визначає, чи є достатньо підстав для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст. 214 КПК України та ст. 321-1 КК України).

Відповідно до п.1.2. Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії «Джерелом інформації про вчинення кримінальних правопорушень та інших подій, що надходить до органу внутрішніх справ, уповноваженого розпочати досудове розслідування, є: повідомлення будь-яких осіб та самостійно виявлені слідчим або іншою службовою особою органів внутрішніх справ з будь-якого джерела обставини кримінальних правопорушень; повідомлення будь-яких осіб, які затримали підозрювану особу на місці вчинення правопорушення». [135] У той же час бажано, як доречно зазначає

І.В. Басиста, закріпити в законодавстві приводи та підстави для прийняття слідчим початкового процесуального рішення про внесення відомостей до ЄРДР [136].

Наші дослідження показали, що планування розслідування злочинів, пов'язаних із фальсифікацією лікарських засобів то обігом фальсифікованих лікарських засобів, спираючись на сукупність інформації, що надходить, сприяє дотриманню всіх принципів кримінального процесу, особливо принципів об'єктивної істини, законності та деяких інших, що мають значення для успішного завершення розслідування у кримінальному провадженні.

При цьому планування ґрунтується на всебічному врахуванні вхідних відомостей, які, в ході розслідування, неухильно поповнюються, уточнюються, переосмислюються. У силу цього коригується і змінюється план. Тому процес планування від прийняття до свого провадження і аж до складання обвинувального акту безперервний. Планування усуває нерівномірності в роботі, сприяє ритмічності трудового процесу, знижує перевантаження.

Планування розслідування за фактом виробництва і реалізації фальсифікованих лікарських засобів, як показує практика, переслідує одну, але дуже важливу ціль: затратити на одну й ту ж роботу менше часу, але результату при цьому домагатися більш високого. У цьому випадку варто погодитися з точкою зору М.О. Селіванова, який вважає, що «планування покликане забезпечити точність, повноту, швидкість розслідування при мінімальних витратах часу, сил і засобів» [137, с. 110].

Хотілося б відзначити, що сенс планування за фактом фальсифікації лікарських засобів полягає в тому, щоб внести в процес розслідування певну систему, гарантувати, що нічого не буде упущено, що всі заходи, включені до плану, будуть реалізовані, не порушуючи при цьому норми кримінально-процесуального законодавства та інші нормативні акти. У зв'язку з цим представляється можливість виділити деякі особливості такого планування.

Зокрема, основні розділи планів при розслідуванні даного злочину можуть включати:

- 1) слідчі версії на основі детальної та всебічної оцінки показань осіб, потерпілих від дій злочинців;
- 2) обставини, що підлягають встановленню;
- 3) перелік і зміст невідкладних слідчих (розшукових) дій, необхідних для фіксації слідів злочину, які можуть бути втрачені; послідовність слідчих (розшукових) дій;
- 4) перелік сил і засобів, які необхідно задіяти при розкритті та розслідуванні злочинів;
- 5) терміни виконання намічених заходів та осіб, відповідальних за них.

Відповідно до наших досліджень, по-перше, плани, складені слідчим у кримінальних провадженнях, відкритими за фактами фальсифікації лікарських засобів, спрямовують і координують його діяльність з розслідування та усувають прогалини і перевантаження в роботі, по-друге, планування у кримінальному провадженні дозволяє рівномірно виконувати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також інших заходів; веде до прискорення, злагодженості і підвищенню ефективності всієї процедури розслідування. Нарешті, по-третє, робочі плани полегшують систематичний контроль виконання процесуальних дій, що є однією з найважливіших функцій кожного слідчого.

У процесі інтерв'ювання 243 слідчих, які розслідували дані злочини, 53% з них заявили, що вони продумують проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, обходячись без складання письмового плану, в кращому випадку, обмежуються чорновими начерками переліку дій, які підлягають виконанню. Ще 20% респондентів повідомили, що їм довелося скласти формальний план розслідування, у зв'язку з тим, що кримінальне провадження перебувало на контролі у керівника ОВС, або спрямовувалося для вивчення в прокуратуру (додаток А).

Практика показує, що планування розслідування за фактами фальсифікації лікарських засобів має для слідчого ряд переваг:

1. дозволяє намічати такі заходи, які відповідали би кримінально-процесуальному законодавству;

2. забезпечує рівномірність в роботі, а також ритмічність усього розслідування;
3. підвищує ефективність проведення слідчих (розшукових) дій та негласних (розшукових) дій;
4. створює передумови своєчасного застосування науково-технічних засобів;
5. забезпечує спрямованість до досягнення основної мети, послаблюючи при цьому негативного впливу протидіючої розслідуванню сторони;
6. підвищує можливість контролю виконання слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій кожним співробітником правоохоронних органів, задіяним у розслідуванні;
7. регулює навантаження на працівників, задіяних у розслідуванні кримінального провадження, і дозволяє раціонально витратити сили і час на розслідування;
8. дає ефективні результати, що забезпечують швидке і повне розкриття і розслідування злочину.

Слід зазначити, що при складанні плану розслідування слідчому необхідно, по-перше, точно визначити кожен з намічених слідчих (розшукових) дій та інші заходи, встановити послідовність їх виконання; по-друге, вивчити умови, при яких будуть реалізовуватися розроблені заходи; по-третє, розрахувати, яка кількість співробітників необхідна для успішного здійснення розроблених заходів, які криміналістичні та інші матеріально-технічні засоби необхідні для цього; по-четверте, оцінити економічні та організаційні результати виконання завдань; і, по-п'яте, визначити форми і методи взаємодії між різними підрозділами та службами не тільки органів внутрішніх справ, а й усіх правоохоронних органів.

Враховуючи, що планування слідчих (розшукових) дій необхідні для успішного і ефективного вирішення конкретної слідчої ситуації, зокрема, і розслідування кримінального правопорушення в цілому, не можна не відзначити, що планування розслідування тісно пов'язане зі слідчою версією. Справа в тому, «... що виділені з вже побудованих версій питання, для їх перевірки практично перетворюються в питання плану, які в подальшому підлягають з'ясуванню» [138, с. 223].

Встановлення істини у кримінальному провадженні виявляється, як правило, від неповного знання на початковому етапі розслідування до більш повного знання про подію фальсифікації лікарських засобів, від ймовірних знань, що виступають у формі версій, до достовірних, інакше кажучи, розслідування являє собою конкретний випадок пізнання об'єктивної істини, де ймовірні знання, що підлягають осмисленню і об'єктивній та всебічній оцінці, виступають у формі версій, які, у свою чергу, є основними елементами плану.

Версійний метод розкриття і розслідування злочинів завжди передбачає логічне дослідження та впорядкування вихідної інформації, незалежно від її кількості і якості.

Тому закономірно, що вся інформація, яка надходить, повинна бути основою планування заходів при розслідуванні кримінального провадження. Це сприяє систематизації та оцінці складності всіх дій і необхідних витрат часу.

Особлива роль, яка відводиться версіям при правильному плануванні розслідування у кримінальному провадженні, пояснюється, на наш погляд, тим, що слідчому доводиться вдаватися до приблизного пояснення ситуації, що склалася, оскільки факти, отримані на початковому етапі розслідування, як правило, нечисленні і розрізнені. Крім того, з їх допомогою слідчий конкретизує завдання, намічає питання, які необхідно з'ясувати для встановлення механізму злочину, і дані про особу злочинця та інші питання.

Таким чином, версія пояснює динамізм виявлених у процесі розслідування даних, а також включає припущення про факти, які ще не встановлені, але повинні мати місце в тих чи інших об'єктах дослідження. Як вказує Н.Г. Шурухнов, «... в процесі планування заходи формуються за висунутими версіями» [139, с. 358]. І з цим не можна не погодитися тому, що версії, висунуті слідчим на основі інформації, складають логічну схему планування, «...забезпечуючи умотивованість й дослідження зв'язків між складними юридичними конструкціями, існуючими у вигляді абстракцій, що відображають конкретні «живі» факти об'єктивної дійсності» [140, с. 141], сприяючи розробці слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

Особливе значення висуненню версій при плануванні розслідування надають й інші автори. Зокрема, С.В. Виноградов, В.Є. Капітонов, В.П. Петрунєв підкреслюють, що: «для того, щоб виявити особу, підозрювану у злочині, необхідно розробити версії про підозрюваного і заходи перевірки їх» [141, с. 27].

За своїм змістом, версії допомагають слідчому аналізувати і давати попереднє пояснення розслідуваної події з урахуванням конкретної ситуації, більше того, слід погодиться з Н.Є. Мерецьковим, який зазначає, що «типові версії служать повноцінним орієнтиром у період проведення первинних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів для прийняття правильного рішення...» [142, с. 180].

Аналіз показує, що підставами до побудови версій служать будь-які відомості, що дозволяють встановити наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України). При складанні плану розслідування у кримінальному провадженні слідчий повинен планувати дії всіх учасників розслідування залежно від інформації, що надійшла та інших фактичних даних.

На початковому етапі планування розслідування фальсифікації лікарських засобів, як правило, виникають різні перешкоди (в основному, організаційного характеру), які якоюсь мірою заважають реалізації прийнятого рішення. У кінцевому рахунку, їх усунення створить необхідні сприятливі умови для активізації інформаційно-дослідницької діяльності слідчого, що, у свою чергу, допомагає, на нашу думку, долати конфліктні ситуації, які нерідко виникають між суб'єктами розслідування при розробці плану розслідування.

Однією із складових частин плану розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів має бути виклад відомостей про об'єкт, який розшукується або особу (нею може бути не тільки підозрюваний, але й свідок). У перелік цих відомостей необхідно включити інформацію, що дозволяє в даній ситуації визначити коло реальних версій, для яких бажано використовувати всю інформацію, отриману в результаті проведення первинних оперативно-розшукових заходів та первинних слідчих (розшукових) дій, які служать цілям

створення умов, що забезпечують результативність, цілеспрямованість і безпеку проведених слідчим дій з перевірки висунутих версій.

Виходячи зі сказаного, можна констатувати, що «... планування слідчих дій, необхідних для перевірки версій, становить центральну частину плану розслідування» [39, с. 366-567].

Слід погодитися з думкою Ю.Г. Корухова, який підкреслював, що версія «... володіє такими специфічними особливостями, які виникають з особливостей сфери її використання - судово-слідчої:

- 1) версія конструюється і використовується у кримінальному судочинстві;
- 2) версія спирається на факти (ознаки), пояснює факти і обставини, що сприяють встановленню істини у справі;
- 3) перевірка версії обмежена терміном, визначеним законом для розслідування по кримінальному провадженні;
- 4) для перевірки версії використовуються специфічні форми їх реалізації;
- 5) перевірці версії може бути протиставлено активну протидію з боку осіб і цілих груп, зацікавлених у приховуванні істини у справі шляхом дискредитації версії, підриву віри в її істинність » [143, с. 224].

Діалектика пізнання полягає в тому, що в процесі розслідування перевіряється безліч слідчих версій і до моменту розкриття злочину залишається, як правило, одна, що відображає об'єктивну істину.

Версії при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів повинні висуватися за всіма епізодами, тому думка слідчого про досліджувану подію (поки не закінчено розслідування) завжди носить характер припущення, що вимагає підтвердження. Слідчі версії можуть будуватися відносно розслідуваної події в цілому (загальні версії) і відносно окремих його обставин (приватні версії).

Типовими загальними версіями початкового етапу розслідування факту фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів можуть бути (додаток А):

1. фальсифікація лікарського засобу дійсно мала місце, як змалював потерпілий або заявник – 48,4% опитаних співробітників підрозділів національної поліції;
2. фальсифікації не було, лікарські засоби були справжніми, а заявник сумлінно помилявся – 54,7% опитаних співробітників підрозділів національної поліції;
3. фальсифікації не було, заявник повідомляє про фальсифікацію неправду – 13,2% опитаних співробітників підрозділів національної поліції.

Типові приватні версії, як правило, спрямовані на встановлення:

- а) особи фальсифікаторів;
- б) місць зберігання фальсифікованих лікарських засобів;
- в) розміру збитку;
- д) джерел придбання фальсифікаторами товару, сировини та інших матеріалів, що підлягають вилученню.

Слід зазначити, що інформаційною базою для планування розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів служать конкретні слідчі ситуації. При цьому, як вказує Л.А. Соя-Серко, «... слідчий використовує свої пізнання в конкретній слідчій ситуації, оперуючи двома потоками інформації. Один - зовнішній - надходить при вивченні обстановки і обставин розслідуваного злочину; другий - внутрішній - це знання, які містяться в пам'яті слідчого, поняття, набуті в процесі навчання і практичної роботи» [144, с. 32].

Крім версій звинувачення, своєчасне включення в план розслідування у справі і перевірка версій захисту матимуть велике значення для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин події злочину.

Причому, версії захисту - це не тільки версії, запропоновані слідчому й суду обвинуваченим чи його захисником, і прийняті слідчим до перевірки, але також версії, запропоновані фахівцями, експертами, свідками, прокурором, висунуті самим слідчим і перевіряються ним, та такі, які можуть допомогти всебічності та об'єктивності розслідування і судового розгляду кримінального провадження [146, с. 4].

Версії захисту (контрверсії) можуть висуватися з приводу будь-яких обставин події злочину. Стосовно фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів частіше висуваються типові захисні версії:

- при збуті фальсифікованих лікарських засобів підозрюваний посилається на те, що він не знав про справжній вміст, наприклад, пакета чи сумки, яку йому передав випадковий знайомий;

- підозрюваний відводить собі другорядну роль у збуті та зберіганні розглянутих речовин;

- підозрюваний заздалегідь готує собі алібі;

- підозрюваний не здогадувався про природу та походження речовини, яка ним збувається.

У зв'язку з вищевикладеним, при розслідуванні кримінальних проваджень по фактам фальсифікації лікарських засобів слідчий повинен вміти прогнозувати можливі контрверсії, включати їх до плану розслідування, своєчасно при цьому виконуючи відповідні слідчі (розшукові) дії і здійснюючи контроль за проведенням оперативно-розшукових заходів.

Таким чином, в цьому підрозділі нами розглянуті проблеми відкриття кримінального провадження за фактами фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, особливості типових слідчих ситуацій, що виникають на різних етапах розслідування даних злочинів, і висунутих по них версій. Дослідження показало, що першочерговою умовою ефективного розкриття і розслідування аналізованих кримінальних правопорушень є складання детального письмового плану, за допомогою якого полегшується систематичний контроль за виконанням необхідних процесуальних дій і оперативно-розшукових заходів, забезпечується злагодженість і ефективність всього процесу розслідування.

На закінчення можна зробити висновок, що виділення слідчих ситуацій при розслідуванні фактів фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів є найважливішим засобом успішного вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування, і сприяє успішному і об'єктивному розслідуванню кримінального провадження. У свою чергу, кожна виділена типова

слідча ситуація початкового етапу розслідування зазначених злочинів дає можливість побудувати алгоритм слідчих дій (серед них найбільш поширеними є: огляд місця події; допит потерпілого (якщо такий є), свідків; допит підозрюваного; обшук; призначення експертизи) та оперативно-розшукових заходів (опитування, спостереження, орієнтування, прослуховування телефонних переговорів та інших, використання криміналістичних обліків, колекцій та інформаційно-пошукових систем), що дозволяє встановити коло обставин, що підлягають доказуванню.

2.2. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів

Питання про місце в криміналістичних методиках відомостей про обставини, що підлягають встановленню, доказуванню при розслідуванні окремих видів злочинів, є дискусійним.

Як нами вже наголошувалося раніше, деякі автори відносять обставини, що підлягають встановленню (доказуванню), до числа елементів криміналістичної характеристики злочинів або взагалі ототожнюють їх [146, с. 35]. Наприклад, А.Р. Белкін пише: «правильне розуміння її (криміналістичної характеристики) змісту робить непотрібним приведення як самостійного складового конкретної приватної методики переліку обставин, що підлягають доказуванню (встановленню)», хоча далі він віддає перевагу саме предмету доказування як елементу такої методики [147, с. 21-22].

Багато вчених-криміналістів не поділяють цю точку зору, виділяючи в структурі методики розслідування окремих видів злочинів разом з криміналістичною характеристикою обставини, що підлягають встановленню [148, с.134; 126, с. 251; 149, с. 3; 150, с. 15; 151, с. 263; 152, с. 32-33]. У різних наукових працях зустрічаються й такі формулювання як «обставини, що підлягають з'ясуванню» [153, с. 83; 19, с. 15], «...з'ясуванню та дослідженню» [93, с. 171], «...що підлягають розслідуванню» [84, с. 9-10], «...що підлягають доказуванню» [154], «предмет доказування при розслідуванні злочинів» [125, с. 15].

Ми цілком підтримуємо твердження про те, що існування зазначеного елемента в методиці необхідне. Проте деякі автори наведених висловів ототожнюють «доказування» й «встановлення» [146, с. 21; 125, с. 15], з чим ми не погоджуємось, оскільки зміст цих понять значно різниться.

«Доказування» означає підтвердження якого-небудь положення фактами або доводами, виведення положення на підставі системи висновків [155, с. 175] – тобто передбачається ланцюжок дій «отримання інформації – зіставлення – перевірка – висновок (доведено чи не доведено)», що має безпосереднє відношення до кримінально-процесуальної діяльності та є підставою притягнення винних до кримінальної відповідальності й призначення їм покарання. Друге поняття трактується як «з'ясування, виявлення» [155, с. 838], тобто отримання показників, на підставі сукупності й аналізу яких згодом можна дійти висновків про доведеність (недоведеність) тих чи інших фактів, що мають значення для розслідування кримінального провадження, прийняття тих чи інших процесуальних рішень.

Обставини, що підлягають доказуванню, перелічені в ст. 91 КПК України; деякі автори включають сюди ще й ознаки злочинів, зазначені у відповідній статті КК, як предмет доказування, що деталізується конкретно кримінально-правовою нормою (називаючи їх обставинами, що підлягають встановленню) [156, с. 66-69]. Коло ж обставин, що підлягають встановленню в ході розслідування кримінального провадження, значно ширше, конкретніше та детальніше за предмет доказування, він нормативно не врегульований, а окремі групи таких обставин дозволяють у своїй сукупності сформулювати той чи інший елемент предмета доказування й саме вони, на наш погляд, повинні складати основу розгорненого докладного плану розслідування.

Спираючись на розроблену нами криміналістичну характеристику незаконних діянь з лікарськими засобами, на основі аналізу слідчої та судової практики, вважаємо за необхідне встановлення з цієї категорії кримінальних проваджень таких обставин:

1. Вид, назва й кількість речовин, з якими здійснювалися незаконні діяння; чи віднесені вони до числа фальсифікованих лікарських засобів (яких саме, тобто

повна хімічна назва), чи не відносяться одночасно до наркотичних засобів або психотропних речовин, яким нормативно-правовим актом це врегульовано та які правила поводження з ними. Характер пакування вилучених речовин, їх місцезнаходження, а також особливості виготовлення (промислове, дрібними партіями, індивідуальне, в умовах спеціалізованого підприємства, лабораторії або в побутових умовах), дата (час, давність) виготовлення, кількість збутого (відпущеного), прибуток, який отримано від незаконних дій, галузь використання зазначених речовин (зокрема й в незаконному обігу) та їх покупці.

2. Законність чи незаконність дій з лікарськими засобами, обладнанням для їх виробництва або виготовлення.

Для встановлення незаконного характеру тих чи інших дій із зазначеними речовинами слід звернутися до відповідних нормативно-правових актів, що регламентують порядок поводження з ними. Незаконність дій визначається такими чинниками:

- чи є спеціальний дозвіл, на чие ім'я (підприємство, філія) його видано, для діяльності на якій території та з якими речовинами, термін дії дозволу (закінчився чи продовжується) тощо;

- відповідність дозволеної діяльності тій, що фактично здійснюється;

- чи має право конкретна особа (наприклад, при відпуску таких речовин на підприємстві, що має спеціальний дозвіл) виконувати ті чи інші дії з такими речовинами й на підставі чого (у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за розпорядженням керівника тощо).

3. Способи незаконних діянь: виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту та збуту цих речовин (обладнання), їх послідовність, характер порушення правил.

Стосовно окремих видів незаконних діянь (придбання, зберігання, перевезення, збут тощо) необхідно встановлювати деталі способу кожного з них. Наприклад, якщо це незаконне придбання, то в кого, яким чином було придбано речовини (якщо покупка – за яку суму, у якій грошовій одиниці, при обміні – на яких умовах і з ким його проведено, на що обмінювалися речовини, на яких умовах,

у якій кількості, де знаходяться ці предмети, кому належать тощо), якщо придбання здійснюється в законному обігу з порушенням правил, то якими правилами це регламентовано, як повинно здійснюватися придбання та в чому позначилися порушення (у кого й на яких підставах було отримано речовини, як документально оформлено придбання, чи відповідає кількість поставлених та оприбуткованих речовин тощо), відомості про постачальників (наявність у них ліцензій на такий вид діяльності, сертифікатів тощо); якщо це зберігання, то де зберігалися речовини, разом з іншими предметами та речовинами чи ні, приховані вони були чи ні, чи мали до них доступ сторонні особи, чи знав хто-небудь про речовини, що зберігаються, тощо; щодо незаконного виробництва – з якої сировини (де придбали, чи задокументовано придбання), у яких кількостях та з якою регулярністю провадилися такі речовини, на якому обладнанні, протягом якого терміну, загальна кількість виробленої та збутої продукції, хто й на яких стадіях процесу брав участь, які види робіт виконував тощо.

Необхідно звертати увагу не тільки на з'ясування обставин тих порушень, про які стало відомо правоохоронним органам спочатку. Забезпечення всебічності розслідування вимагає, щоб у план розслідування було включено перевірку дотримання інших правил, оскільки порушення одного з них може бути пов'язано і з порушенням інших. Наприклад, порушення правил зберігання – з псуванням таких речовин, їх розкраданням, а, відповідно, нестачею та фальсифікацією облікових документів тощо. При підтвердженні фактів порушення правил слід перевірити версії про можливу причетність до вчинення таких незаконних діянь інших осіб, які відповідальні за їх дотримання.

4. Місця вчинення всіх незаконних діянь: виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту та збуту таких речовин – ті місця, які відомі, й можливі інші.

5. Час вчинення всіх епізодів незаконних діянь, який визначено в годинах, днях, а також місяцях і роках – залежно від кількості епізодів та їх однорідності – той час, який відомий, та можливі інші часові проміжки.

6. Особи, які вчинили ті чи інші незаконні діяння з лікарськими засобами, та які яким-небудь чином причетні до їх скоєння, а також ті, хто може володіти будь-якими відомостями щодо обставин скоєння таких діянь.

7. Винність кожного підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні незаконних діянь, умисел на збут фальсифікованих лікарських засобів, кількість епізодів незаконних діянь, їх мотиви та цілі.

При встановленні цих обставин особливу увагу повинно бути надано дослідженню версій, що висуваються підозрюваним.

8. Дані про особу підозрюваного. Вони мають багатоаспектне значення: для правильної кваліфікації, для встановлення причин й умов, що сприяли їх вчиненню кримінального правопорушення, для визначення обсягу й характеру покарання за вчинене або звільнення від кримінальної відповідальності, що мають значення для повного та об'єктивного встановлення всіх обставин вчинення незаконного діяння. Такі відомості можна поділити на дві основні групи: загальні, які з'ясовуються у будь-якому кримінальному провадженні, незалежно від діянь (вік, осудність, наявність колишніх судимостей, характеристика за місцем роботи та місцем проживання тощо), та такі, що є специфічними саме для фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

9. Джерела походження й канали збуту фальсифікованих лікарських засобів, які характеризують законність придбання цих речовин та інших дій з ними.

Під джерелами походження мається на увазі не стільки встановлення дрібних збувальників, скільки суб'єктів, які беруть участь у фальсифікації лікарських засобів, чиї незаконні діяння (порушення правил) сприяли виходу цих речовин з-під контролю держави (переходу їх із законного обігу в незаконний) або суб'єктів, які виробляють зазначені речовини незаконно та спрямовують їх в обіг. Тут необхідно встановлювати виробника вилучених речовин, усі «ланки» їх незаконного обігу (оптових і роздрібних покупців, перевізників тощо), а потім встановлювати, на якому етапі обігу та з якої «ланки» фальсифіковані лікарські засоби було вилучено, факти нестачі, розкрадань тощо. При встановленні каналів збуту можуть й повинні бути встановлені особи, які займаються злочинною діяльністю, можлива

організована злочинна група, а також роль кожного з учасників та характер їх незаконних дій.

10. Розмір наживи, отриманої від збуту таких речовин. Ці обставини встановлюються, переважно, зі свідчень самих винних, хоча тут можуть і повинні бути встановлені:

- джерела та розміри законних доходів винного, його сім'ї чи відсутність постійного джерела доходів;
- великі обсяги витрат за той же період часу, зокрема, придбання цінних товарів, дальні поїздки, ремонт житла тощо;
- невідповідність легальних прибутків і зроблених витрат;
- матеріальне забезпечення сім'ї, стан квартири, наявність автомобіля тощо;
- кількість і вартість фальсифікованих лікарських засобів, що збувалися.

Встановлення зазначених обставин опосередковано свідчитиме й про намір на збут фальсифікованих лікарських засобів, оскільки характеризує незаконні діяння з такими речовинами як спосіб отримання коштів для існування.

11. Встановлення в діях підозрюваних ознак складів інших злочинів, зокрема, втягнення неповнолітніх до злочинної діяльності, вчинення корисливо-насильницьких злочинів з використанням фальсифікованих лікарських засобів тощо; чи немає обставин, що звільняють від кримінальної відповідальності, пом'якшують чи обтяжують відповідальність.

12. Причини вчинення незаконних діянь з лікарськими засобами й умови, що сприяли їх вчиненню у встановлених місцях і часових проміжках.

Слідчий при розслідуванні провадження, ґрунтуючись, перш за все, на отримані відомості про особу підозрюваного, повинен встановити, як у підозрюваного сформувалися антисоціальні настанови, які обставини сприяли їх появі та реалізації. Якщо особа неодноразово притягувалася до кримінальної відповідальності за вчинення подібних злочинів та продовжує вчиняти їх, необхідно надати цьому питанню особливу увагу й встановлювати, які саме причини штовхають її на це.

У багатьох кримінальних провадженнях причини й умови встановлюються формально, наприклад, за фактами порушення правил відпуску лікарських засобів з аптек як причини та умови, що сприяли вчиненню правопорушень, зазначався слабкий контроль з боку УДСБЕЗ за діяльністю реалізаторів та фармацевтів [157]. Хоча до таких умов можуть відноситися, наприклад, невиконання обов'язків керівником підприємства, установи із забезпечення дотримання норм та правил поводження з лікарськими засобами (не було наказом (розпорядженням) призначено особу, яка відповідальна за зберігання, облік лікарських засобів, документально не оформлені посадові інструкції на зазначених осіб, не було виділено спеціальні приміщення під зберігання цих речовин, не належним чином організована їх охорона тощо). Такі обставини також підлягають обов'язковому встановленню й негайному реагуванню шляхом ухвалення відповідних рішень, направлення їх у відповідні підприємства, установи, організації, контролюючі органи.

Кількість і характер обставин, що підлягають встановленню, залежить від конкретних незаконних діянь, які виявляються та розслідуються. Усі їх передбачити та описати в методиці розслідування неможливо – вони повинні визначатися залежно від ситуації, що склалася, з урахуванням криміналістичної характеристики вказаного виду злочинів.

Висновки до Розділу 2.

1. Слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування можна класифікувати на три групи: 1) надійшло повідомлення про збут фальсифікованих лікарських засобів; всі обставини відомі зі слів заявника; особи, які вчинили злочин, не встановлені; 2) надійшла оперативна інформація про виробництво, переробку або зберігання фальсифікованих лікарських засобів; виявлено місце здійснення зазначених дій; особа, яка вчинила злочин, не встановлена або переховується; відсутні відомості про канали збуту фальсифікованих лікарських засобів та інших обставин злочину; 3) встановлено факт обігу фальсифікованих лікарських засобів; підозрюваний затриманий на місці злочину; сліди злочину не сховані.

2. У ході аналізу зазначених слідчих ситуацій висувуються версії: про розмір збитку; про джерело придбання сировини для виробництва фальсифікованих лікарських засобів (використовувалася сировина, викрадена на легальному підприємстві, або незаконно ввезена з іншої країни і т.д.); про роль підозрюваного (чи є він організатором чи виконавцем злочину); про особу співучасників (працівники фармацевтичних організацій, медичних установ або друкарень, безробітні, раніше судимі і т.д.).

3. Для перевірки версій проводиться комплекс слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших заходів:

- огляд місця події;
- затримання, допит підозрюваного та обрання відносно нього запобіжного заходу;
- обшук за місцем проживання підозрюваного і в інших місцях можливого перебування слідів, засобів і предметів злочинної діяльності;
- призначення криміналістичних експертиз за вилученими слідами, предметами і документами (лікарські засоби, пакувальний матеріал, печатки, документи, що мають ознаки підробки, сліди рук та ін.);
- допит потерпілого;
- допит свідків;
- направлення доручення оперативним підрозділам на встановлення інших учасників злочину та інших обставин діяння;
- комплекс заходів з вивчення особи підозрюваного (способу життя, кола знайомств та ін.), зібрання матеріалів, які характеризують особу підозрюваного.

4. Версії при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів повинні висуватися за всіма епізодами, тому думка слідчого про досліджувану подію (поки не закінчено розслідування) завжди носить характер припущення, що вимагає підтвердження. Слідчі версії можуть будуватися відносно розслідуваної події в цілому (загальні версії) і відносно окремих його обставин (приватні версії).

Типовими загальними версіями початкового етапу розслідування факту фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів можуть бути:

1. Фальсифікація лікарського засобу дійсно мала місце, як повідомив потерпілий або заявник.

2. Фальсифікації не було, лікарські засоби були справжніми, а заявник сумлінно помилявся.

3. Фальсифікації не було, заявник повідомляє про фальсифікацію неправду.

Типові приватні версії, як правило, спрямовані на встановлення:

а) особи фальсифікаторів;

б) місць зберігання фальсифікованих лікарських засобів;

в) розміру збитку;

д) джерел придбання фальсифікаторами товару, сировини та інших матеріалів, що підлягають вилученню.

5. Розслідування повинне бути організованим і цілеспрямованим, слідчі (розшукові) дії повинні виконуватися у визначеній послідовності. З цією метою здійснюється планування (згідно з результатами нашого дослідження більш ефективним буде укладення плану у письмовій формі).

6. Обставини, що підлягають доказуванню, перелічені в ст.91 КПК України; деякі автори включають сюди ще й ознаки злочинів, зазначені у відповідній статті КК України, як предмет доказування, що деталізується конкретною кримінально-правовою нормою (називаючи їх обставинами, що підлягають встановленню). Коло ж обставин, що підлягають встановленню в ході розслідування кримінального провадження, значно ширше, конкретніше та детальніше за предмет доказування, він нормативно не врегульований, а окремі групи таких обставин дозволяють у своїй сукупності сформулювати той чи інший елемент предмета доказування й саме вони, на наш погляд, повинні складати основу розгорненого докладного плану розслідування.

7. Спираючись на розроблену нами криміналістичну характеристику незаконних діянь з лікарськими засобами та з урахуванням криміналістичної

характеристики таких діянь, на основі аналізу слідчої та судової практики, вважаємо за необхідне встановлення з цієї категорії кримінальних проваджень таких обставин:

- вид, назва й кількість речовин, з якими вчинялися незаконні діяння; чи віднесені вони до числа фальсифікованих лікарських засобів (яких саме, тобто повна хімічна назва), чи не відносяться одночасно до наркотичних засобів або психотропних речовин;

- законність чи незаконність дій з лікарськими засобами, обладнання для їх виробництва або виготовлення;

- способи незаконних діянь: виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту та збуту цих речовин (обладнання), їх послідовність, характер порушення правил;

- місця вчинення всіх незаконних діянь: виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту та збуту таких речовин – ті місця, які відомі, й можливі інші;

- час вчинення всіх епізодів незаконних діянь, який визначено в годинах, днях, а також місяцях і роках – залежно від кількості епізодів та їх однорідності – той час, який відомий, та можливі інші часові проміжки;

- особи, які вчинили ті чи інші незаконні діяння з лікарськими засобами, та які яким-небудь чином причетні до їх вчинення, а також ті, хто може володіти будь-якими відомостями щодо обставин вчинення таких діянь;

- винність кожного підозрюваного у вчиненні незаконних діянь, умисел на збут фальсифікованих лікарських засобів, кількість епізодів незаконних діянь, їх мотиви та цілі;

- дані про особу підозрюваного;

- джерела походження й канали збуту фальсифікованих лікарських засобів, які характеризують законність придбання цих речовин та інших дій з ними;

- розмір наживи, отриманої від збуту фальсифікованих лікарських засобів;

- встановлення в діях звинувачених ознак складів інших злочинів;

- причини вчинення незаконних діянь з лікарськими засобами й умови, що сприяли їх вчиненню у встановлених місцях і часових проміжках.

РОЗДІЛ 3

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА ОБІГУ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

3.1. Проведення оглядів при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів

У кримінально-процесуальній науці проведення слідчих (розшукових) дій розглядається як основний спосіб збирання, перевірки та фіксації доказів на стадії досудового розслідування, а під системою слідчих дій розуміється сукупність регламентованих процесуальним законом самостійних дій слідчого, призначених для безпосереднього виявлення, перевірки, оцінки та закріплення у встановленому порядку доказів у кримінальному провадженні [158, с. 227].

У криміналістичному сенсі, тактика окремої слідчої (розшукової) дії як тактичної операції, складається із сукупності тактичних прийомів і техніко-криміналістичних засобів, використаних при підготовці, здійсненні, фіксації та оцінці результатів їх застосування [159, с. 227].

Загальні положення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій досить детально викладені в юридичній літературі [160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167] та ін. У цьому зв'язку ми докладніше зупинимося на особливостях проведення оглядів, стосовно розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

У криміналістичній літературі значну увагу загальним питанням проведення слідчого огляду надавалося в роботах В.П.Бахіна, І.Є.Биховського, В.Ю.Владимирова, В.В.Кириченка, Н.І.Клименко, В.П.Колмакова, Е.Ф.Коновалова, А.А.Леві, В.М.Ніколайчика, С.І.Тихенка, І.Н.Якімова та інших.

Слідчий огляд є одним з процесуальних способів дослідження матеріальних об'єктів у кримінальному провадженні шляхом безпосереднього сприйняття слідчим ознак об'єкту за допомогою органів чуття, а також інструментальними методами.

Основними завданнями, що стоять перед слідчим у процесі проведення слідчого огляду, є: якнайповніше вивчення і фіксація предметів і обстановки, що вивчаються, виявлення слідів злочину та речових доказів (які можуть указувати на спосіб його вчинення або сприяти встановленню інших обставин, що мають значення для справи), їх вилучення для подальшого дослідження [169, с. 10-12; 170, с. 8-9; 171, с. 13; 164, с. 6-7; 172, с. 18; 173, с. 6-8; 174, с. 5-6; 175, с. 4; 176, с. 18; 177, с. 6-8; 178, с. 23-26; 168, с. 263; 179, с. 4-5; 211, с. 24-26; 181, с. 6-8]. Деякі автори вважають за можливе вирішення цілої низки питань неідентифікаційного й навіть ідентифікаційного характеру шляхом слідчого огляду [146, с. 16; 182, с. 72; 183, с. 706], а факти, які встановлено та зафіксовано в протоколі огляду відповідно до вимог закону, не вимагають надалі повторної «перевірки» шляхом експертизи, «закріплення» у висновку експерта [103, с. 137].

Ще в 19 столітті російський процесуаліст Я.І. Баршев зазначав, що огляди слід проводити «в усіх тих випадках, коли в досліджуваній кримінальній справі перебувають зовнішні ознаки і сліди, які підлягають огляду, огляд яких і повинний мати вплив на майбутній вирок» [184].

Слідчий огляд - це збірне поняття, що включає конкретні види огляду та складається в безпосередньому сприйнятті, аналізі та фіксації слідчим обстановки події (місцевості, житла), всіх обставин, які мають значення для справи, з метою виявлення слідів злочину, з'ясування інших обставин, що мають значення для кримінального провадження [184].

Дана слідча (розшукова) дія являє собою один з процесуальних способів дослідження матеріальних об'єктів у кримінальному провадженні шляхом безпосереднього сприйняття слідчим ознак об'єкта за допомогою органів чуттів чи науково-технічних засобів.

При розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів огляду підлягають наступні об'єкти.

1. Приміщення та ділянки місцевості, де відбувався злочин. Сюди слід віднести виробничі цехи і склади, приміщення аптечних закладів та спеціальних магазинів з реалізації лікарських засобів, офісні та складські приміщення оптових

продавців даної продукції, квартири, під'їзди, двори будинків, вулиці, тобто ті місця, в яких відбувалося виробництво, переробка, зберігання та збут розглянутої продукції.

2. Людина, в організмі або на тілі якої є сліди застосування фальсифікованих лікарських засобів, або сліди сировини, що використовувалася для їх виробництва або переробки.

3. Засоби злочинної діяльності: обладнання, на якому відбувалося виробництво, переробка та упаковка фальсифікованих лікарських засобів; транспортні засоби, які використовувалися для їх перевезення.

4. Предмети злочину: лікарські засоби, що мають ознаки фальсифікації.

5. Інші предмети і документи: пакувальний матеріал; сировина для виробництва фальсифікованих лікарських засобів; тари для зберігання зазначеної продукції; ліцензії; сертифікати якості; товаросупровідні документи; печатки; штампи; звітна документація; чорнові записи осіб, що підозрюються у вчиненні даних злочинів та ін.

Для досліджуваної категорії справ найбільш характерними різновидами слідчого огляду виявилися: огляд предметів і документів - 82% кримінальних проваджень; огляд місця події – 70,7%; інші види огляду – 12,3% проваджень (додаток В).

У теорії криміналістики огляд місця події розглядається як найбільш складна процесуальна дія. Особливість огляду полягає в тому, що під час його провадження досліджуються наслідки події, що відбувалася, у вигляді матеріальних відображень – обстановки місця події [185, с. 1].

Огляд місця події за фактами фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів є початковою слідчою (розшуковою) дією. Від якої значною мірою залежить хід подальшого розслідування. Однак результати проведеного дослідження показали, що слідчі не завжди приділяють належну увагу якості проведення цієї слідчої (розшукової) дії. За даними нашого дослідження огляд місця події проводився: одноосібно слідчим - 18% випадків; тільки оперативним співробітником – в 9% випадків; спільно слідчим і фахівцем-

криміналістом – 26%; слідчим спільно з оперативним співробітником – 11% (додаток В).

Слід зазначити слабе використання при цьому можливостей і знань фахівців у сфері фармації і співробітників контрольно-наглядових органів (Держлікслужби, Держспоживінспекція), які можуть надати істотну допомогу у визначенні належності до розслідуваної події виявлених речовин, матеріалів, документів і устаткування. При огляді місця події на підконтрольних їм об'єктах (в приміщеннях з виробництва, зберігання та реалізації лікарських засобів) вони брали участь в даній слідчій дії лише в 7% випадків.

Слушною є рекомендація І.Р. Куриліна про те, що вже на першій стадії огляду до виїзду на місце події слідчий залежно від характеру події і слідчої ситуації, наявності достатньої інформації про подію, може запросити відповідного спеціаліста та отримати від нього консультацію з питань подальшої підготовки до огляду, його учасників, намітити план дій, обговорити, які науково-технічні засоби необхідні, разом із спеціалістом перевірити їх наявність, комплектність і справність [186, с.87].

Місце події - це фрагмент простору, в межах якого відбулася яка-небудь юридично і криміналістично значуща подія. Найчастіше під місцем події розуміється місце вчинення злочинних дій і настання шкідливих наслідків вчиненого, або тільки місце реалізації злочинної активності чи тільки місце виявлення наслідків вчиненого, коли за ознакою місця зазначені події не збігаються [187, с. 399].

Підготуватися до огляду місця події досить складно через дефіцит часу та інформації про подію. У цьому зв'язку, слідчо-оперативна група (СОГ) повинна знаходитися в постійній готовності до виїзду на місце події. Враховуючи, що результативність огляду падає прямо пропорційно часу, який пройшов з моменту вчинення злочину, то від своєчасності виїзду СОГ залежить ефективність даної слідчої (розшукової) дії.

Перед проведенням огляду необхідно заздалегідь провести підбір понять, вирішити питання про включення до слідчої групи фахівця-криміналіста,

спеціаліста в галузі хімії або фармакології, який може надати істотну допомогу у виявленні фальсифікованих лікарських засобів.

Крім того, співробітники слідчих та експертно-криміналістичних підрозділів повинні бути забезпечені відповідними науково-технічними засобами виявлення, фіксації, збору слідів і предметів, виходячи з особливостей способу вчинення аналізованих злочинів. Спеціальні криміналістичні валізи повинні бути укомплектовані обладнанням для проведення експрес-ідентифікації лікарських засобів, технічними засобами і пакувальним матеріалом для вилучення препаратів. А також сировини для їх виробництва в різній формі: сипучих речовин, рослин, спиртовмісних рідин та ін.

Однак, як показують вивчені матеріали слідчої практики, хіміки або фармацевти до участі слідчих оглядів залучаються вкрай рідко, що, безумовно, не може не позначитися на якості їх проведення.

Відзначимо також і те, що, як свідчать вивчені матеріали кримінальних проваджень, в ході проведення слідчих (розшукових) дій слідчими ніколи не вилучаються запахові сліди, які також могли сприяти всебічному, повному та об'єктивному розслідуванню розглянутих злочинів. Допомогу спеціаліста, яка необхідна у проведенні забору повітря для визначення наявності в ньому хімічних сполук, можуть надати слідчому працівники органів санепіднагляду, спеціаліст, експерт-одоролог, саме вони володіють відпрацьованими методиками отримання та дослідження проб повітря на наявність у ньому хімічних речовин.

При розслідуванні злочинів даної категорії об'єктами огляду часто виступають будівлі, склади, цехи, офісні приміщення і житло громадян, для яких характерні велика площа і наявність численних предметів, що підлягають огляду. У цьому зв'язку без складання докладної фото-таблиці та схеми місця події не обійтись. Доцільне і застосування відеозапису, який дозволяє об'єктивно зафіксувати факт виявлення і вилучення фальсифікованих лікарських засобів безпосередньо у підозрюваних, за місцем їх проживання або роботи. При цьому важливе значення має фіксована в ході відеозапису психологічна реакція підозрюваних на події. Відеозапис корисний і в цілях фіксації індивідуальних ознак

і особливостей фальсифікованої медичної продукції, оглянути яку на місці події у вигляді її великого об'єму, часто вимірюваного в тоннах, не завжди представляється можливим.

Проте дослідження показало, що слідчі не завжди відповідально підходять до виконання цих заходів. По вивченим нами кримінальних провадженням фотографування місця події здійснювалося лише в 32% випадків, відеозапис огляду - в 5%, схема місця події складалася в 63% оглядів (додаток В). У результаті таких опущень прокурори і судді не отримують візуального представлення про обстановку місця події, що знижує в їхніх очах доказове значення даних, отриманих в ході зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Метою огляду може також виступати встановлення юридичної адреси організації, її фактичного місця розташування, наявності ліцензії та інших даних. Це особливо актуально у зв'язку з швидким поширенням випадків вчинення даних злочинів шляхом заснування фіктивних фірм («одноденок»), оформлених на підставних осіб.

В процесі огляду передбачуваного місця виробництва фальсифікованих лікарських засобів слідчий встановлює: які факти вказують на те, що помешкання, яке оглядається, є місцем виробництва зазначених товарів; чи доступне дане місце для інших осіб або воно спеціально пристосоване для злочинних цілей і приховане від сторонніх; що свідчить про способи виробництва або збуту фальсифікованих лікарських засобів. Важливе значення має фіксація умов зберігання препаратів, які регламентуються спеціальними нормативно-правовими актами МОЗ України (Про затвердження правил зберігання та проведення контролю якості лікарських засобів). Недотримання даних правил є грубим порушенням ліцензійних вимог і часто вказує на злочинний характер здійснюваної діяльності.

При отриманні повідомлення про вчинений злочин необхідно екстрено вжити заходів щодо охорони місця події, слідів і предметів, які містять важливу криміналістично значиму інформацію. Особлива необхідність у цьому виникає у випадках надходження інформації про отруєння фальсифікованими лікарськими

засобами. Відомі випадки, коли медичний персонал або потерпілі утилізували упаковки із залишками лікарських засобів, які являлися причиною отруєння.

Для експертизи сировини (фармацевтичної субстанції), використовуваної при виробництві фальсифікованих лікарських засобів, в ході огляду береться кілька зразків (зазвичай чотири-п'ять) з різних ділянок маси і середня проба (50-100г.), відібрана з різної глибини і з різних місць (з усіх кутів і з центру). Рідини перед відбором проб необхідно ретельно перемішати. Упаковка спиртовмісних рідин повинна виключати можливість їх випаровування. Рідкі та пастоподібні речовини упаковуються в скляну тару, яку закривають кришками або пробками з полімерних матеріалів. Умови упаковки повинні виключати змішування вмісту різних ємностей і їх розгерметизацію в разі вилучення лікарських засобів рослинного походження, вони не повинні бути вологими, інакше можливе псування об'єктів. Лікарські засоби слід вилучати в оригінальній упаковці з збереженням її цілісності (первинної та вторинної упаковки, інструкції для медичного застосування). Збереження первісного пакувального матеріалу дає можливість згодом провести у провадженні дактилоскопічну й трасологічну експертизи, техніко-криміналістичну експертизу упаковки лікарських засобів. Необхідно дотримуватися умов зберігання вилучених препаратів (температури повітря, вологості, освітленості) і негайно направляти їх в судово-експертну установу.

Важлива доказова інформація при розслідуванні даних злочинів може бути отримана за допомогою огляду предметів і документів. В ході огляду документів можуть бути виявлені ознаки фальсифікації, порушення податкового та іншого законодавства, допущені в роботі організації, обсяги виробленої та реалізованої неврахованої продукції, контакти співробітників та інші відомості, що цікавлять.

Огляд лікарських засобів рекомендується проводити за участю фахівця в галузі контролю якості та безпеки даних товарів. При огляді зазначених об'єктів фіксуються особливості їх упаковки, маркувальні дані, наявність захисних міток (голограм), колір, запах, кількість (об'єм). У протоколі огляду слід детально відобразити дані про виробника препарату, його назву, серію, термін придатності, склад, умови зберігання, умови відпуску з аптек, наявні ознаки фальсифікації

(наприклад, минулий термін придатності, не відповідність вмісту препарату відомостям, зазначеним на упаковці і т.д.). Огляд даних об'єктів проводиться з використанням технічних засобів: лабораторних ваг, освітлювачів, луп, верифікаторів, фотоапарата та ін.

При огляді устаткування і друкарських форм звертається увага на їх призначення, заводські характеристики, приналежність конкретному виробнику лікарських засобів, наявність залишків сировини, фармацевтичної субстанції, фарби та ін.

При виявленні упаковки (тари) фальсифікованого товару з нанесенням чужого товарного знака слід точно її описати. За своїм призначенням упаковка (тара) забезпечує, з одного боку завдання зберігання товарів, що мають первинну упаковку, а з іншого - транспортабельність покладеного в неї товару. У протоколі огляду відносно упаковки (тари) рекомендується крім опису розміщеного на ній товарного знака вказувати:

- яка вона за матеріалом виготовлення - дерев'яна, тканинна, картонна, паперова, металева, скляна, керамічна, полімерна або комбінована;
- яка вона за функціональним призначенням - транспортна або зовнішня;
- яка вона по конструкції - нерозбірна, розбірна, складна або розбірно-складна;
- яка вона за належністю - заставна або інвентарна. Заставною називають тару, вартість якої входить у вартість товару. Заставна тара - це скляний посуд різної ємності;
- яка вона за кратністю використання - однооборотна, багатооборотна;
- яка вона за ступенем жорсткості конструкції до опору зовнішніх механічних впливів і збереження своєї первісної форми - м'яка, жорстка або напівжорстка;
- який типорозмір упаковки по площі, масою або об'ємом;
- яка вона по герметичності - герметична або негерметична.

Огляд окремих предметів при розслідуванні досліджуваних злочинів також може проводитися, наприклад, для виявлення ознак, що дозволяють встановити приналежність об'єкта, який оглядається певній особі, ознак знарядь і ємностей для

виготовлення, пакування фальсифікованих лікарських засобів, призначених для збуту.

Огляд грошових купюр, використовуваних при проведенні перевіркової закупівлі фальсифікованих лікарських засобів, необхідно здійснювати з застосуванням джерел ультрафіолетового випромінювання з метою виявлення на них написів, невидимих при звичайному освітленні.

З використанням джерела ультрафіолетового випромінювання доцільно проводити також і огляд предметів, що належать підозрюваному (гаманців, портмоне, сумочок і т.п.). На цих предметах, які могли контактувати з отриманим підозрюваним грошовими купюрами, також можуть бути виявлені сліди спеціальної хімічної речовини.

Огляд при розслідуванні розглянутого виду злочину може проводитися також за участю лікаря та інших необхідних фахівців. Цілями даної слідчої дії є:

- виявлення на тілі людини ознак і слідів застосування лікарських засобів, наприклад, алергічних реакцій. Введення підшкірних, внутрішньовенних та внутрішньом'язових ін'єкцій, натирання ділянок тіла маззю;
- встановлення наявності в організмі людини слідів інгредієнтів лікарських засобів, якщо для цього не потрібне проведення судово-медичної експертизи;
- виявлення на тілі або одязі людини частинок сировини та інших речовин, що використовуються при виробництві та переробці лікарських засобів, а також інших слідів вчиненого діяння.

Всі вилученні предмети і речовини ретельно оглядаються, зважуються, фотографуються, а потім ретельно упаковуються в присутності понятих. Про кількість і зовнішній вигляді вилучених речовин і предметів робиться запис у протоколі особистого обшуку. Також необхідно вживати заходів до виявлення слідів пальців рук на упаковках, а також мікрочастинок (нашарувань), які можуть знаходитися в кишенях одягу затриманої особи, внутрішніх поверхнях належних йому речей і т.д.

Вилученні об'єкти упаковуються окремо один від одного. Після чого опечатуються. На упаковках вчиняють відповідні пояснювальні записи і написи.

Упаковка повинна виключати можливість пошкодження і підміни вилучених об'єктів.

Виявлені при особистому обшуку записки, записники, пейджери, листи необхідно оглянути і уважно вивчити з метою отримання інформації, яка може сприяти якнайшвидшому розслідуванню злочину і викриттю осіб, які його вчинили.

Для встановлення факту того, що підозрювана особа вчиняла незаконні дії з фальсифікованими лікарськими засобами в цілях їх збуту, велике значення має вилучення у неї зразків для подальшого дослідження, насамперед змивів з рук (проводяться спиртом або водно-спиртовим розчином) і зрізів нігтьових пластин з піднігтьовим вмістом. Ці зразки можуть містити сліди фармацевтичних засобів, або спеціальної хімічної речовини, використаної при перевірочній закупівлі.

Тампони зі змивами слід упаковувати в скляні або поліетиленові ємності, на етикетках (бирках) вказувати ділянки тіла, з яких були зроблені змиви. Окремо упаковується контрольний зразок матеріалу, за допомогою якого проводився змив (наприклад, ватний тампон, просочений водно-спиртовою сумішшю).

У ході проведення у підозрюваного тимчасового доступу до речей та документів та огляду одягу, мікрочастинки, що знаходяться в його кишенях, слід висипати на окремі чисті аркуші паперу, які потім упаковувати в окремі поліетиленові пакети або конверти із зазначенням на них місць проведення тимчасового доступу до речей та документів. Предмети одягу також доцільно упаковувати і опечатувати для подальших експертних досліджень в цілях виявлення на їх поверхнях, в кишенях слідів хімічних засобів або дослідження природи рідких речовин, які могли з необережності пролитися з ємностей, що знаходяться в кишенях одягу підозрюваного.

Важливе місце в розслідуванні обігу фальсифікованих лікарських засобів займає обшук. По кримінальних провадженнях даної категорії виникає необхідність проведення обшуків за місцем проживання і роботи підозрюваних, в складських приміщеннях, гаражах, дачах та інших місцях можливого перебування предметів і слідів злочинної діяльності. Так, обшук проводився по 57,2% кримінальних провадженнях з числа вивчених, при цьому в 18,4% випадків обшукувалися

приміщення організацій, в 20,8% - житлові приміщення, в 19,6% - і житлові приміщення та організації (додаток В).

Перед проведенням обшуку учасники даної слідчої (розшукової) дії повинні бути ознайомлені з його метою, проінструктовані про особливості зовнішнього вигляду (упаковки, маркування, кольору, запаху) фальсифікованих лікарських засобів, які підлягають вилученню, готуються необхідні науково-технічні засоби і пакувальний матеріал.

Об'єктами пошуку при обшуках по даній категорії справ виступають: фальсифіковані лікарські засоби; сировина (фармацевтичні субстанції); обладнання для виробництва; пакувальний матеріал і інша поліграфічна продукція; фінансово-господарська документація; література з хімії, фармації, медицини, поліграфії; чорнові записи, що відображають рух зазначених товарів; блокноти, зошити, що містять відомості про співучасників, проведення ними операцій, розподіл між ними ролей, їх адреси; бази даних клієнтів; замовлення на кур'єрську доставку товару; «Інструкції» у спілкуванні з потенційними покупцями фальсифікованих лікарських засобів та ін.

Не слід випускати з уваги зошити, записні книжки, блокноти, щоденники, перекидні календарі, записні алфавітні адресні (телефонні) книги, паперові листки з блокнотів паперу для заміток, оскільки за наявними в них записами суб'єкта злочину можна встановити облік обсягів випуску, перевезення, зберігання, продажу фальсифікованих лікарських засобів, прізвища, імена (клички), номери телефонів осіб, які мають відношення до розслідуваного злочину. Тому ж і не можна випускати з поля зору будь-які позначки, записи на полях книг, журналів, газет, на вирваних листах тощо.

Враховуючи, що в сучасних умовах злочинці мають можливість миттєвого обміну інформацією (за допомогою мобільного телефону, Інтернету, факсу та ін.) і можуть попередити один одного про проведені відносно них слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, надзвичайно важливе проведення тактичної операції, в ході якої здійснюються обшуки одночасно у всіх учасників злочинної групи. При цьому значно знижується ризик витоку інформації та знищення слідів

злочину, у тому числі фальсифікованих лікарських засобів. В таких випадках дана слідча (розшукова) дія зазвичай супроводжується проведенням спеціальної операції із силового захоплення злочинців з подальшим їх процесуальним затриманням. При плануванні таких обшуків необхідно передбачити участь не одного, а декількох слідчих.

Перевірці підлягають особисті речі підозрюваних, у тому числі мобільні телефони. У них проглядаються: списки прийнятих і вихідних дзвінків, створені в довіднику записи, поштові скриньки вхідних і вихідних текстових повідомлень, фотознімки можливих співучасників, зв'язок з якими підозрюваним ховалася, і ін.

Необхідно враховувати, що відповідно до кримінально-процесуального законодавства, при проведенні обшуку та огляду повинен бути присутній власник приміщення або представник адміністрації юридичної особи. Даний факт повинен знайти обов'язкове відображення в протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії, копія якого вручається під розписку особі, яка брала у ньому участь. Найчастіше слідчі упускають з виду дані вимоги закону, що згодом використовується стороною захисту для заперечування доказів, отриманих в ході вказаних слідчих (розшукових) дій.

3.2. Допит підозрюваних, потерпілих та свідків при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів то обігу фальсифікації лікарських засобів

Допит – процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування між особами, що беруть у ній участь, спрямований на отримання відомостей про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у провадженні [188, с. 73; 189, с. 150].

Організаційні, тактичні та психологічні прийоми проведення допиту осіб у кримінальних провадженнях детально викладені в юридичній літературі [160, с. 93-154; 190, с. 119; 191; 89, с. 154-171; 162, с. 28-56; 192, с. 150; 193, с. 19; 194, с. 120; 195, с. 34-57; 196, с. 157; 197, с. 56; 198, с. 17-42; 167, с. 175; 199, с. 75-76; 200, с. 50-

55; 201, с. 214]. З різних аспектів допита в Україні захищені дисертації В.О.Коноваловою (1953), О.О. Закатовим (1971), В.С. Комарковим (1973), М.І.Порубовим (1977), В.Є. Богинським (1980), М.В. Бахарєвим (1981), В.А. Журавльом (1983), В.Ю. Шепітьком (1991), В.К.Весельським (1999).

В даному підрозділі ми дослідимо: по-перше, встановлення та класифікація осіб, допит яких в ході розслідування кримінального провадження може сприяти отриманню доказів; по-друге, визначимо коло обставин, які можливо і необхідно з'ясувати в окремих категорій допитуваних, визначимо коло питань, що їм необхідно ставити; по-третє, визначимо черговість проведення таких слідчих (розшукових) дій з метою найповнішого й усебічного з'ясування обставин у провадженні.

Значну роль у формуванні доказової інформації при розслідуванні кримінальних проваджень будь-якої категорії, у тому числі фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, відіграє така слідча (розшукова) дія, як допит. Більше того, жодне з кримінальних проваджень, що розслідується, не обходиться без цієї слідчої (розшукової) дії, оскільки лише в ході проведення допиту можна отримати інформацію, відому іншим особам, зрозуміти ситуацію, з'ясувати обставини події. Зважаючи на це, майже кожен криміналіст-науковець у своїх працях торкався проблем тактики проведення допиту, чи то в загальнотеоретичному аспекті, чи то стосовно розслідування окремих категорій злочинів.

Теоретична концепція допиту має три складові: правову, психологічну й практичну. Вихідні положення тактики допиту базуються на процесуальній процедурі допиту, ситуації розслідування, в якій здійснюється допит, характеристиці особи допитуваного, її ставлення до подій, що відбулися, прогнозуванні її поведінки на допиті [89, с. 159, 163].

Гальченко А.І. зазначає, що прослідковується незнання співробітниками міліції тактики допиту по кримінальним провадженням: «Таке враження, наче слідчі та інші співробітники правоохоронних органів не знають, про що питати, діючи за принципом «аби допитати» [202, с. 2-5].

При відкритті кримінального провадження за фактом фальсифікації лікарських засобів в цілях їх збуту допит затриманого слід здійснити негайно після затримання, і лише у виняткових випадках не пізніше 24 годин з моменту затримання.

Слідча практика показує, що значну частину інформації про обіг фальсифікованих лікарських засобів слідчий отримує за допомогою допитів потерпілого, свідків.

Безумовно Н.І. Порубов правий, стверджуючи, що допит - це багатопланова, найпоширеніша слідча дія, що має процесуальний, криміналістичний, організаційний, психологічний та етичний аспекти, що є «пробірним каменем» (Г.Гросс) роботи слідчого. Сутність допиту полягає в затребуванні від допитуваного показань за допомогою прийомів криміналістичної тактики. Розроблених на основі узагальнення слідчої та судової практики. Звідси можна визначити, що допит - це слідча і судова дії, спрямовані на отримання органом розслідування або судом відповідно до правил, встановлених процесуальним законом, від допитуваного відомостей про відомі йому факти, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи [204, с. 100-107].

Дотримання процесуальних правил допиту недостатньо для успішного його проведення. Допитувач повинен володіти високою професійною підготовкою, досвідом у проведенні допитів, умінням застосовувати прийоми допиту, розроблені криміналістикою, психологією та іншими науками.

Допит підозрюваного. Перед початком допиту підозрюваному роз'яснюються положення стст. 28, 29, 55, 56, 59, 62, 63 Конституції України, його процесуальні права, встановлені стст. 42, 56, 127 КПК України.

Допит підозрюваного проводиться негайно після затримання або взяття під варту, а за неможливості – не пізніше 24 годин. Цю слідчу (розшукову) дію слід вважати невідкладною. Допит дає змогу не тільки отримати необхідні відомості для встановлення істини у справі, але є засобом захисту себе від підозри, яка виникла щодо неї. Деякі науковці твердять, що допит підозрюваного законодавець включив у перелік невідкладних слідчих (розшукових) дій, але, на жаль, не посилаються на

відповідний нормативний документ [205, с. 226]. Нині КПК України такого переліку не містить та його й неможливо навести, на що неодноразово звертали увагу науковці [206, с. 126-129].

На початку допиту необхідно з'ясувати ряд питань, що відносяться до особи підозрюваного (паспортні дані, місце проживання та роботи, домашній і робочий телефон, відомості про освіту, здоров'я, колишні судимості). Допит можна почати з характеристики осіб, які входять в коло його знайомств, оцінки власної поведінки в даній ситуації, поведінки інших осіб.

У ході даної слідчої (розшукової) дії потрібно отримати від підозрюваного відомості, необхідні для встановлення істини у кримінальному провадженні. Таким чином, метою допиту підозрюваного є отримання нових і конкретизація вже встановлених фактів злочину.

Як свідчать вивчені матеріали судово-слідчої практики, найбільш правдиві свідчення особи, затримані за підозрою у фальсифікації лікарських засобів або в їх збуті, дають безпосередньо після їхнього затримання у зв'язку з добре відомим практичним працівникам органів внутрішніх справ так званим «ефектом раптовості затримання».

Тактика допиту залежить від багатьох особливостей особи допитуваного: від його віку, статі, освіти, психічних якостей, кримінального досвіду та інших особливостей. Підозрюваний (обвинувачений) є найважчою фігурою для допиту, тому особа затриманого перевіряється і вивчається за його анкетними даними, криміналістичними і іншим спеціальним обліками, його поведінкою до і в момент затримання.

Вибір тактичних прийомів визначається характером ситуації допиту (конфліктна, безконфліктна, змішання), стадією допиту (підготовча, у формі вільного оповідання, запитувально-відповідальна), процесуальним становищем допитуваного (підозрюваний, обвинувачений).

При допиті підозрюваного, затриманого по «гарячих слідах», на місці злочину, незважаючи на певний дефіцит часу, необхідно дотримуватися тактичних рекомендацій [160, с. 93-154] з підготовки до допиту підозрюваного, зокрема з

вивчення особистості допитуваного, наявних у справі доказів, оперативної інформації, вживати заходів щодо встановлення психологічного контакту з допитуваним.

Перелік питань, що підлягають з'ясуванню при допиті підозрюваного, визначаються конкретною слідчою ситуацією, що склалася на початковому етапі розслідування, і обставинами, що підлягають доказуванню.

Допит підозрюваного, у якого при затриманні були вилучені фальсифіковані лікарські засоби, слід проводити негайно, поки він не встиг розробити захисні версії щодо походження цих товарів та особистої причетності до їх обігу.

Як показує слідча практика (додаток В), добровільні визнання провини і каяття підозрюваних (обвинувачених) при розслідуванні даних злочинів зустрічаються дуже рідко (5% випадків). Зізнань вдається домогтися в основному, при викритті зазначених осіб за допомогою неспростовних доказів при затриманні на місці злочину, або при пред'явленні численних доказів на заключному етапі розслідування (59% випадків).

Поширеною «легендою» підозрюваних за цими категоріями проваджень, є твердження, що виявлені при обшуку фальсифіковані лікарські засоби були виготовлені ними в процесі дослідів (експериментів) або для перевірки купленого устаткування і, не в якому разі, не призначалися для збуту. У разі відсутності прямих доказів підозрювані наполягають на законності своїх дій або повністю заперечують свою причетність до обігу фальсифікованих лікарських засобів.

У зв'язку з цим, на самому початку допиту необхідно вжити заходів, що полегшують підозрюваному (обвинуваченому) вибір правдивої лінії поведінки. Правдивість показань підозрюваного (обвинуваченого) до певної міри стимулюється роз'ясненням йому значення щирого каяття як обставини, що пом'якшує відповідальність, а також наслідків надання неправдивих свідчень.

Перелік питань, які необхідно поставити підозрюваному в обігу фальсифікованих лікарських засобів, може бути сформульовано таким чином.

1. Як давно займаєтесь підприємництвом і яким саме видом діяльності?

2. Зареєстровані ви як індивідуальний підприємець або юридична особа, де, коли, чим можете підтвердити?
3. Коли останній раз і куди подавали декларацію про доходи, які платили податки?
4. Як давно займаєтеся торгівлею лікарських засобів?
5. Де брали лікарські засоби, за якою ціною, як доставляли, оформляли прихід і витрати, як оплачували, де зберігали?
6. Що вам відомо про походження лікарських засобів? Чи є ви їх власником або тільки продавцем? Хто є власником і виробником лікарського засобу? Яке обладнання використовувалося для їх виробництва?
7. Які маєте документи на лікарські засоби, де вони знаходяться?
8. Чи знали ви, що лікарські засоби є фальсифікованими? Чи знаєте як виглядають справжні лікарські засоби і їх ринкову вартість?
9. Яка кількість лікарських засобів і яких найменувань мали на початку робочого дня і за якою ціною продавали?
10. Яким чином був організований збут лікарських засобів (дистанційним способом, особисто, через кур'єрів, оптом чи вроздріб)?
11. Яка кількість лікарських засобів, які ви встигли збути; яких саме препаратів (найменування та серії); де грошові кошти, отримані від реалізованого товару?

Залежно від конкретної ситуації, обсягу наявної на момент допиту інформації, обраної тактики складається індивідуальний план даної слідчої (розшукової) дії, в якому наведені питання можуть бути взяті за основу і доповнені іншими. Надалі показання підозрюваного підлягають ретельній перевірці шляхом проведення інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Враховуючи, що в більшості випадків обіг фальсифікованих лікарських засобів відбувається групою осіб, то при допиті підозрюваних (обвинувачених) слід встановити: кількість учасників групи, роль кожного з них; коли організована група і як довго функціонує. У випадках одночасного затримання декількох осіб,

підозрюваних у вчиненні даного злочину, дуже важливо тактично грамотно визначити черговість їх допиту. Послідовність пред'явлення їм вже наявних доказів.

Вивчення протоколів допиту виявило тенденцію до відмов підозрюваних і звинувачених, за порадами захисників, від дачі будь-яких свідчень з посиланнями на конституційне право не свідчити проти самого себе. Робиться це з метою, щоб дочекавшись закінчення досудового розслідування, ознайомиться з усіма матеріалами кримінального провадження і тільки потім разом з адвокатом обрати лінію захисту в суді. Такий тактичний прийом захисту є не що інше, як протидія досудовому розслідуванню [207, с. 10].

Основа стратегії слідчого при допиті в ситуаціях протидії - розкриття змісту і значення наявної інформації, переконання у безглузді неправдивих показань, безперспективності заперечення. Важливе значення має і діяльність слідчого - його здатність переконати допитуваного в неспроможності дачі завідомо неправдивих тверджень, розкрити протиріччя в показаннях, з найбільшою ефективністю пред'явити наявні докази.

Нерідко підозрювані і обвинувачувані, зізнаючись у вчиненні злочину, відмовляються потім від цих свідчень, заперечують свою провину. Тому свідчення слід фіксувати за допомогою відео- або аудіозапису. Демонстрацію відеозапису чи прослуховування аудіозапису показань підозрюваного (обвинуваченого), що зізнався можна використовувати як тактичний прийом при допитах інших, підозрюваних, які відмовилися від дачі показань.

Допит потерпілого. Потерпілим у кримінальних провадженнях про фальсифікацію лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів є право володільці або ті, кому заподіяна матеріальна, моральна та (або) шкода здоров'ю. Перше опитування потерпілого доцільно проводити безпосередньо після одержання його заяви чи встановлення його особи. Це обумовлене необхідністю збору первинної інформації у провадженні. Потерпілі в більшості випадків схильні здійснювати максимальне сприяння слідчому в розкритті злочину. Навіть якщо допитуваний дає правдиві (на його думку) свідчення, то й у цьому випадку слідчий вибирає тактичні прийоми спілкування, що мають на меті допомогти допитуваному

згадати минуле, відокремити реально сприйняте від фантазії, здогадки від сприйняття. Звідси психологічні особливості пов'язуються зі способом вилучення інформації про уявний образ (слід у пам'яті) в допитуваного [208, с. 157]. Як справедливо зазначають І.Ф. Пателєєв та Н.А. Селіванов: «Слідчий не повинен бути простим реєстратором свідчень. Вислуховуючи допитуваного, він критично оцінює їх...» [209, с. 408].

Готуючись до допиту, слідчий повинен бути поінформований про особу допитуваного, зокрема його психофізіологічні особливості та, що особливо за цією категорією проваджень, інтереси допитуваного, освіту, рівень правової обізнаності, професію. Важко не погодитися із твердженням В.К. Весельського, який вважає, що стосовно потерпілого і свідків попереднє (до зустрічі на допиті) вивчення їх особи не завжди можливе, та й не завжди в цьому є необхідність. Тут основний акцент повинен бути зроблений на вивченні при особистому спілкуванні. А, отже, практичних працівників необхідно озброювати знаннями та вміннями раціонального вивчення особи при безпосередньому спілкуванні [192, с. 27].

При допиті потерпілих по розглянутій категорії кримінальних проваджень необхідно враховувати їх особливий психічний стан, обумовлений тим, що посягання на їх здоров'я і життя було вчинено у сфері професійної діяльності, головним завданням якої є охорона життя та здоров'я людини. Придбання рідкісних і дорогих лікарських засобів часто використовується людьми як останній шанс на лікування важкого захворювання. Користуючись цим, збувальники фальсифікованих лікарських засобів, в кінцевому підсумку, пригнічують довіру до офіційної медицини та фармації не тільки окремих громадян, але і всього населення.

Відомі випадки, коли зловмисники за відпрацьованою схемою, шляхом умовлянь або погроз, схилили громадян купувати фальсифіковані лікарські засоби в день отримання пенсії (зарплати), або займаючи в цих цілях великі суми у своїх родичів і знайомих.

Під впливом цих обставин, що роблять серйозний вплив на психічний стан потерпілого, формуються його свідчення, в яких значне місце займають

переживання, пов'язані з заподіяною шкодою здоров'ю, матеріальним збитком, психічними стражданнями, соціальними незручностями.

Істотні складності у слідчих викликає допит літніх потерпілих, які часто не можуть повідомити об'єктивної інформації про час придбання фальсифікованих лікарських засобів, прийнятих дозах, особливостях поведінки злочинця, суми заподіяного збитку. Крім того, є висока ймовірність, що в ході слідчої (розшукової) дії у літнього допитуваного може виникнути стрес або погіршитися самопочуття. Це обумовлює доцільність участі при допитах психолога, а в деяких випадках - медичного працівника.

Примірний перелік питань, які слід задавати потерпілим при розслідуванні обігу фальсифікованих лікарських засобів, може бути представлений таким чином:

Займалися ви самолікуванням і яким чином?

З якого часу і які вживали лікарські засоби, в яких дозах, як часто і в зв'язку з яким захворюванням?

Де, в який час, за яких обставин познайомилися з особою, у якої придбали лікарський засіб?

Які лікарські засоби придбали в зазначеної особи? У якій кількості і на яку суму?

Протягом якого часу і в яких дозах вживали придбані лікарські засоби?

Які відчуття у вас виникли після застосування даних лікарських засобів?

Коли і в який лікувально-профілактичний заклад ви зверталися за медичною допомогою у зв'язку з погіршенням самопочуття після застосування лікарських засобів?

Не збереглися у вас лікарські засоби, які ви приймали?

Чи є у вас контакти співробітника або організації, в якій ви придбали лікарський засіб?

Слід погодитися з М.І. Єнікеєвим, що вказує на необхідність ретельної перевірки показань потерпілого, враховуючи, що в ряді випадків при першому допиті стан крайнього психічного напруження особи, відтворюючого стресову

подію, обмежує його можливості. При повторному допиті можливо явище ремінісценції – більш повне відтворення подій [210, с. 164].

Проте вивчення кримінальних проваджень за фактами обігу фальсифікованих лікарських засобів показало, що слідчі рідко використовують даний тактичний прийом. Так, повторні допити потерпілих проводилися лише в 25% випадках, а через неналежну підготовки слідчого до цієї слідчої (розшукової) дії, зміст протоколу первинного допиту практично повністю повторювався в тексті протоколу повторного допиту.

Якщо потерпілий в результаті прийому фальсифікованих лікарських засобів був госпіталізований і перебував у важкому стані, то його допит доцільно проводити з використанням записуючого пристрою (диктофона або відеокамери). Це особливо важливо, якщо існує ризик, що лікування потерпілого затягнеться або він помре.

Досить часто в якості потерпілих за даними кримінальними провадженнями виступають юридичні особи, яким заподіяно шкоду у зв'язку незаконним використанням об'єктів їх інтелектуальної власності (товарних знаків, знаків обслуговування, найменувань місць походження товару).

При допиті представників юридичних осіб в обов'язковому порядку встановлюються обсяги та інші особливості виробництва та реалізації відповідних товарів, їх ринкова вартість, наявність на упаковках захисту від фальсифікації, розмір заподіяної шкоди. До протоколу допиту додається завірена копія свідоцтва про реєстрацію товарного знаку, довідка про розмір збитку; довіреність, видана співробітнику організації, для представлення її інтересів у кримінальному судочинстві. З метою виробництва експертних досліджень необхідно вилучити зразки оригінальних препаратів.

Допит свідків. В якості свідків у кримінальних провадженнях про обіг фальсифікованих лікарських засобів, як правило, виступають: посадові особи підприємств, установ, організацій, які виявили дані товари; особи, які брали участь у виробництві або збуті таких засобів і речовин, але необізнані про їх властивості і злочинні наміри керівника (наймача, замовника); свідки виявлення фальсифікованих лікарських засобів, співробітники правоохоронних органів, що затримали

підозрюваних; свідки затримання; власники приміщень, в яких було організовано виробництво, зберігання або збут фальсифікованих лікарських засобів; фахівці в галузі фармації та обігу лікарських засобів; родичі, друзі, колеги підозрюваного і громадяни інших категорій.

Також свідків можна умовно поділити на групи залежно від джерела їх виявлення, відношення до законного обігу лікарських засобів, характеру й ступеню участі в ньому, а також відомостей, якими вони володіють і можуть повідомити слідству:

1. Перш за все, це свідки події: співробітники міліції, які виявили злочин та які організували затримання підозрюваного, учасники затримання (покупці фальсифікованих лікарських засобів при проведенні оперативної закупівлі, «супроводжуючі» при проведенні контрольованого постачання, поняті та інші), а також представники контролюючих органів, які виявили факти фальсифікації лікарських засобів, або ж обігу фальсифікованих лікарських засобів, свідки спілкування підозрюваного з потерпілим або ті, що спостерігали поведінку та стан потерпілого після вживання фальсифікованих лікарських засобів.

2. Крім того, це свідки протиправної діяльності підозрюваного, що здійснювалася до затримання (звичайно встановлюються в ході проведення оперативно-розшукових заходів).

3. Свідки, які встановлюються із свідчень підозрюваного – родичі або знайомі, які можуть підтвердити чи спростувати його свідчення.

4. Свідки, що характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого (сусіди, родичі, співробітники за місцем роботи, навчання тощо).

5. При встановленні ймовірного джерела надходження фальсифікованих лікарських засобів у незаконний обіг, ознак розкрадань лікарських засобів, а також при встановленні фактів порушення правил поводження із зазначеними засобами – особи, які працюють у цій галузі, на конкретному підприємстві, установі, організації.

При допиті осіб, які виявили фальсифіковані лікарські засоби, встановлюється, насамперед: місце, час і обставини виявлення; яким способом і за якими ознаками

виявлені фальсифіковані лікарські засоби; їх види, найменування, кількість, серії, терміни придатності; найменування та адресати постачальника і виробника даних лікарських засобів; реквізити сертифікатів якості та товаросупровідних документів.

При розслідуванні даних кримінальних проваджень найчастіше з'ясовується, що особи, які виробляли, зберігали або реалізовували фальсифіковані лікарські засоби, не знали про їх властивості і злочинні наміри замовника або роботодавця. Це може бути робочий персонал легальної організації (виробника, дистриб'ютора, аптеки), громадяни, які прибули на заробітки в яку-небудь країну, співробітники організації, які сумлінно виконували замовлення з пакування та маркування лікарських засобів. Дані особи також підлягають допиту як свідки. Встановлюються подробиці їх взаємовідносин з підозрюваним, порядок розрахунку за виконану роботу, рух вироблених та реалізованих лікарських засобів, оформлених при цьому документів, прикмети підозрюваного, можливе його місце знаходження та інші обставини.

Співробітники правоохоронних органів, що брали участь у затриманні, допитуються з таких питань:

- коли, де і як хто вони брали участь у проведенні процесуальної слідчої (розшукової) дії, на підставі чого (постанови про проведення оперативно-розшукових заходів тощо);
- який був порядок його проведення, хто і в якості кого в ньому брав участь;
- які були дії підозрюваного, інших учасників у ході проведення заходу;
- як здійснювалося затримання, обшук підозрюваного, що було знайдено, де, у якій кількості;
- що пояснював підозрюваний з приводу вилучених у нього предметів і речовин, з приводу збутого, кому ці речовини належать, як і коли опинилися біля нього, з якою метою;
- які предмети вилучалися;
- чи надходили від кого-небудь зауваження, заперечення в ході проведення слідчої (розшукової) дії тощо.

При допиті цих осіб слідчому доцільно мати перед собою протокол, інші матеріали проведення слідчої (розшукової) дії, щоб пред'явити їх допитуваному і своєчасно поставити уточнюючі запитання у випадку, якщо свідок сумлінно помилятиметься або даватиме суперечливі свідчення.

У понятих чи інших учасників процесуальних дій окрім детальних свідчень щодо самих обставин затримання необхідно з'ясувати:

- у який момент їх було запрошено як понятих та з якого часу вони були присутні при тому, що відбувається;
- хто знаходився на місці події і що там відбувалося;
- як повадився затриманий, що робив, про що говорив;
- чи вилучалися при них які-небудь предмети, речовини, де, які, у якій кількості тощо (детально про обставини вилучення);
- яким чином речовини вилучалися, пакувалися, опечатувалися тощо.

Особи, які здійснюють контроль за дотриманням правил і ті, хто виявив факти їх порушень (співробітники контрольно-наглядових органів, інспекцій, тощо) можуть бути допитані з таких питань:

- у якій організації і на якій посаді працює;
- що входить до його функціональних обов'язків;
- як часто й на підставі чого ним проводилася перевірка вказаного підприємства, предмет перевірки;
- що, коли і за яких обставин було встановлено в ході перевірки, які правила було порушено, у чому це виразилося;
- яким чином був зафіксований факт порушення, чи встановлювалися винні (відповідальні) особи, хто повідомлявся (з керівництва, співробітників) і яка була реакція на повідомлення про порушення;
- чи вживалися співробітниками підприємства заходи щодо усунення виявлених порушень;
- чи виявлялися раніше на цьому підприємстві порушення правил поведіння з лікарськими засобами, як часто, коли і в чому вони виражалися;

- інші питання залежно від конкретних обставин справи.

Свідків, які проживають по сусідству з підозрюваним допитують з таких питань:

- чи знає він затриманого, де і з ким він проживає, з якого часу; працює чи ні, як давно, на які засоби живе, рівень життя;
- чи є у нього, членів сім'ї (зокрема і в користуванні) гараж, сарай, інші споруди, квартири, автомобіль;
- чи часто відлучається з будинку, на який період часу;
- чи часто привозить (приносить) або вивозить (виносить) великі сумки, коробки, пакети тощо;
- коло знайомих цих мешканців: чи часто відвідується цей будинок, квартира; хто, коли, у який час доби туди заходить, як часто;
- чи заходив туди допитуваний; що там бачив, хто в ній знаходився, на що звернув увагу, чи були дивні предмети, запахи тощо;
- чи пропонував йому хто-небудь який-небудь порошок, рідину, ліки і з якою метою, яка розмова була про це;
- а також щодо особи підозрюваного (обвинуваченого), його стосунків у сім'ї, з сусідами тощо.

Слід мати на увазі, що при допиті свідок може не розказати про обставини, що цікавлять слідство, не через те, що він щось забув або хотів би приховати, а тому, що не знає, яка специфіка проведення допиту.

У родичів або знайомих підозрюваного з'ясовують:

- біографію підозрюваного, його характер, інтереси, захоплення, життєва вибагливість, коло знайомств;
- чи є відхилення в психічному та фізичному стані, чи вживав наркотики, інші психоактивні речовини, чи зловживає алкоголем, якщо так, то з якого часу і що саме;
- чи працює він, чи має джерело доходів, основні його придбання за останній час;

- чи надавав грошову допомогу сім'ї, чи розказував про новий спосіб заробляння грошей і що це за спосіб, що він про нього розповідав;

- чи доводилося бачити в підозрюваного ліки з незвичайними назвами, які-небудь порошки, рідину, що він з приводу них розповідав.

При допитах таких осіб важливо враховувати, чи не є вони особами, які зацікавлені в результаті справи чи співучасниками злочину, або особами, залежними від підозрюваного.

При допитах свідків-покупців фальсифікованих лікарських засобів слідчому слід мати на увазі, що, як правило, ці особи самі ведуть антигромадський спосіб життя, допускають немедичне вживання наркотиків, можуть бути раніше судимі. Такі свідки можуть бути нещирі, схильні до дачі неправдивих свідчень.

У тому ж випадку, якщо покупець фальсифікованих лікарських засобів повідомляє слідству відомості ще про одного збувальника цих речовин, то в таких ситуаціях слідчому необхідно вжити невідкладних заходів до встановлення особи цього збувальника та зібрання доказів для подальшого викриття його у вчиненні протиправних дій. Будь-яке зволікання у проведенні невідкладних слідчих (розшукових) дій у цьому випадку неприпустимо, як неприпустимо й формально передоручати проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів щодо встановлення особи збувальника.

Як свідки можуть допитуватися співробітники підприємства, установи, організації, де було встановлено факти порушення правил поведження із лікарськими засобами, що працюють в структурному підрозділі, де було допущено порушення правил, інших підрозділах, зокрема таких, що забезпечують охорону підприємства. У першої групи осіб необхідно з'ясувати:

- питання, що стосуються організації роботи на фармакологічному підприємстві (ті ж, що й у підозрюваного (обвинуваченого));

- питання про постачальників лікарських засобів, а також сировини для їх виготовлення, частоту постачань, порядку доставки, оформлення, обліку, розрахунків з постачальниками тощо;

- режим роботи підприємства, установи та графіки роботи співробітників;

- обов'язки, які виконуються згідно з інструкціями, та фактично покладені на окремих співробітників (має важливе значення для встановлення відповідальності кожного), зокрема на конкретній ділянці роботи, хто відповідає за дотримання правил, що були порушені;

- питання, що стосуються обставин вчинення виявлених порушень правил (з детальним описом, якщо особа володіє якою-небудь інформацією: коли було вчинено і виявлено порушення правил, протягом якого періоду, хто знав про цей факт, чи вживалися якісь заходи з усунення порушень і що саме тощо);

- чи були раніше випадки виявлення порушення правил поведінки із зазначеними засобами, скільки разів, коли, ким порушувалися і хто виявляв;

- питання, що стосуються особи підозрюваного, якщо такий є (як давно працює, ставлення до виконання своїх обов'язків, відносини із співробітниками та керівництвом, рівень професійної підготовки, характер обов'язків, що виконуються тощо).

Співробітників, які забезпечують охорону підприємства та пропускний режим, необхідно допитати про таке:

- на якій посаді й з якого часу працює, що входить до його службових обов'язків;

- яким чином організована робота з охорони підприємства, який режим входу (виходу) людей або ввезення (вивозу) вантажів, хто, коли, на підставі яких документів має право переміщати що-небудь на територію або за її межі, чи фіксуються ці факти в журналах, іншій документації (накладна на вивіз продукції, перепустка тощо);

- час і режим постачань сировини, товарів, вивозу продукції, їх кількість, частота (зокрема за одну зміну);

- хто дає дозвіл на ввезення/вивіз вантажів, у якій формі (усно, письмово) та інші питання.

Запропоновані запитання, що з'ясовуються у тих чи інших категорій допитуваних, мають орієнтовний характер, залежать від ситуації, що склалася під

час розслідування конкретного кримінального провадження, і підлягають індивідуальному корегуванню.

Для участі у слідчих (розшукових) діях, консультування та дачі висновків з питань, які потребують застосування відповідних спеціальних знань, регіональними департаментами або міністерствами охорони здоров'я, за запитом слідчого, можуть бути виділені фахівці в області медицини, фармації (лікарі, провізори-технологи, співробітники лабораторій та ін.). При необхідності вони згодом допитуються як свідки, дають роз'яснення та коментарі щодо конкретного факту фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

3.3. Форми використання спеціальних знань при проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу лікарських засобів

У різні роки і під різним кутом зору питання використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві розглядалися в працях таких відомих учених-процесуалістів і криміналістів, як А.В. Авер'янова, Л.Є. Ароцкер, В.Д. Арсен'єв, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, А.Ф. Волинський, Г.І. Грамовіч, А.В. Дулов, Є.І. Зуєв, Ю.Г. Корухов, В.Я. Колдін, Н.П. Майліс, В.Н. Махов, В.С. Митричев, В.Ф. Орлова, Ю.К. Орлов, В.М. Пласкачевській, Р.Д. Рахунов, Є.Р. Россинская, Н.А. Селіванов, В.М.. Сорокотягін, М.С. Строгович, А.Р. Шляхов, Л.Г. Еджубов, А.А. Ейсман та ін.

Незважаючи на деякі відмінності в підходах авторів до розуміння спеціальних знань, використовуваних у кримінальному судочинстві, їх сутність зводиться до твердження, що це знання певного кола осіб в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що складаються зі знань, отриманих в результаті професійної освіти, а також умінь, навичок і досвіду, набутих в результаті практичної діяльності, необхідні для встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, в порядку, визначеному законодавством України, з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів.

Найбільш вірною видається позиція тих авторів, які ділять всі форми використання спеціальних знань в залежності від їх регламентації в кримінально-процесуальному кодексі - на процесуальні і непроцесуальні [211, с. 7; 212, с. 7; 213, с. 9]. Зазначене вище дозволяє успішно класифікувати абсолютно всі випадки використання спеціальних знань. Крім того, «подібна класифікація сприяє правильному і більш широкому використанню всіх форм спеціальних знань усіма суб'єктами в процесі їх правозастосовної діяльності» [214, с. 62].

Розслідування кримінальних проваджень за фактами обігу фальсифікованих лікарських засобів обов'язково припускає використання спеціальних знань. Однак, вивчення кримінальних проваджень даної категорії показало, що найбільш поширеними процесуальними формами використання спеціальних знань при їх розслідуванні виступають призначення та проведення судових експертиз (ст. 242 КПК України), а також залучення експерта для участі у слідчих (розшукових) діях (ст. 243 КПК України). Вказані форми будуть розглянуті нами більш докладно.

Що стосується непроцесуальних форм використання спеціальних знань при розслідуванні аналізованих діянь, то серед них слід назвати попереднє дослідження лікарських засобів; використання слідчим власних професійних знань при вирішенні організаційних і тактичних питань у кримінальному провадженні. Сюди можна також віднести отримання слідчим консультативно-довідкової інформації в цілях з'ясування сучасних можливостей судової експертизи лікарських засобів, встановлення об'єму і характеру порівняльних матеріалів, необхідних експертам при вирішенні питань, що стосуються придатності об'єктів, наданих для дослідження. У рамках консультацій можуть уточнюватися питання, які необхідно відобразити в постанові про призначення експертизи.

У зв'язку з тим, що обіг лікарських засобів, регулюється великою кількістю нормативних правових актів, слідчому і оперуповноваженому необхідно вміти аналізувати великий об'єм спеціальної правової інформації та давати оцінку діям підозрюваних осіб. Тому, виявлення та розслідування зазначених злочинів являє значну складність для співробітників, які не мають знань і підготовки. Разом з тим, в

результаті проведеного дослідження встановлено, що необхідними знаннями та навичками володіє лише невелика частина слідчих і співробітників оперативних підрозділів (близько 17%) (додаток А).

Викладене обумовлює необхідність організації навчання суб'єктів розслідування вказаних злочинів активному використанню спеціальних знань у сфері фармації, як в установах вищої професійної освіти, так і в процесі проходження курсів підвищення кваліфікації.

Специфіка розслідування обігу фальсифікованих лікарських засобів вимагає безпосередньої участі у слідчих (розшукових) діях фахівців, які обізнані з особливостями організації фармацевтичної діяльності та легального обігу зазначеної продукції, що володіє навичками застосування технічних засобів, виявлення, фіксації і вилучення слідів злочинної діяльності.

Виявлення, огляд і вилучення фальсифікованих лікарських засобів, технічних засобів, використаних для їх виробництва, а також огляд приміщень, в яких вони були виявлені, слід проводити за участю посадової особи, уповноваженої на здійснення контролю за діяльністю фармацевтичних організацій та яка володіє відповідними знаннями в цій сфері. Це може бути представник територіального органу охорони здоров'я або, відповідно держспоживнагляду, а також співробітник регіонального Центру контролю якості і сертифікації лікарських засобів. У винятковому випадку допускаємо можливість участі в слідчих (розшукових) діях незалежного провізора або фармацевта. Однак, як нам видається, в цьому випадку слідчий повинен мати відповідну підготовку та великий досвід розслідування злочинів даного виду.

На наш погляд, найбільш слушною є думка Б.В. Романюка [215, с. 166], що підтверджена і в працях В.Г. Гончаренка [102, с. 112-115], В.К. Лисиченка й В.В. Циркаля [216, с. 8-18], які визначають дві процесуальні форми застосування спеціальних знань на досудовому розслідуванні, залежно від суб'єктів, що ними володіють: спеціаліста та експерта та одного, який володіє професійними знаннями – слідчого. До того ж запропонована класифікація є законодавчо підтвердженою й найбільш доцільною для потреб практики.

Спираючись саме на таку класифікацію розглянемо найбільш актуальні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

Безпосереднє використання професійних знань слідчим. Відомо, що слідчий, як фахівець юридичного профілю за своєю базовою підготовкою, повинен володіти спеціальними знаннями в різних галузях права, а також криміналістики, судової медицини, психіатрії тощо. Але розслідування у кримінальному провадженні вимагає від нього також глибоких знань в інших галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла.

В.В. Найдъонов колись писав, що «...бути слідчим зовсім непросто. Кожен раз, отримуючи для розслідування нову справу, він може зіткнутися із сферою життя, якої досі не знав. Доводиться вивчати літературу з різних галузей знань, сотні документів, вникати в технологію виробництва. Все це повинен уміти робити слідчий» [217, с. 4]. Це твердження із значною мірою ймовірності стосується розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

Необхідно зазначити, що слідчий може самостійно застосовувати у своїй діяльності будь-які професійні знання та науково-технічні засоби, якщо вважає, що достатньо ними володіє для вирішення конкретних завдань.

За загальним правилом, слідчий застосовує самостійно професійні знання у двох випадках: а) для правильної організації слідства у справі та кваліфікованого ведення слідчих дій; б) для проведення дослідження при огляді документів, речових доказів та інших об'єктів у кримінальному провадженні з метою безпосереднього пізнання фактів.

Це повністю відповідає процесуальному становищу слідчого й виправдано з огляду на його відповідальність за кінцеві результати досудового слідства [218, с. 204-211; 219, с. 3-7].

Відповідно до законодавства Великобританії, слідчим дається змога поєднувати функції слідчого та експерта в тій самій справі. Вони виступають, якщо потрібно, у суді як свідки й свідки-експерти одночасно [220, с. 77-79].

Однак, не зазіхаючи на процесуальну самостійність слідчого, необхідно зважати на новизну і специфічність досліджуваних об'єктів у цій категорії проваджень, на певний рівень складності досліджень, навіть для кваліфікованих спеціалістів.

З іншого ж боку, як показують наші дослідження, є немало слідчих, які не вміють і не бажають самі використовувати навіть найпростіші науково-технічні засоби чи певні спеціальні знання, крім правових. Вони покладаються на спеціалістів. Вважаємо це невиправданим, оскільки для встановлення істини у провадженні слідчий повинен сам, безпосередньо, пізнавати максимальну кількість об'єктів, що характеризують подію злочину.

З цих самих причин, як показують наші дослідження, а також через відсутність єдиної думки про компетенцію слідчих, останні мало проводять оглядів і самостійних досліджень матеріальних об'єктів, які були вилучені. Різні погляди на процес дослідження слідчим речових доказів мають місце як на практичному, так і на теоретичному рівнях.

Зокрема, прокурори й суди вимагають обов'язкового проведення експертиз на досудовому розслідуванні речових доказів, документів, котрі вже були оглянуті та дослідженні самим слідчим або за участю спеціаліста.

Слідча практика також свідчить, що в багатьох випадках слідчі призначають експертизи речових доказів, документів тощо, необхідності в яких немає.

Ще однією причиною такого стану є те, що дотепер наука не дала чіткої відповіді на питання правомірності та допустимості меж застосування слідчим спеціальних знань, а особливо при дослідженні ним речових доказів, процесуального значення таких досліджень, розмежування компетенції слідчого та інших суб'єктів, які цими знаннями володіють і залучаються до розслідування в кримінальному провадженні.

Зважаючи на вищенаведене та з огляду на специфіку об'єкта дослідження, при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, слушною є думка М.О. Селіванова, який умовно поділяє речові докази на дві групи. Стосовно доказового значення одних він судить за їх зовнішніми

ознаками, інших – за результатами аналізу, що ґрунтуються на застосуванні спеціальних знань. У першому випадку наявні, як правило, огляд і фіксація виявлених певних ознак. У другому – звичайний огляд і фіксація виявлених певних ознак. У другому випадку предмет стає «німим свідком» лише після виявлення, осмислення й пояснення комплексу ознак, інколи непомітних при звичайному спостереженні не зовсім очевидних для кожного спостерігача [221, с. 120-126].

Такими об'єктивними візуальними ознаками фальсифікованих лікарських засобів, на наш погляд, є ознаки, визначені нами нижче.

При виявленні однієї або кількох зазначених ознак при огляді слідчий з високою мірою ймовірністю, навіть без залучення спеціаліста та призначення експертизи може констатувати наявність ознак фальсифікації. Це припущення може стати беззаперечно вірним після огляду отриманих оригінальних зразків для порівняння. Таким чином, у цьому випадку аналіз юридичного документа та порівняння об'єктів під час огляду, оформлене процесуальним шляхом – складанням протоколу відповідної процесуальної дії, дає змогу зафіксувати виявленні відмінності порівнюваних об'єктів і встановити візуальні ознаки фальсифікації.

Враховуючи вищевикладене, можемо поставити під сумнів думку В.Д. Арсенєва та В.Г. Заболоцького, які розглядають слідчого лише як констататора певних даних, навіть тоді, коли він проводить огляд речових доказів. На їх погляд, особи, відповідальні за ведення процесу, не повинні втручатися у сферу компетенції інших обізнаних осіб, роблячи які-небудь висновки [222, с. 55-56].

Подібну позицію з цього питання займає і Є. Ф. Коновалов. Він допускає застосування слідчим будь-яких спеціальних знань, але лише для правильної організації роботи та проведення слідчих дій. Категорично виступає проти будь-яких висновків слідчого, як і їх фіксації у процесуальних документах, якщо вони базуються на власних спеціальних знаннях у різних галузях науки та техніки [223, с. 24-26]. Ми ж повністю погоджуємося з твердженням Б.В. Романюка, який вважає, що така позиція суперечить процесуальному статусу слідчого та процесу пізнання об'єктивної дійсності. Дослідницька діяльність слідчого в процесі пізнання обставин

вчинення злочину законом не заборонена, як і не заборонено йому робити та викладати висновки [215, с. 64-70]. Ми погоджуємося з тезою про можливість проведення слідчим досліджень матеріальних об'єктів у провадженнях про фальсифікацію лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів та правомірність надання ним відповідних висновків, але з поправкою на недопустимість зміни їх ознак, які свідчать про подію злочину.

Розглянемо деякі особливості ідентифікації фальсифікованих лікарських засобів на місці події.

Фальсифіковані лікарські засоби можуть виявлятися без застосування спеціальних засобів виявлення в наступних випадках.

1. При огляді у взятого зразка відомих відмінних ознак фальсифікату: а) форма ампул, таблеток, капсул та ін.; б) розташування елементів дизайну упаковки; в) наявність або відсутність захисних наклейок, голограм; д) форма і розмір елементів упаковки; е) якість пакувальних матеріалів (картону, паперу, фольги, ПВХ-плівки) та ін.

2. Шляхом звірення випробуваного зразка з оригіналом: а) текст на упаковці та інструкції (назва препарату, найменування виробника і т.п); б) інтенсивність забарвлення елементів дизайну упаковки; в) розмір, колір і форма шрифту; д) спосіб нанесення серії та терміну придатності; е) чіткість тиснень (гравіювань); ж) якість паперу інструкцій; з) колір таблеток, розмір і форма таблеток, капсул та ін.

Участь спеціаліста при провадженні слідчих (розшукових) діях. У кожному конкретному випадку слідчий вирішує питання про залучення спеціаліста лише для надання йому спеціальної допомоги, а отже, і діяльність спеціаліста проходить у рамках повноважень слідчого при застосуванні ним спеціальних знань.

Слушною є думка О.І. Вінберга, який зазначав, що «спеціаліст – це особа, яка не підмінює слідчого, а це обізнана у певній галузі особа, покликана своїми спеціальними знаннями допомогти слідчому у всіх тих випадках, коли з питань, що мають значення для справи, потрібна його допомога» [224, с. 31-32]. Цієї ж позиції дотримується В.Г. Гончаренко [102, с 112-115], О.М. Гольдман [225, с. 33-38],

П.П. Іщенко [226, с. 15-18], Н.І. Клименко [227, с. 127], В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль [228, с. 133].

Ми погоджуємося з думкою Б.Ю. Тхакумачева, який відзначає, що спеціалісти залучаються до участі в слідчих діях за: 1) відсутності відповідних знань і навичок у слідчого; 2) недостатньому оволодінні слідчим прийомами і засобами швидкого та доброякісного виконання тієї чи іншої роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок; 3) необхідності з етичних або тактичних міркувань доручити вчинення певних дій саме спеціалістам; 4) одночасному застосуванні низки засобів криміналістичної техніки; 5) необхідності виконати великий обсяг роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок [229, с. 18].

Слідча практика довела, що спеціаліст відповідно до його обов'язків, передбачених ст. 71 КПК, реалізовує свої спеціальні знання, навички та досвід шляхом надання слідчому допомоги у таких формах:

а) безпосередньо практичної діяльності в: підготовці, організації та проведенні слідчих (розшукових) дій; виявленні, закріпленні, вилученні доказів, зразків об'єктів для експертного дослідження, а в необхідних випадках - в їх огляді та дослідженні;

б) методичної – з питань науково-практичних прийомів та методів організації й проведення слідчих дій, виявлення та роботи з доказами;

в) технічної – у використанні науково-технічних засобів у процесі проведення слідчих дій, виявлення, закріплення, вилучення, огляду та дослідження речових доказів;

г) консультативної – яка виражається в усних роз'ясненнях, довідках зі спеціальних питань, що можуть виникнути або виникають при підготовці, проведенні слідчих дій, роботі з доказами та процесуальному оформленні їх результатів [230, с.104].

Участь експерта при провадженні слідчих (розшукових) діях. У більшості випадків виявлення фальсифікованих лікарських засобів здійснюється із застосуванням спеціальних засобів виявлення - верифікаторів, спеціальних мікроскопів, люмінесцентного опромінювача, дифракційних плівок та ін.

Виявлення фальсифікації за допомогою інфрачервоних і ультрафіолетових опромінювачів базується на флуоресцентному світінні пакувальних матеріалів: етикеток, ПВХ-плівки, блістерів, контейнерів, паперу інструкцій і т.д. Виявлення прихованих захисних знаків на упаковці здійснюється за допомогою опромінювачів і накладення спеціальних дифракційних плівок. Ідентифікація захисних наклейок і голограм проводиться із застосуванням верифікатора.

У процесі виявлення та ідентифікації фальсифікованих лікарських засобів можливе одночасне застосування декількох способів вияву. Наприклад, виявлені співробітниками державної служби контролю якості лікарських засобів, фальсифіковані таблетки «темпалгину» мали відмінності за кольором, що виявилось при звіряння взятого зразка з оригіналом; ПВХ-плівка блістери фальсифікованого способу давала флуоресцентне світіння при опроміненні УФ-променем. Вторинна упаковка фальсифікованого «Церебролізін» не містила прихованого захисного знака, який виявляється при опроміненні УФ-променем, і голограму, яка при відклеюванні від упаковки не порушується і не залишає слідів у вигляді ієрогліфів [231].

Таким чином, важливе значення в розслідуванні злочинів даного виду набуває технічна оснащеність слідчо-оперативної групи. З нашої точки зору, слідчі та експертні підрозділи необхідно забезпечити спеціальними криміналістичними валізами, забезпеченими сучасними технічними засобами виявлення, фіксації та вилучення різноманітних форм лікарських засобів, що мають ознаки фальсифікації, а також тих препаратів, якість яких викликає сумнів.

У ході невідкладних слідчих (розшукових) дій також підлягають перевірці: ліцензія на здійснення фармацевтичної діяльності; санітарно-епідеміологічний висновок; прибуткові товарні накладні; рахунки-фактури; сертифікати якості лікарських засобів; паспорта фірм-виробників; договори та ліцензії постачальників; реєстр руху товару по складу. Як показує практика, зазначені документи можуть мати ознаки фальсифікації, з їх допомогою також можна встановити наявність в оглядаємих помешканнях фальсифікованих лікарських засобів.

Розслідування кримінальних правопорушень за фактами обігу фальсифікованих лікарських засобів не обходиться без судово-експертних досліджень даних об'єктів. Пленум Верховного Суду України у постанові від 26.04.2004 року № 4 звернув увагу на те, що для визначення виду засобів і речовин (наркотичну, психотропну або їх аналоги, сильнодіючий або отруйний), їх розмірів, назв і властивостей, походження, способу виготовлення, виробництва або переробки потрібні спеціальні знання. Суди для правильного вирішення питання про наявність або відсутність у діях особи такої ознаки злочину повинні керуватися відповідними висновками експертів або фахівців. Враховуючи, що дані контрольовані речовини часто входять до складу фальсифікованих лікарських засобів, а візуально встановити їх наявність неможливо, приходимо до висновку, що призначення та проведення судової експертизи цих об'єктів при розслідуванні аналізованих діянь також є обов'язковими.

Юридичною підставою для проведення судової експертизи є звернення сторони кримінального провадження або доручення слідчого судді чи суду. У цьому зв'язку, на слідчого, суд покладається серйозне завдання, пов'язане з винесенням постанови про призначення судової експертизи та надання експерту необхідних матеріалів і зразків.

Однак, сама класифікація судових експертиз досі залишається предметом серйозних дискусій. Залишається відкритим і питання про те, до якого класу, роду судових експертиз слід відносити експертизу лікарських засобів. Разом з тим, не можна не погодитися з думкою учених, що від правильного визначення роду та виду судової експертизи і, відповідно, її можливостей, залежить безпомилкове призначення експертизи, вибір експертної установи, експерта і, отже, сама сутність належного використання експертизи в процесі судочинства [232, с. 302].

Хоча експертиза лікарських засобів заснована переважно на методах аналітичної (фармацевтичної) хімії, в наукових колах вона іменується по-різному. Так, В.А. Чубенко веде мову про «судово-хімічне дослідження фармацевтичних препаратів» [233], Р.С. Белкін визначає дослідження лікарських засобів як «фармацевтичну експертизу» [234, с. 241], С.В. Максимов використовує термін

«фармацевтико-правова експертиза» [235, с. 97], Т.Ф. Моїсеєва об'єднує в одну групу дослідження наркотичних засобів, сильнодіючих і отруйних речовин, позначаючи їх як різновид «криміналістичного дослідження речовин, матеріалів і виробів з них (КІВМІ)» [236, с. 618].

Проте, слід враховувати, що лікарські засоби за своєю природою можуть бути рослинного або тваринного походження, органічного або синтетичного, одночасно бути наркотичними або психотропними, містити отруйні, сильнодіючі речовини або радіоактивні ізотопи. При виявленні лікарських засобів, незареєстрованих на території України, вони підлягають дослідженню як невідомі речовини. У цьому зв'язку, формулювання виду і роду експертизи залежить від різновиду лікарських засобів, а також від методів їх дослідження і характеру розв'язуваних експертних завдань.

У даному контексті ми підтримуємо думку Т.В. Авер'янова про те, що «процеси інтеграції та диференціації наукових знань мали істотний вплив на розвиток криміналістики і судової експертизи, змінивши уявлення про класифікацію судових експертиз – ділення їх на традиційні та нетрадиційні криміналістичні та інші експертизи. Синтетична природа загальної теорії судової експертизи дозволяє зняти ярлики, які ми наклеювали на різні види та роди експертиз, і розглядати будь-який вид і рід експертизи просто як судову експертизу» [279, с. 318].

Крім того, щоб уникнути постановки зайвих або невірних питань, перед оформленням постанови, особі, яка здійснює розслідування, доцільно отримати консультацію у експерта, який буде проводити дослідження.

Наступною особливістю експертизи лікарських засобів є те, що при встановленні їх автентичності використовуються переважно руйнівні методи аналізу. Це може виключити можливість повторного дослідження одного і того ж об'єкта, або його залучення до кримінального провадження в якості речового доказу. Вказану обставину вкрай важливо враховувати, коли кількість вилучених фальсифікованих лікарських засобів обмежена. Подібна ситуація виникала по 8% кримінальних провадженнях (додаток В), з числа вивчених, і вимагала застосування експертних методик, що дозволяють досліджувати гранично малу кількість речовин.

У зв'язку з тим, що будь-який лікарський препарат має строго певний зареєстрований (запатентований) склад, його експертиза практично неможлива у відсутності фармакопейної статті (фармакопейного стандарту підприємства, нормативної документації), що містить детальну інформацію про склад, властивості і показники якості досліджуваного лікарського засобу. Більше того, для порівняльного дослідження необхідні зразки справжнього (еталонного) препарату. Тому, важливе місце в розслідуванні даних злочинів відведено конструктивній взаємодії з виробниками лікарських засобів та контролюючими органами, які мають необхідні зразки лікарських засобів і відповідну об'єктивну інформацію про них.

Суб'єктам розслідування необхідно враховувати, що лікарські засоби є складними об'єктами, що включають в себе зовнішнє оформлення (упаковка і зазначена на ній інформація, поліграфічні вкладиші, голограми, спеціальні та захисні марки, клей, фарби) і внутрішній зміст, у відповідній формі (таблетки, капсули, порошки, мазі, сиропи, ін'єкції та ін.). У цьому зв'язку, судова експертиза розглянутих об'єктів, як правило, носить комплексний характер. Для її проведення залучаються експерти різних спеціальностей: хімії, біології, фізики, техніко-криміналістичного дослідження документів, матеріалознавства, трасології, криміналістичного дослідження речовин, матеріалів і виробів з них.

На вирішення судової експертизи лікарських засобів, можуть бути поставлені наступні питання:

1. Діагностичні:

Чи є представлена на дослідження речовина лікарським засобом, якщо так, то яким саме?

Який компонентний склад представленої на дослідження речовини?

Чи містяться в представленій на дослідження речовині наркотичні засоби, психотропні речовини або їх прекурсори, сильнодіючі або отруйні речовини, якщо так, то які саме і в яких пропорціях?

Чи відповідає компонентний склад і дозування речовини, представленого на дослідження, відомостям, зазначеним на упаковці і в інструкції по його застосуванню?

Яким способом вироблено речовину, представлену на дослідження?

Чи відповідає представлений на дослідження речовині, її якісний і кількісний склад нормативним вимогам фармакопейної статті (нормативної документації або нормативного документа)?

Чи включена представлена речовина до Державного реєстру лікарських засобів?

Призначена представлена на дослідження речовина для лікування або профілактики захворювання. Якщо так, то якого?

Які умови відпуску представленого препарату з аптек: за рецептом або без рецепта лікаря?

Чи може вживання речовини, представленої на дослідження, заподіяти шкоду здоров'ю людини, якщо так, то яка доза речовини може заподіяти шкоду здоров'ю?

Чи є на представленому об'єкті (наприклад - банці, шприці, упаковки) залишки лікарських засобів, якщо так, то якого (ої) саме, чи не належать вони до категорії наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів, отруйних і сильнодіючих речовин?

2. Ідентифікаційні:

Вироблений представлений на дослідження лікарський засіб на даному обладнанні (підприємстві)?

Чи вироблені лікарські засоби, представлені на дослідження, на одному тому ж або на різному обладнанні (підприємстві)?

Чи вироблені лікарські засоби, представлені на дослідження, за єдиною технологією?

Чи вироблені лікарські засоби, представлені на дослідження, з даної сировини?

Чи мають лікарські засоби, представлені на дослідження, загальну групову приналежність із сировини, застосованої для їх виробництва?

Об'єктами даної експертизи виступають лікарські засоби в різних формах, фармацевтичні субстанції, сировина для їх виробництва, а також упаковки і предмети із залишками даних засобів і речовин (ампули, шприци, банки, блістери тощо).

Для вирішення криміналістичного дослідження упаковок лікарських засобів можуть бути поставлені наступні питання (237, с. 31-32).

Діагностичні.

Яким способом виконано зображення на упаковці?

Яке обладнання було використано для виконання зображення?

Яким чином виготовлені друковані форми, застосовані для нанесення зображення?

Чи виконані зображення на упаковках по технології, використовуваної на підприємстві-виробника оригінальної продукції?

Не змінювалися чи змінні дані на упаковці? Якщо змінювалися, то яким способом вони виконані і який їх первинний зміст?

Ідентифікаційні.

З використанням однієї і тієї ж або різних друкарських форм (комплектів друкованих форм) виконані зображення на представлених упаковках?

Чи не виконано зображення на представленій упаковці з використанням даної друкованої форми?

Чи не виконано зображення на представленій упаковці з використанням друкарської форми, виготовленої з фотоформи, представленої на дослідження?

Якого роду (виду) матеріали (папір, фарбувальні речовини, клей, поверхнєве покриття) застосовувалися для виготовлення представленої упаковки?

Чи одного роду (виду) матеріали використані при виготовленні упаковок, представлених на дослідження?

Чи виготовлені упаковки за допомогою матеріалів, зразки яких представлені на дослідження?

Питання, що ставляться перед експертом, повинні бути конкретними, чіткими, ясними і послідовними, не мати двоякого тлумачення і не виходити за межі компетенції експерта. Так, питання про законність використання на упаковці лікарського засобу товарних знаків (засобів індивідуалізації), тобто про їх контрафактність, є правовим за своєю суттю, у цьому зв'язку ставити його перед експертом – некоректно. З нашої точки зору, висновок про контрафактність повинен

робити слідчий або суд на основі комплексного аналізу матеріалів кримінального провадження та вимог законодавства.

На думку фахівців, використання в експертизах лікарських засобів методів візуальної оцінки, простих тестів на розпад або простих кольорових реакцій дозволяє встановити лише грубу фальсифікацію. Експертиза не декларованих і невідомих препаратів у великому надлишку матричної речовини вимагає використання простих і, в той же час, спеціальних аналітичних методик: тонкошарової хроматографії (ТШХ), високоефективної рідинної хроматографії (ВЕРХ) з доданими детектором, ІЧ-спектрометрії, рідинної хроматографії в поєднанні з подвійною мас-спектрометрії (ЖХ-МС-МС) [238, с. 53].

Що стосується зарубіжної практики, то слід підкреслити, що ВООЗ в якості основних методів аналізу рекомендує дослідження зовнішнього вигляду, визначення температури плавлення і прості якісні реакції.

У США, Німеччині, Японії та країнах Євросоюзу для проведення експертних досліджень фальсифікованих лікарських засобів, застосовується комплекс різних методів: дослідження зовнішнього вигляду, тест на розпад, тонкошарова хроматографія з мас-спектрометрією, ближня ІЧ-спектрофотометрія (БІК).

На підставі рекомендацій ВООЗ та зарубіжного досвіду, вітчизняними вченими (кафедра фармацевтичного факультету Московської медичної академії ім. Сеченова) запропонований наступний підхід до ідентифікації фальсифікованих лікарських засобів. При аналізі фальсифікованих лікарських засобів, що не містять діючих речовин або містять речовини, не зазначені на упаковці, основне значення має надаватися методам, які добре себе зарекомендували, встановлення автентичності, до яких відносяться прості якісні реакції (забарвлення, осад і т.д.), ТШХ-порівняння зі свідком, ІЧ-спектроскопія в області 4000-400 см⁻¹ (порівняння зі стандартним ІЧ-спектром) [238, с. 153].

Найбільш важливими методами аналізу чистоти лікарських засобів та субстанції у фармацевтичному аналізі є високоефективна рідинна хроматографія (ВЕРХ) і газова хроматографія (ГЖХ). При виробництві фальсифікованих лікарських засобів зазвичай використовуються дешевші субстанції, тому за складом домішок

(родинні сполуки, залишкові органічні розчинники) можна не тільки встановити факт фальсифікації, а й визначити походження фальсифікованого лікарського засобу. Більш того, дані методи дозволяють визначити справжність діючої речовини і проводити його кількісне визначення.

Для аналізу фальсифікованих препаратів, що містять діючі речовини, зазначені в інструкції, але виготовлених не тим виробником, який вказаний на упаковці і сертифікаті якості, використовуються пріоритетні методи аналізу чистоти і біофармацевтичні методи – тест «розчинення». Встановлено, що на розчинення діють як фізико-хімічні властивості діючої речовини (розчинність, розмір часток, кристалічний стан), так і технологія виробництва лікарських засобів (тип грануляції, допоміжні речовини, тиск пресування і т.п.). При виготовленні фальсифікованих лікарських засобів використовується не оригінальна технологія (в цьому випадку вони порівнянні з дженериками), тому профілі вивільнення справжнього і фальсифікованого препаратів різняться. Тест «розчинення» може проводитися за допомогою приладу «SOTAX AT 7 smart» (Швейцарія), апарату «лопатева мішалка» [239, с. 13].

Одним з ефективних методів експертизи фальсифікованих лікарських засобів, є метод рентгенівської порошкової дифрактометрії. Зазначений метод відноситься до технології X-ray Powder Diffraction »(XRPD) і дозволяє швидко отримувати повну інформацію про всі хімічні компоненти і кристалографічну структуру природних і синтетичних складових лікарських засобів, про способи, географію і термінах їх виробництва. Важливо, що даний метод не тільки не руйнує лікарський препарат, але і не вимагає розтину блістерів упаковки [240, с. 76]. Для виробництва таких експертних досліджень можуть використовуватися вітчизняні дифрактометри серії «Діфрей» (моделі 401, 402, 403). Дані прилади дозволяють проводити високоякісні дослідження твердих і сипучих речовин шляхом вивчення кута дифракції та інтенсивності дифрактуючого рентгенівського променя під заданим кутом. Істотна відмінність дифрактограм справжніх і фальсифікованих лікарських засобів сприяє високій результативності експертизи.

У зв'язку з тим, що кожна речовина має свою унікальну спектрограму, для аналізу фармакологічних препаратів в різних лікарських формах, пропонується використовувати так звану просторово зміщену Раман-спектроскопію (РСС). Даний метод заснований на випромінюванні тонкого лазера, схожого з лазером DVD-програвача. Використовувана при цьому лазерна установка «StreetLab» аналізує спектральні зміни лазера після проходження зразка, розпізнаючи навіть суміші і розчини. У цій модифікації методу детектор трохи зміщений відносно точки взаємодії лазера із зразком, що дозволяє реєструвати фотони, що пройшли через речовину, а не відображені упаковкою [240, с. 76].

Призначення та провадження судових експертиз.

З урахуванням висловлених позицій й поставлених завдань необхідно визначити коло експертиз, що можуть бути призначені в кримінальних провадженнях цієї категорії, а також приділити увагу особливостям їх підготовки, призначення і використання результатів. Коло експертиз, проведених по розглянутій категорії кримінальних проваджень, за результатами вичення нами практики, досить широке (додаток В):

- судово-медична – 31% кримінальних проваджень ;
- технічна експертиза документів – 42% кримінальних проваджень;
- експертиза матеріалів, речовин та виробів – у 20% кримінальних проваджень;
- трасологічна – 4% кримінальних проваджень;
- почеркознавча – 2% кримінальних проваджень;
- інші – 1%.

Розглянуті діяння являють собою комплекс двох процесуальних дій: 1) призначення судової експертизи; 2) проведення судової експертизи. Перше з них має організаційно-розпорядчий характер, а друге виступає як спосіб збирання доказів.

Коло судових експертиз, проведених по розглянутій категорії кримінальних проваджень, досить широке і залежить від того, які конкретні факти підлягають встановленню, які стосуються предмета доказування у цих провадженнях.

При наявності смертельних результатів чи заподіяння шкоди здоров'ю в результаті застосування фальсифікованих лікарських засобів, в обов'язковому порядку проводиться судово-медична експертиза (ст. 242 КПК України).

У медицині розроблена і використовується наступна клініко-патогенетична класифікація медикаментозних ускладнень (241, с. 91-92):

1) лікарська алергія негайного типу (анафілактичний шок, набряк Квінке, кропив'янка);

2) лікарська алергія сповільненого типу (ураження шкіри, висип, синдром Лайєлла та ін.), ураження внутрішніх органів, нервової, кровотворної та інших систем, системні реакції (симптоматичні колагенози);

3) токсичні реакції;

4) біологічні реакції: порушення екології мікробів (кандидомікоз, дисбактеріоз); пригнічення імунітету; звикання; лікарська стійкість;

5) лікарський тератогенез;

6) лікарський канцерогенез.

Фальсифіковані лікарські засоби можуть вражати шкіру, слизові оболонки, внутрішні органи і системи органів людини. Дані особливості повинні враховуватися слідчим при призначенні відповідної судово-медичної експертизи.

Примірний перелік питань, дозволених при проведенні судово-медичної експертизи, може бути представлений таким чином:

- яка причина смерті даної особи?
- чи було причиною смерті застосування лікарських засобів? якщо так, то яких саме?
- якою саме речовиною, що входить до складу лікарського засобу, викликане отруєння?
- коли і яким шляхом дана речовина була введена в організм?
- яка приблизна доза введеної речовини?
- коли настала смерть?

До основних питань, які ставляться судово-медичним експертом при дослідженні живих осіб, які отруїлися фальсифікованими лікарськими засобами, відносяться наступні.

Які характер і ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю потерпілого?

Чи є клінічні та морфологічні ознаки отруєння лікарськими засобами або іншими речовинами? Якими саме?

Яка приблизна доза лікарського засобу, введеного в організм?

Коли і яким шляхом дана речовина була введена в організм?

Чи мали вплив на перебіг отруєння наступні фактори: вік потерпілого, стать, наявні у нього захворювання і травми, стан імунітету, можлива наявність підвищеної чутливості або стійкості до препаратів? Якщо так, то які саме і яким чином?

Для проведення даних досліджень, в розпорядження експерта необхідно надати необхідні медичні документи (історію хвороби, амбулаторну карту, акт медичного огляду і т.п.), а також матеріали кримінального провадження, в яких містяться відомості про вживання потерпілим конкретних лікарських засобів і клінічний перебіг отруєння. Дані відомості можуть міститися в протоколах допиту потерпілого та інших осіб (родичів, знайомих, медичних працівників та ін.).

Зволікання з призначенням судово-медичної експертизи неприпустимо, оскільки компоненти і сліди лікарських засобів присутні в організмі людини нетривалий час. Багато з них повністю виводяться з організму протягом доби.

У ході розслідування даних злочинів може виникнути необхідність дослідження магнітофонних записів телефонних переговорів учасників злочинної групи, які збувають лікарські засоби, між собою і з потерпілими, або аудіозаписів, отриманих в ході перевіркової закупівлі, з метою встановлення дослівного змісту розмов та ідентифікації особистості. Зазначені дослідження є прерогативою фоноскопичної експертизи.

В експертно-криміналістичних підрозділах (НДЕКЦ) МВС України та інших правоохоронних органів вкрай мало експертів (хіміків-аналітиків) і сучасного обладнання для проведення судової експертизи лікарських засобів. В результаті проведеного нами дослідження, встановлено, що в системі НДЕКЦ МВС

дослідження лікарських засобів на предмет визначення автентичності та відповідності фармакопейним вимогам з використанням фізико-хімічних методів не проводяться.

Разом з тим на базі ДНДЕКЦ МВС України розроблена експертна методика для співробітників НДЕКЦ МВС України по дослідженню деяких видів лікарських засобів, що містять контрольовані речовини (наркотичні засоби, психотропні речовини). Дана комплексна методика дозволяє досліджувати лікарські засоби і за допомогою хроматографічних і спектральних методів аналізу виявляти в них контрольовані речовини: амфетамін, амфетамінових похідних з гетерополіаніоном, трамадол, діаустилморфін та ін.[242].

Разом з тим, встановлення виду, достовірності і якості лікарських засобів, їх складу, концентрації діючих речовин, можливе в рамках судових експертиз, проведених на базі установ Міністерства охорони здоров'я, насамперед, атестованими експертами, фахівцями контрольовано-аналітичних лабораторій, кафедр фармакології медичних вузів, науково-дослідних інститутів відповідного профілю.

Проте звернення співробітників правоохоронних органів в інші судово-експертні установи зв'язано з необхідністю додаткового фінансування, а також зі збільшенням термінів перевірки повідомлень і розслідування аналізованих діянь. Крім того, при розслідуванні даних злочинів проведення судових експертиз нерідко доручається комерційним організаціям. Видається, що дослідження, проведені в таких організаціях, можуть викликати у суду сумнів щодо обґрунтованості їх висновків і компетентності їх експертів. Тому слідчий в обов'язковому порядку зобов'язаний упевнитися в компетентності експертної установи і експерта, якому доручено проведення експертизи на підставі винесеної ним постанови.

Вказані обставини істотно ускладнюють розслідування кримінальних правопорушень про обіг фальсифікованих лікарських засобів, перешкоджають ефективній роботі правоохоронних органів щодо запобігання злочинів даного виду. Тому, в даний час досить гостро стоїть питання про організацію підготовки кваліфікованих експертних кадрів і формування матеріально-технічної бази для

проведення судової експертизи лікарських засобів в НДЕКЦ МВС, правоохоронних органів, насамперед, системи МВС України.

Моніторинг безпеки лікарських засобів в нашій країні заснований на тому, що вилучені з обігу територіальними органами Держохорони здоров'я і Держспоживнагляду фальсифіковані лікарські засоби, підлягають знищенню уповноваженими організаціями. В результаті, втрачається криміналістично значима інформація про способи фальсифікації лікарських засобів та криміналістичні особливості предмета даних злочинних посягань. У зв'язку з цим, необхідно перерозподілити повноважень органів виконавчої влади, а, зокрема, наділити правоохоронні органи повноваженнями прийняття рішень про знищення лікарських засобів тільки після проведення необхідних досліджень даних об'єктів, збору та обробки криміналістично значимої інформації про злочин і його сліди.

Представляється доцільним створення бази даних про способи фальсифікації лікарських засобів, електронної бази фотозображень зразків справжніх та фальсифікованих лікарських засобів, у тому числі їх упаковок.

У той же час, дані заходи можуть виявитися безрезультатними, якщо суб'єкти розслідування не будуть володіти власними спеціальними знаннями щодо особливостей проведення слідчих (розшукових) дій за даними кримінальними провадженнями, можливостях судової експертизи фальсифікованих лікарських засобів, основах взаємодії співробітників НДЕКЦ МВС та фахівцями контролюючих органів, використання ними спеціальних знань.

Для встановлення фактів підробки (її способів), зазначення походження товарів, попереджувального маркування на етикетках, ярликах, упаковках, бланках документів тощо призначається технічна експертиза документів. Перед експертом в даному випадку можуть бути поставлені наступні питання, які найчастіше цікавлять слідство:

а) яким способом виготовлені бланки документів (етикетки, упаковка, сертифікати відповідності);

б) чи виготовлені бланки, етикетки, сертифікати відповідності, упаковка - речові докази на конкретному принтері;

в) чи виготовлені бланки, етикетки, упаковка, сертифікати відповідності, упаковка - речові докази на одному і тому ж принтері. Якщо ідентифікація неможлива, наприклад, у випадку, коли відсутні зразки для порівняльного дослідження або отриманий негативний висновок про тотожність, слідчий може поставити перед експертом класифікаційні питання, що стосуються встановлення марки, моделі того друкувального пристрою, на якому виконані бланки документів, етикетки, упаковка із зображенням індивідуалізації товару.

Дослідженням поліграфічного оформлення сумнівних упаковок, ярликів, етикеток в ході технічної експертизи документів (дослідження поліграфічної продукції) встановлюється спосіб нанесення зображення товарного знака (найменування місця походження товару) на оригінальному зразку (зразку офіційного виробника товару), визначається вид друку і спосіб виготовлення друкованих форм, особливості оздоблення поліграфічної продукції (лакування). Якщо використовувалися спеціальні захисні прийоми (голографія, тиснення), то визначається їх розміщення, розмірні дані, особливості рельєфу та ін., далі, після вивчення зображення позначення товару, проводиться порівняльне дослідження виявлених ознак, притаманних спірному об'єкту і зразком для порівняльного дослідження. Тут слід зазначити, що найскладнішою проблемою техніко-криміналістичного дослідження поліграфічної продукції є, як показує практика, неповнота і непорівнянність надаваних зразків. Тому слідчому необхідно взяти всіх необхідних заходів до того, щоб забезпечити експерта зразками (справжніми етикетками, упаковкою і т.д.) для порівняння.

Об'єктами даної експертизи можуть бути документи, що викликають сумніви в їх автентичності: договори, ліцензії, свідоцтва, рахунки та інші документи.

Трасологічне експертне дослідження також може мати місце по даній категорії проваджень. Методами трасологічної механоскопії можуть встановлюватися, наприклад, лазерні технологічні установки, за допомогою яких наносилося зображення товарного знака.

З метою дослідження слідів пальців рук, виявлених на упаковках лікарських засобів, посуді та інших предметах проводиться дактилоскопічна експертиза.

На нашу думку, доречно виділяти окремо судово-хімічну, фізико-хімічну експертизи.

Як зазначалося вище, при встановленні вмісту досліджуваної речовини, родової (групової) належності лікарських засобів, їх назви, виявлення їх у різних консистенціях, а також їх слідів на предметах обстановки використовуються методи хімічного аналізу. У спеціальній літературі наука про хімічне дослідження речових доказів називається судовою хімією, а використання знань у галузі судової хімії для вирішення питань, що поставлені судово-слідчими органами – судово-хімічною експертизою [243, с. 5-6; 244, с. 64-65; 245, с. 156-169; 246, с. 30-31; 247; 248, с. 70-72; 249, с. 29; 215, с. 130; 250, с. 330-333].

Деякі автори є противниками визначення судової хімії як науки та зазначають, що на сьогодні таке поняття характеризує лише розділ аналітики – аналіз токсичних речовин у трупному матеріалі [251, с. 16]. Дозволимо собі не погодитися з таким твердженням, оскільки зазначені дослідження є лише частиною судової хімії, що має дещо іншу назву [252, с. 376] та характеризується специфічним об'єктом. Судова хімія справді зароджувалася в межах судово-медичної експертизи [243, с. 7, 8-18], проте ця наука давно вже вийшла за грані медичних наук, не стільки за рахунок нових методів дослідження, скільки за рахунок розширення кола досліджуваних об'єктів. Можливості судово-хімічної експертизи не повинні обмежуватися пошуком отруйних речовин у трупному матеріалі та різних біологічних рідинах, нелогічно відмежовувати ці дослідження від подібних досліджень інших об'єктів, що не пов'язані з отруєннями людини.

У сучасній юридичній літературі судово-хімічна експертиза практично не згадується, немає поняття хімічної експертизи і в чинних нормативно-правових актах України, але вона має право на існування.

Хімічна експертиза повинна призначатися в кожному кримінальному провадженні при вилученні будь-яких речовин (порошок, рідина, тверда маса тощо), походження яких при візуальному огляді встановити неможливо, але є підстави вважати, що вони можуть бути фальсифікованими.

Основними завданнями, що вирішуються при проведенні цього виду експертизи є:

- дослідження знайдених речовин з метою з'ясування їх хімічного складу;
- встановлення належності вилученої речовини до конкретної групи лікарських засобів;
- визначення ваги фальсифікованого лікарського засобу, який знайдений в чистому вигляді або у складі сумішей;
- порівняльне дослідження різних об'єктів (речовин, вилучених в різних місцях, у різних людей тощо) на належність одному виробнику, одній партії;
- встановлення джерела походження, способу виготовлення речовин.

Запитання, що пропонуються в розділі «Експертиза матеріалів, речовин та виробів» науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз [253], відносяться безпосередньо до судово-хімічної експертизи, а ж ніяк до іншої.

Фармацевтична та фармакологічна експертизи.

В одних джерелах згадуються зазначені експертизи [254, с. 15; 245, с. 244; 255, с. 324-326; 256, с. 173; 257, с. 309-310], проте зміст їх не розкривається, в других – вони вживаються як рівнозначні за колом вирішуваних питань, завдання, що ставляться перед ними, формулюються вельми розпливчасто та вимагають значного доопрацювання, а в чинних нормативно-правових актах України поняття фармацевтичної, фармакологічної експертиз, як і хімічної, відсутні. Серед вивчених кримінальних проваджень нами не було виявлено жодного випадку призначення та проведення таких експертиз.

Нещодавно було позначено появу нового виду експертиз – судової хіміко-фармацевтичної експертизи [258, с. 4]. Питання її призначення та проведення досить широко висвітлюються в роботах харківських учених В.А. Шаповалової та В.В. Шаповалова в співавторстві з іншими [259; 260, с. 24; 261, с. 137-139; 258, с. 7-20; 262, с. 48-52; 263, с. 156-158]. Проте, на наш погляд, деякі її положення є спірними чи вимагають доповнення й коригування. Наприклад, у переліку питань, що ставляться експертові, фігурують такі, що належать до компетенції біологів (про

дослідження рослин, «рослинних залишків») [264, с. 48-55; 217, с. 10-11], криміналістів (про цілісність упаковки та механізми утворення пошкоджень на ній), а то й взагалі викликають подив: «...звідки вони (фальсифіковані лікарські засоби) могли потрапити на предмет-носій?», «чи є на поверхні одягу ... мікрочастинки (сліди) фальсифікованих...? Яка їх вага?» [217, с. 10-11]. Тому, як убачається, необхідно провести чітку межу між такими видами експертиз, як фармацевтична, хіміко-фармацевтична, фармакологічна, хімічна, біологічна, судово-медична. Вони, перш за все, розрізняються за об'єктами дослідження, методами та галузями спеціальних знань, що використовуються, а, отже, й колом осіб, яким може бути доручено проведення того чи іншого виду експертизи.

Слід зазначити, що «фармакологія» та «фармація», співзвучні за вимовою, хоча й мають загальні витoki [265, с. 1393], пов'язані з вивченням лікарських засобів, проте вони не є синонімами, не співвідносяться як загальне й особливе – це дві відособлені науки.

У спеціальній медичній літературі фармакологія визначається як наука, що вивчає дію лікарських засобів і біологічно активних речовин на організм людини і тварин, шляхи введення їх в організм, розподіл у ньому, біохімічні перетворення та шляхи виведення, а також дозування лікарських засобів, показання і протипоказання для їх вживання, загальні закономірності побічного й токсичного впливу лікарських засобів. Фармація ж складає систему наукових знань і практичної діяльності, яка спрямована на видобуток, виготовлення, стандартизацію, дослідження, зберігання та відпуск лікарських засобів, куди відносяться:

- рецептура (лікарська) – про правила виписування рецептів;
- фармацевтична хімія – про фізичні та хімічні властивості лікарських засобів, умови їх зберігання, а також методи дослідження якісного та кількісного складу;
- технологія лікарських засобів (фармацевтична рецептура) про виготовлення їх у заводських (промислових) умовах за затвердженою нормативно-технічною документацією та в аптечних умовах за індивідуальними прописами [266, с. 26; 267, с. 157-160; 268, с. 3, 6, 43; 269, с. 22, 54; 270, с. 4, 25, 58].

Таким чином, у віданні фармації можна виділити дві сфери діяльності, знання про які можуть бути використані при розслідуванні кримінальних провадженнях цієї категорії:

- 1) про самі лікарські засоби, їх склад, виробництво (технології, виробників) тощо.
- 2) про правила виготовлення, зберігання, відпуску лікарських засобів.

Тому фармацевтична експертиза може бути призначена для дослідження речовин за наявності у них ознак, за якими можна припустити, що вони є лікарськими засобами (при вилученні їх в упаковці, за маркуванням, яке є на ній, тощо). У деяких наукових джерелах проведення таких досліджень відносять до галузі судово-медичної експертизи [271, с. 283], проте слід зазначити, що завдання судово-медичної експертизи дещо інші.

До фармацевтичних препаратів належать речовини та їх суміші, рослини й препарати, які отримують з них, препарати тваринного походження, які використовуються у медицині для лікування. У даному разі йдеться про «офіційні» фармацевтичні засоби, тобто такі, які дозволені фармакологічним комітетом і застосовуються як ліки, їх можна визначити точно встановленими методами.

Заводи фармацевтичної промисловості виробляють лікарські препарати у різному вигляді: таблеток, драже, капсул, ампул, свічок, гранул, порошків, рідин у флаконах, мазей. Таблетки – сухі дозовані лікарські препарати, які отримують пресуванням спеціальним чином підготовлених лікарських речовин чи їх сумішей за допомогою таблеточних машин. Таблетки мають різноманітну форму, вагу і колір. На багатьох таблетках закордонного виробництва є штампована маркувальна насічка або напис. Рідкі фармпрепарати, призначені для ін'єкцій, випускаються в ампулах з коричневого або безбарвного скла. На ампулах є штампований напис, в якому зазначені найменування препарату, величини об'єму рідини і вмісту активної речовини, наприклад: «EQUANIL 400 mg/5 ml meprobamate». Інколи препарати для ін'єкцій не виготовляються у вигляді готових розчинів, а розфасовуються окремо: препарат – у вигляді порошку чи таблетки визначеної маси у флаконі і розчинник –

в ампулі визначеного об'єму. Порошкоподібні фармпрепарати, як правило, вміщуються у желатинові чи крохмальні капсули.

Фармпрепарати випускаються в запаяних упаковках з пластику або фольги. На упаковках зазначені: найменування, склад, рекомендації щодо вживання, дані про виробника та штрих-код, умови зберігання, застережні написи, термін придатності.

При вилученні фармпрепаратів (під час обшуку і огляду місця події) слід пам'ятати, що вони є речовими доказами і будуть направлені на експертизу. Поводитися з ними треба обережно і зберігати до призначення експертизи згідно із загальними вимогами до зберігання фармпрепаратів – у темному сухому місці за кімнатної температури. Це обумовлено тим, що іноді під дією світла, вологи або відносно високих температур змінюється їх якісний та кількісний склад. Фармпрепарати біологічного походження (сироватки, гормонопрепарати, вакцини тощо) слід зберігати у суворій відповідності до індивідуальних вимог.

При складанні постанови (ухвали) про проведення експертизи необхідно чітко і конкретно формулювати питання. Не можна обмежуватись фразами загального характеру: «Провести аналіз» або «Провести дослідження» [272, с. 332].

При виявленні та вилученні лікарських засобів різних форм (таблетки, драже, капсули, ампули тощо) без розпізнавальних позначень необхідно призначати фармацевтичну експертизу. На вирішення фармацевтичної експертизи можуть бути поставлені наступні запитання:

- чи є представлена речовина лікарським засобом, якщо так, то яке його найменування, який його склад, назва (хімічна формула) діючих речовин?
- чи є представлений лікарський засіб фальсифікованим?
- чи містить представлена суміш фальсифікований компонент, якщо так, то який і в якій кількості?
- чи відповідає склад лікарського засобу написам на упаковці?
- за заводською, аптечною технологією чи кустарним способом виготовлено представлену речовину?
- чи виготовлені представлені на дослідження лікарські засоби одним виробником, чи належать вони одній партії?

Для встановлення обставин порушення виготовлення, зберігання, відпуску лікарських засобів на вирішення експертизи можуть бути поставлені питання:

- який порядок відпуску представленого на дослідження лікарського засобу, чи може він відпускатися без рецепту, у яких формах і в якій кількості?
- чи відповідають умови виготовлення (зберігання, відпуску) лікарських засобів в аптеці (лікарні тощо) вимогам чинних нормативно-правових актів? Чи є порушення правил виробництва (виготовлення, відпуску, обліку) лікарських засобів, якщо так, то яких і в чому вони виразилися?
- хто в аптеці (лікарні тощо) згідно з чинними нормативно-правовими актами (і якими) є відповідальним за дотримання правил виробництва (виготовлення, відпуску, обліку) лікарських засобів? Якими документами це регламентовано?

Призначення фармацевтичної експертизи може бути доручено співробітникам контрольно-аналітичної лабораторії, провізорам-аналітикам, іншим особам, що мають вищу фармацевтичну освіту й досвід роботи в цій галузі.

Дослідження фармацевтичних препаратів здійснюється у відповідності до методичних рекомендацій за загальноприйнятою схемою, яка включає зовнішній огляд препарату (з фіксацією розмірів таблеток, кольору, ваги, наявності штампованих маркувальних насічок або написів). Бажано надати фотознімки. Після цього проводяться послідовно: хімічний аналіз, тонкошарова хроматографія, спектрофотометричне дослідження, якщо потрібно – спектральний емісійний аналіз. При здійсненні кількісного аналізу компонентів фармпрепарату застосовується газова хроматографія. Часто на дослідження надходять фармацевтичні препарати у зміненому вигляді, наприклад роздавлена таблетка. Це ускладнює вирішення питань щодо віднесення речовини до фармпрепарату і встановлення його виду. Застосування сучасного аналітичного методу – хроматомаспектрометрії – у такому разі незамінне [272, с. 335].

З фармацевтичною експертизою методично пов'язана фармакологічна експертиза. Шляхом досліджень, експериментів, вона визначає дію певних речовин, отруйність лікарських препаратів у кількісному та ситуаційному відношеннях,

вивчає залежності їх впливу на організм від різних факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, умови кумуляції, протипоказання тощо. Отримані результати дають можливість визначити, за яких розладів організму можна застосовувати досліджувані лікарські засоби. Коло питань, що є предметом фармакологічної експертизи, повністю становить компетенцію медичної або судово-медичної експертизи [272, с. 335].

Фармаколог може бути залучений для дослідження речовин, що можуть бути фальсифікованими, якщо в ході судово-хімічної експертизи неможливо визначити природу цієї речовини або речовину знайдено в малих кількостях, не достатніх для проведення судово-хімічної експертизи, або коли є сумнів у правильності висновків судово-хімічної експертизи. Такі дослідження можуть проводитися як у межах судово-медичної експертизи (у відділеннях токсикології) [273, с. 294], так і окремо.

Проведення фармакологічної експертизи може бути доручено провізорів клінічному, іншим особам лікувально-профілактичних закладів чи науково-дослідних установ, що знаються на лабораторній та функціональній діагностиці, особливостях фармакокінетики та побічних ефектах лікарських препаратів, інших питаннях, що стосуються їх призначення та особливостей дії, які мають вищу освіту та досвід роботи в зазначеній галузі.

Крім того, у цих кримінальних провадженнях при фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів можуть також проводитися:

- почеркознавча експертиза для дослідження текстів записок, які вилучаються у підозрюваних, а також інших рукописів, що мають відношення до злочину, який розслідується;

- експертиза голограм. Голографічні захисні елементи (ГЗЕ) використовуються як один із ступенів захисту від підробки у поєднанні з поліграфічними та іншими видами захисту. Самостійно ГЗЕ використовуються найчастіше для захисту від підробки товарів або як засоби контролю доступу (різноманітні голографічні пломби).

Порядок розроблення, виготовлення і використання голографічного захисту регламентується Указом Президента України «Про захист документів і товарів

голографічними захисними документами» від 15 листопада 2000 р. № 1239/2000 та постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок голографічного захисту документів і товарів» від 24 лютого 2001 р. № 171.

За способом виготовлення голографічного зображення ГЗЕ можна поділити на три основних типи: аналогові голограми (голограми, виготовлені методами оптичної голографії), синтезовані, які виготовляють за технологією «дот матрикс» або літографії високої роздільної здатності, та комбіновані, в яких використовуються синтезовані й аналогові елементи. Поряд з зображеннями, які контролюються візуально або за допомогою простих оптичних пристроїв, у ГЗЕ можуть бути приховані або закодовані зображення. Приховані зображення формуються з використанням голограм Фур'є або неосьових голограм Лейта—Упатнієкса. Для кодування інформації в ГЗЕ, як правило, застосовують фазове кодування опорного хвильового фронту з використанням указаних вище схем запису. Набувають поширення розробка та виготовлення синтезованих цифровими методами голограм.

У сучасних ГЗЕ разом з описаними оптичними рівнями захисту, додатково використовуються елементи магнітного, люмінесцентного, термохромного, термореактивного та інших видів захисту. Контроль та експертне дослідження додаткових рівнів захисту істотно відрізняються від дослідження оптичних характеристик голограм і тому розглядатися не будуть.

Об'єктами такої експертизи є голографічні захисні елементи; голограми, які використовуються як засоби контролю.

Основними завданнями експертизи голограм є:

- встановлення типу голограми;
- встановлення рівнів захисту голограм;
- встановлення тотожності голограм або відповідності голограми її опису (технічному завданню, паспорту на голограму);
- визначення, з наданої чи з іншої матриці тиражувались голограми, надані для проведення експертизи;
- встановлення відповідності наданих фотошаблонів та макетів зображенням елементів логотипа, які відтворюються голограмою;

- встановлення відповідності оригіналу первинної голограми райдужній голограмі;
- встановлення відповідності наданого програмного забезпечення та графічного файла голограми синтезованій голограмі.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Яким способом виготовлені голограми, надані для проведення експертизи?

Чи відповідають надані для проведення експертизи голограми зразкам та технічним описам голограм, занесених до Єдиного реєстру виготовлення голографічних захисних елементів? Якщо не відповідають, то яким способом вони виготовлені?

За допомогою наданої чи з іншої матриці тиражувались голограми, надані для проведення експертизи?

Чи виготовлена голограма з використанням проміжних продуктів голографічного виробництва, наданих для проведення експертизи?

Чи зазнали голограми, які надані для проведення експертизи, будь-яких хімічних, механічних чи інших змін, якщо так, яких саме?

Яким способом на голограму нанесене індивідуальне маркування?

Можливими способами підробки голограм є: фальсифікація або імітація (заміна оригінальної голограми голограмою з подібним логотипом), гальванічне копіювання дифракційної мікроструктури, контактне копіювання, двоступеневе копіювання голограми, виготовлення голограми за заданим логотипом. Кожен з перелічених способів підробки має свої характерні особливості, які відбиваються в голограмі і можуть бути виявлені у процесі експертного дослідження.

Предметом експертизи голограм є встановлені фактичні дані, пов'язані з виготовленням та використанням голограм, отримані на основі спеціальних знань у галузі техніко-криміналістичного дослідження голограм і проміжних продуктів голографічного виробництва в передбаченому кримінально-процесуальним законодавством порядку [272].

При встановленні вмісту досліджуваної речовини, родової (групової) належності лікарських засобів, їх назви, виявлення їх у різних консистенціях, а

також їх слідів на предметах обстановки призначається експертиза матеріалів та речовин, при якій використовуються методи хімічного аналізу.

Вище вказана експертиза повинна призначатися в кожному кримінальному провадженні при вилученні будь-яких речовин (порошок, рідина, тверда маса тощо), походження яких при візуальному огляді встановити неможливо, але є підстави вважати, що вони можуть бути фальсифікованими.

Основними завданнями, що вирішуються при проведенні цього виду експертизи є:

- дослідження знайдених речовин з метою з'ясування їх хімічного складу;
- встановлення належності вилученої речовини до конкретної групи лікарських засобів;
- визначення ваги фальсифікованого лікарського засобу, який знайдений в чистому вигляді або у складі сумішей;
- порівняльне дослідження різних об'єктів (речовин, вилучених в різних місцях, у різних людей тощо) на належність одному виробнику, одній партії;
- встановлення джерела походження, способу виготовлення речовин.

При розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів під час проведення експертизи матеріалів і речовин перед експертом можуть бути поставлені наступні питання:

1. Яка природа речовини, наданої на дослідження?
2. Який хімічний склад речовин наданих на дослідження?
3. Чи мають надані речовини спільну родову належність?

В якості основних заходів щодо підвищення ефективності використання спеціальних знань при розслідуванні обігу фальсифікованих лікарських засобів слід виділити:

1) створення криміналістичного обліку способів фальсифікації лікарських засобів, електронної бази фотозображень зразків справжніх та фальсифікованих лікарських засобів, у тому числі їх упаковок;

2) активне залучення до участі в слідчих (розшукових) діях у кримінальних провадженнях даної категорії посадових осіб, уповноважених на здійснення

контролю безпечності та якості лікарських засобів, і володіють відповідними знаннями в цій сфері;

3) організацію підготовки кваліфікованих експертних кадрів і формування матеріально-технічної бази для проведення судової експертизи лікарських засобів в НДЕКЦ МВС та правоохоронних органах. Перш за все, системи МВС; оснащення органів розслідування кримінальних правопорушень ПНП спеціальними криміналістичними валізами, забезпеченими сучасними технічними засобами виявлення, фіксації і вилучення всіляких форм лікарських засобів, що мають ознаки фальсифікації, а також тих препаратів, якість яких викликає сумнів;

4) організацію навчання суб'єктів розслідування розглянутих злочинів активному використанню спеціальних знань у сфері фармації, як в процесі отримання ними вищої професійної освіти, так і при проходженні курсів підвищення кваліфікації.

Висновки до розділу 3.

1. Слідчий огляд - це збірне поняття, що включає конкретні види огляду та складається в безпосередньому сприйнятті, аналізі та фіксації слідчим обстановки події (місцевості, житла), всіх обставин, які мають значення для справи, з метою виявлення слідів злочину, з'ясування інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

2. При розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів огляду підлягають наступні об'єкти:

- приміщення та ділянки місцевості, де був вчинений злочин;
- людина, в організмі або на тілі якої є сліди застосування фальсифікованих лікарських засобів, або сліди сировини, що використовувалася для їх виробництва або переробки;

- засоби злочинної діяльності: обладнання, на якому здійснювалося виробництво, переробка та упаковка фальсифікованих лікарських засобів; транспортні засоби, які використовувалися для їх перевезення;

- предмети злочину: лікарські засоби, що мають ознаки фальсифікації;

- інші предмети і документи:

3. Огляд місця події за фактами фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів є початковою слідчою (розшуковою) дією. Від якої значною мірою залежить хід подальшого розслідування.

4. Метою огляду може також виступати встановлення юридичної адреси організації, яка цікавить слідство, її фактичного місця розташування, наявності ліцензії та інших даних.

5. Для встановлення факту того, що підозрювана особа вчиняла незаконні дії з фальсифікованими лікарськими засобами в цілях їх збуту, велике значення має вилучення у неї зразків для подальшого дослідження, насамперед змивів з рук і зрізів нігтьових пластин з піднігтьовим вмістом.

6. Важливе місце в розслідуванні обігу фальсифікованих лікарських засобів займає обшук.

7. Допит – процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування між особами, що беруть у ній участь, спрямований на отримання відомостей про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у провадженні.

9. Завданням допиту при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів є: по-перше, встановлення та класифікація осіб, допит яких в ході розслідування кримінального провадження може сприяти отриманню доказів; по-друге, визначення кола обставин, які можливо і необхідно з'ясувати в окремих категорій допитуваних, та формулювання питань, що їм ставляться; по-третє, визначення черговості

проведення таких слідчих (розшукових) дій з метою найповнішого й усебічного з'ясування обставин у провадженні.

10. Специфіка розслідування обігу фальсифікованих лікарських засобів вимагає безпосередньої участі у слідчих (розшукових) діях фахівців, які обізнані з особливостями організації фармацевтичної діяльності та легального обігу зазначеної продукції, що володіє навичками застосування технічних засобів, виявлення, фіксації і вилучення слідів злочинної діяльності.

11. Говорячи про використання спеціальних знань при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, ми виділяємо три процесуальні форми застосування спеціальних знань на досудовому розслідуванні, залежно від суб'єктів, що ними володіють: спеціаліста та експерта. До того ж запропонована класифікація є законодавчо підтвердженою й найбільш доцільною для потреб практики.

12. З урахуванням висловлених позицій й поставлених завдань необхідно визначити коло експертиз, що можуть бути призначені в кримінальних провадженнях за фактами фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, а також приділити увагу особливостям їх підготовки, призначення і використання результатів:

- судово-медична;
- судово-хімічна або фізико-хімічна;
- фармацевтична та фармакологічна;
- трасологічна;
- експертиза матеріалів, речовин та виробів;
- технічна експертиза документів;
- експертиза голограм.

13. В якості основних заходів щодо підвищення ефективності використання спеціальних знань при розслідуванні обігу фальсифікованих лікарських засобів слід виділити:

1) створення криміналістичного обліку способів фальсифікації лікарських засобів, електронної бази фотозображень зразків справжніх та фальсифікованих лікарських засобів, у тому числі їх упаковок;

2) активне залучення до участі в слідчих (розшукових) діях у кримінальних провадженнях даної категорії посадових осіб, уповноважених на здійснення контролю безпечності та якості лікарських засобів, і володіють відповідними знаннями в цій сфері;

3) організацію підготовки кваліфікованих експертних кадрів і формування матеріально-технічної бази для проведення судової експертизи лікарських засобів в НДЕКЦ МВС та правоохоронних органах. Перш за все, системи МВС; оснащення органів розслідування кримінальних правопорушень ПНП спеціальними криміналістичними валізами, забезпеченими сучасними технічними засобами виявлення, фіксації і вилучення всіляких форм лікарських засобів, що мають ознаки фальсифікації, а також тих препаратів, якість яких викликає сумнів;

4) організацію навчання суб'єктів розслідування розглянутих злочинів активному використанню спеціальних знань у сфері фармації, як в процесі отримання ними вищої професійної освіти, так і при проходженні курсів підвищення кваліфікації.

ВИСНОВКИ

На підставі узагальнення основних положень та результатів проведеного дослідження проблем розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів сформульовано такі висновки, пропозиції та рекомендації:

1. Вироблено авторське визначення фальсифікованого лікарського засобу, під яким слід розуміти лікарський засіб, який містить помилкову інформацію про його склад і (або) виробника, і (або) його властивості та характеристики, які обумовлюють їх вибір (призначення) та застосування; обіг фальсифікованих лікарських засобів – це злочинна діяльність, що включає виробництво, переробку, державну реєстрацію, рекламу, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, передачу з метою збуту, збут, а також надання послуг із застосування фальсифікованих лікарських засобів.

Криміналістична характеристика є обов'язковим, самостійним елементом методики розслідування, який характеризує злочин як подію, що призвела до певних змін у навколишньому середовищі. Вона є інформаційною моделлю, що об'єднує в собі сукупність систематизованих та типізованих відомостей про цю подію та пов'язані з ним процеси, а також закономірності їх відображення та джерела інформації. У структуру криміналістичної характеристики включено відомості про предмет злочинного посягання, способи фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, спосіб вчинення, слідову картину фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, особливості особи злочинця.

Предмет злочинного посягання детерміновано такими чинниками, як характер незаконних діянь з ними, галузь застосування та наявність попиту в незаконному обігу. Особливістю предмета злочинного посягання є те, що він є як матеріальним, так і нематеріальним, тобто ним можуть бути не тільки

фальсифіковані лікарські засоби, а й документи, які підробляються під час виробництва фальсифікованих лікарських засобів.

2. Спосіб вчинення злочину – це комплекс, сукупність взаємопов'язаних актів поведінки, яка, насамперед, містить якісну характеристику злочинної дії (бездіяльності). Способи фальсифікації лікарських засобів класифіковано та систематизовано залежно від галузей обігу вказаних речовин (законний чи незаконний), етапів переходу цих речовин з першого в другий, місця скоєння злочину, а також з урахуванням особи злочинця та мети його дій. Визначено способи як фальсифікації лікарських засобів, так і обігу фальсифікованих лікарських засобів.

3. Слідова картина розглядається в комплексі з обстановкою як характер її змін під час підготовки, вчинення та приховування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів. За результатами дослідження встановлено, що під час огляду місця події найчастіше виявляються матеріальні (продукція, сировина, витратні матеріали, програмне забезпечення, засоби тиражування тощо) та ідеальні (інформація про збувача фальсифікованих лікарських засобів, яка залишилася у пам'яті потерпілого тощо).

4. Особа злочинця в криміналістичному сенсі в методиці розслідування окремих видів злочинів характеризується даними, які вказують на закономірні зв'язки між суб'єктом та скоєним злочином. Існує залежність способів підготовки, вчинення та приховування незаконних діянь, вибору тієї чи іншої обстановки, предмета злочинного посягання від характеристик індивідуума. Важливо враховувати, що мотивом поведінки осіб, які займаються протиправною діяльністю з фальсифікованими лікарськими засобами, є користь.

5. Виділено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування досліджуваних злочинів: 1) надійшло повідомлення про збут фальсифікованих лікарських засобів; усі обставини відомі зі слів заявника; особи, які вчинили злочин, не встановлені; 2) надійшла оперативна інформація про виробництво, перероблення або зберігання фальсифікованих лікарських засобів; виявлено

місце вчинення зазначених дій; особа, яка вчинила злочин, не встановлена або переховується; відсутні відомості про канали збуту фальсифікованих лікарських засобів та інших обставин злочину; 3) встановлено факт обігу фальсифікованих лікарських засобів; підозрюваний затриманий на місці вчинення злочину.

6. Виокремлено типові слідчі версії в кримінальних провадженнях про фальсифікацію лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів. На думку дисертанта, слід виділити два структурних рівні версій: а) загальні версії як припущення щодо події кримінального правопорушення в цілому або окремих елементів його складу; б) окремі версії, пов'язані з припущеннями щодо інших, більш окремих (детальних, допоміжних) обставин учиненого кримінального правопорушення.

Виділено такі типові загальні версії, що висуваються при розслідуванні розглядуваних видів злочинів: 1) фальсифікація лікарського засобу дійсно мала місце, як змалював це потерпілий або заявник; 2) фальсифікації не було, лікарські засоби були справжніми, а заявник сумлінно помилявся; 3) фальсифікації не було, заявник повідомляє про фальсифікації неправду.

7. Коло обставин, які підлягають встановленню під час розслідування кримінального провадження, значно ширше, конкретніше й детальніше за предмет доказування, воно нормативно не врегульовано, а окремі групи таких обставин дозволяють у своїй сукупності сформувати той чи інший елемент предмета доказування і саме вони повинні складати основу розгорнутого докладного плану розслідування. У роботі наведено розгорнуту характеристику таких обставин.

Для правильної кваліфікації фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів і, виходячи з вимог кримінально-процесуального законодавства, а також слідчої практики, обов'язковому з'ясуванню підлягає таке коло обставин: вид, назва і кількість речовин, з якими здійснювалися незаконні діяння; законність чи незаконність дій з лікарськими засобами; способи незаконних діянь, їх послідовність, характер порушення

правил; місце вчинення незаконних діянь; час вчинення; дані про осіб, які вчинили злочин; джерела походження і канали збуту фальсифікованих лікарських засобів; збитки завдані потерпілим.

8. Особливості тактики огляду місця події під час розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів визначаються змістом його завдань: 1) виявлення ознак, які вказують на вчинення саме фальсифікації лікарських засобів та (або) обігу фальсифікованих лікарських засобів; 2) визначення точного місця вчинення кримінального правопорушення з метою виявлення криміналістично значущої інформації, встановлення можливих свідків; 3) установлення ознак та чинників, слідів, які залишив злочинець; 4) установлення способу вчинення фальсифікації лікарських засобів; 5) виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню цього кримінального правопорушення; 6) становлення додаткових можливостей виявлення доказової інформації.

Встановлено, що з метою результативного проведення розслідування кримінальних правопорушень повинні застосовуватися й інші види оглядів. За результатами вивчення кримінальних проваджень, огляд предметів та документів проводився найчастіше, інші види оглядів (огляд устаткування та друкарських форм, огляд упаковки, огляд грошових купюр) проводилися набагато рідше.

За результатами узагальнення практичного досвіду, встановлено, що найбільш ефективними тактичними прийомами допиту підозрюваних за фактом фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, які дають неправдиві показання, є: а) переконання у безглузді надання неправдивих показань та безперспективності заперечення; б) прояв розуміння ситуації, у якій опинився допитуваний; в) спонукання до каяття шляхом формування внутрішнього протесту щодо вчинених дій; г) несподіване пред'явлення допитуваному речових доказів; д) використання суперечностей у самих показаннях допитуваного або в інших доказах.

Під час проведення допиту потерпілого встановлюється інформація про: заподіяну матеріальну та моральну шкоду; яким чином лікувався; з якого часу вживав лікарський засіб; де придбав лікарський засіб та в кого; які відчуття з'явилися після прийому лікарського засобу; коли і в який лікувально-профілактичний заклад звернувся за допомогою; чи збереглася в нього упаковка від лікарського засобу, якщо ні, то чи пам'ятає він, як вона виглядає, тощо.

У межах вивчених кримінальних проваджень допитувалися як свідки: працівники підрозділів Національної поліції, що брали участь у затриманні злочинця; поняті; особи, які здійснюють контроль за дотриманням правил і ті, які виявили факти їх порушення; інші (родичі, сусіди та знайомі підозрюваного, працівники підприємств, де було виявлено факти незаконного поводження з лікарськими засобами).

Визначено основні вимоги, які пред'являються до поставлення запитань при проведенні допитів: а) запитання повинно бути конкретним, лаконічним і не дозволяти при цьому двозначного тлумачення; б) запитання не повинно містити в собі вказівку на відповідь; в) запитання має бути сформульованим з урахуванням професійної діяльності допитуваного.

9. Використання спеціальних знань при розслідуванні фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів, здійснюється у формі проведення судових експертиз, участі спеціаліста в слідчих (розшукових) діях, консультативної діяльності спеціаліста.

При розслідуванні цієї категорії злочинів доцільним є призначення таких судових експертиз, як: судово-медична; технічна експертиза документів; експертиза матеріалів, речовин та виробів; трасологічна; почеркознавча та інші.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белкин Р. С. Модное увлечение или новое слово в науке? (Еще раз о криминалистической характеристике преступления) / Р. Белкин, И. Быковский, А. Дулов // Социалистическая законность. – 1987. – № 9. С. 57–60.
2. Видонов Л. Г. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений и закономерных связях между ее элементами / Л. Г. Видонов, В. Л. Видонов // Криминалистическая характеристика преступлений. – Москва, 1984. – С. 95–100.
3. Герасимов И. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования / И. Ф. Герасимов // Методика расследования преступлений. (Общие положения). – Москва, 1976. – С. 93–97.
4. Гончаренко В. И. Понятие криминалистической характеристики преступлений / В. И. Гончаренко, Г. А. Кушнир, В. Л. Подпалый // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев, 1986. – Вып. 33. – С. 5–18.
5. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений / Л. Я. Драпкин // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений. – Свердловск, 1978. – Вип. 69. – С. 17–24.
6. Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовке следователя : [учеб. пособ. для юрид. вузов и ф-тов] / Клименко Н. И. – Киев : Вища школа, 1990. – 103 с.
7. Коновалова В. Е. Теоретические проблемы криминалистической характеристики / В. Е. Коновалова, А. Н. Колисниченко, // Криминалистическая характеристика преступлений : сб. науч. тр. / Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности. – Москва, 1984. – С. 15–22.
8. Клочков В. В. Криминалистическая характеристика и методика расследования преступлений / В. В. Клочков // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия : сб. науч. тр. – Уфа, 1989. – С. 135–140.
9. Лузгин И. П. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений / И. П. Лузгин // Криминалистическая характеристика преступлений : сб. науч. тр. / Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности. – Москва, 1984. – С. 25–30.

10. Матусовский Г. А. О криминалистической характеристике хищений государственного и общественного имущества / Г. А. Матусовский // Криминалистическая характеристика преступлений : сб. науч. тр. / Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности. – Москва, 1984. – С. 54–58.
11. Митричев С. П. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / С. П. Митричев // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев, 1973. – Вып. 10. – С. 28–34.
12. Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики : [учеб. пособ.] / Пантелеев И. Ф. – Москва : ВЮЗИ, 1980. – 96 с.
13. Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Л. А. Сергеев. – Москва, 1966. – 18 с.
14. Танасевич В. Г. О криминалистической характеристике преступлений / В. Г. Танасевич, В. А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – Москва, 1976. – Вып. 25. – С. 102–111.
15. Салтевский М. В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства в типичных следственных ситуациях / М. В. Салтевский // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев, 1982. – Вып. 25. – С. 13–20.
16. Яблоков Н. П. Информационные основы расследования и криминалистическая характеристика преступлений / Н. П. Яблоков // Криминалистика : [учеб.]. – Москва, 1996. – С. 43–48.
17. Герасимов И. Ф. Вопросы развития и совершенствования методики расследования отдельных видов преступлений / И. Ф. Герасимов // Научные труды Свердлов. юрид. ин-та. – Свердловск, 1976. – Вып. 50 : Вопросы методики расследования преступлений. – С. 5–16.
18. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений / А. Н. Колесниченко // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – Киев, 1988. – С. 30–48.
19. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений : [учеб.] / [В. П. Бахин, В. И. Гончаренко, Н. И. Клименко и др.] ; под. ред. В. К. Лисиченко. – Киев : Вища школа, 1988. – 405 с.

20. Селиванов Н. Криміналістическіє характеристики преступлений следственные ситуации в методики расследования / Н. Селиванов // Социалистическая законность. – 1977. – № 2. – С. 56–63.

21. Шмонин А. В. Современное представление о криминалистической характеристике преступлений / А. В. Шмонин // Следователь. – 2005. – № 2. – С. 43–49.

22. Салтевський М. В. Криміналістика : [навч.-довідковий посіб.] / Салтевський М. В. – Київ : Правник, 1996. – 159 с.

23. Дубов А. П. Типичные следственные ситуации и криминалистическая характеристика в методике расследования краж с проникновением в жилище : автореф. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика ; судебная экспертиза” / А. П. Дубов. – Киев, 1986. – 18 с.

24. Кубрак П. Н. Криминалістическа характеристика нападений организованными группами на жилища граждан с целью завладения личным имуществом и значение ее в расследовании этой разновидности розбоя : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. / Кубрак Петр Николаевич. – Киев, 1993. – 232 с.

25. Чаюк В. К. Исследование связей элементов криминалистической характеристики для построения методики расследования краж государственного или общественного имущества : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика ; судебная экспертиза” / В. К. Чаюк – Киев, 1985 – 20 с.

26. Ермолович В. Ф. Криминалістическа характеристика преступлений / Ермолович В. Ф. – Минск : Амалфея, 2001. – 304 с.

27. Илюшин Д. А. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений в сфере предоставления услуг «Интернет» / Д. А. Илюшин // Вестник Муниципального института права и экономики (МИПЭ). – Липецк, 2004. – Вып. 1. – С. 66–77.

28. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання фальсифікації лікарських засобів : Закон України від 08 верес. 2011 р. № 3718-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19–20. Ст. 18.

29. Про лікарські засоби : Закон України від 04 квіт. 1996 р. № 123/96-вр. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 22. – Ст. 86.

30. Коржанский Н. И. Предмет преступления (понятие, виды и значение для квалификации : [учеб. пособ.] / Коржанский Н. И. – Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1976. – 56 с.

31. Блавацька О. Проблема якості та безпеки лікарських засобів. Фальсифікація та контроль якості [Електронний ресурс] / О. Блавацька // Аптека Галицька : всеукр. інформ. часопис. – Львів, 2013. – № 5. – Режим доступу :

<http://aptekaGal.com.ua/ag/archive/05-05.htm>

32. Стеців В. В. Фальсифіковані ліки. 8 способів розпізнати фальсифікований чи неякісний препарат [Електронний ресурс] / В. В. Стеців. – Режим доступу до сайту :

<http://steciv.ukrwest.net/falsedrug.htm>

33. Київрада підтримує запровадження кримінальної відповідальності за фальсифікацію ліків [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту :

<http://www.apteka.ua/article/62387>.

34. Бондарева Л. В. Боротьба з виробництвом та розповсюдженням фальсифікованих лікарських засобів [Електронний ресурс] / Л. В. Бондарева. – Режим доступу до сайту :

http://www.provisor.com.ua/archive/2008/N17/bondar_178.php?part_code=112&art_code=6791.

35. Гризодуб А. И. Проблемы качества и фальсификации лекарственных средств [Электронный ресурс] / А. И. Гризодуб, С. В. Сур. – Режим доступу к сайту :

<http://www.apteka.ua/article/4880>.

36. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://legalexpert.in.ua/komkodeks/uk/>.

37. Про визначення понять «великі» та «особливо великі» розміри фальсифікованих лікарських засобів [Електронний ресурс] : наказ МОЗ України від 22 квіт. 2013 р. № 321 ; за реєстр. в Міністерстві юстиції України 15 трав. 2013 р. № 743/23275. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0743-13>

38. Хромих А. Г. Актуальні аспекти захисту інтегрованих фармацевтичних логістичних ланцюгів від потрапляння фальсифікованої фармацевтичної продукції на ринок України / А. Г. Хромих // Український медичний альманах : наук.-практ. журн. / Луган. держ. мед. ун-т. – Луганськ, 2013. – Т. 16, № 2. – С. 151–152.

39. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3-т. / Белкин Р. С. – Москва : Юристь, 1997. –

Т. 3. : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 1997. – 478 с.

40. Гаврилин Ю. В. Криминалістика : методика расследования отдельных видов преступлений : [курс лекций] / Ю. В. Гаврилин, Н. Г. Шурухнов. – Москва : Книжный мир, 2004. – 468 с.

41. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления : дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. / Зуйков Георгий Георгиевич. – Москва, 1970. – 295 с.

42. Колдин В. Я. Актуальные вопросы теории и методологии криминалистики / В. Я. Колдин // Методологические и теоретические проблемы юридической науки. – Москва, 1986. – С. 154–161.

43. Тищенко В. В. Подготовка преступления как объект криминалистического исследования / В. В. Тищенко // Актуальные проблемы криминалистики. – Харьков, 2003. – С. 94–96.

44. Тищенко В. В. Соккрытие преступления как элемент преступной деятельности / В. В. Тищенко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2001. – Вип. 10. – С. 155–163.

45. Криминалістика: криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : підруч. / [В. Ю. Шепитько, В. Е. Коновалова, Г. А. Матусовський и др.] ; под. ред. В. Ю. Шепитько. – Харьков : Одисей, 2001. – 376 с.

46. Весельський В. К. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : [навч. посіб.] / Весельський В. К., Завялов С. М., Пясковський В. В. – Київ : КНТ, 2009. – 160 с.

47. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.

48. Бахин В. П. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения : [лекция] / В. П. Бахин, Н. С. Карпов. – Київ : [б. и.], 1999. – 21 с.

49. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Панов Н. И. – Харьков : Вища школа, 1986. – 160 с.

50. Попелюшко В. А. Способ совершения преступления как элемент предмета доказывания / В. А. Попелюшко // Советское государство и право. – 1984. – № 1. – С. 123–129.

51. Зуйков Г. Г. Поиск по признакам способов совершения преступлений : [учеб. пособ.] / Зуйков Г. Г. – Москва : ВШ МВД СССР, 1970. – 191 с.

52. Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования / Яблоков Н. П. – Москва : МГУ, 1985. – 245 с.

53. Про затвердження Порядку проведення експертизи реєстрації матеріалів на лікарські засоби, що подаються на державну реєстрацію (перереєстрацію), а

також експертизи матеріалів про внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення [Електронний ресурс] : наказ Міністерства охорони здоров'я від 26.серп. 2005 р. № 426 ; за реєстр. в Міністерстві юстиції України 19 вересня 2005 р. за № 1069/11349. – Режим доступу :

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1069-05>

54. Вирок Бериславського районного суду Херсонської області від 30 лип. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

www.reyestr.court.ua/REVIEW/32785230.

55. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<https://uktdic.appspot.com/>).

56. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1719 с.

57. Держкомстат. Товарна структура експорту України. Зовнішня торгівля України послугами [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.ukrstat.gov.ua/>)

58. Вирок Жидачівського районного суду у Львівській області від 07 жовт. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34242298>.

59. Вирок Васильківського міськрайонного суду Київської області від 02 лип. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32243528>

60. Драпкин Л. Я. Криминалистика : углубленный курс / Л. Я. Драпкин, В. Н. Карагодин. – Москва : Проспект, 2011. – 768 с.

61. Крылов И. Ф. Следы на месте преступления / Крылов И. Ф. – Ленинград : Ленингр. ун-т, 1961. – 132 с.

62. Шевченко Б. И. Научные основы современной трасологии / Шевченко Б. И. – Москва : Моск. юрид. ин-т, 1947. – 54 с.

63. Матусовский Г. А. Криминалистическая систематизация признаков хищений / Г. А. Матусовский, А. Л. Дудников // Расследование хищений государственного и общественного имущества. (Проблемы тактики и методики) / [В. Е. Коновалова, А. Н. Колесниченко, Г. А. Матусовский и др]. – Харьков, 1987. – С. 28–33.

64. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Белкин Р. С. – Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 2001. – 240 с.
65. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. / Белкин Р. С. – Москва : Юристь, 1997. –
Т. 2 : Частные криминалистические теории. – 1997. – 464 с.
66. Типовые модели и алгоритмы криминалистического исследования : [учеб. пособ.] / под ред. В. Я. Колдина. – Москва : Моск. ун-т, 1989. – 184 с.
67. Белкин Р. С. Курс криминалистики : [учеб. пособ. для вузов] / Белкин Р. С. – [3-е изд., доп.]. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. – 837 с.
68. Берназ В. Д. Психические следы как объект исследования криминалистики / В. Д. Берназ // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса, 2003. – Вип. 20. – С. 110–114.
69. Зинин А. М. Габитоскопия : [учеб. пособ.] / А. М. Зинин, И. Н. Подволоцкий. – Москва : Юрлитинформ, 2006. – 192 с.
70. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов : [учеб. и практ. пособ.] / Салтевский М. В. – Харьков : Рубикон, 1997. – 430 с.
71. Тимошенко П. Ю. Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследование преступлений / Тимошенко П. Ю., Салтевский М. В., Жариков Ю.Ф. ; отв. ред. проф. Р. С. Белкин. – Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1991. – 88 с.
72. Криміналістика : [підруч. для студентів юрид. вузів і фак.] / за ред. В. Ю. Шепітька. – Київ : Ін Юре, 2004. – 725 с.
73. Самолаев Е. Ю. Теория и практика предъявления для опознания людей : [учеб.- практ. пособ.] / Самолаев Е. Ю. – Москва : Юрлитинформ, 2004. – 160 с.
74. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності : наук.-практ. посіб. / [В. Ю. Шепітько та ін.] ; Акад. прав. наук України ; Ін-т вивч. проблем злочинності. – Харків : Гриф, 2003. – 112 с.
75. Криминалистика : [учеб. для вузов МВД СССР]. – Москва : ВШ МВД СССР, 1969. –
Т. 1. – 1969. – 326 с.
76. Галанов В. А. Взаимодействие органов следствия и дознания в процессе расследования уголовно-наказуемых нарушений авторских прав в области распространения контрафактной продукции : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Галанов Владимир Александрович. – Саратов, 2003. – 220 с.

77. Біленчук П. Д. Криміналістичне дослідження обвинуваченого : [моногр.] / Біленчук П. Д. – Київ : УАВС, 1995. – 128 с.

78. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов : [учеб. и практ. Пособ.] / Салтевский М. В. – Харьков : Рубикон, 1996. – 232 с.

79. Скибицкий К. В. Теоретические основы получения информации о преступнике из материальных источников на предварительном следствии : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Скибицкий Константин Васильевич. – Харьков, 1974. – 181 с.

80. Коваль А. М. Найбільш небезпечні порушення авторського права і суміжних прав : аналіз кваліфікованих ознак злочину / А. М. Коваль // Юридичний журнал. – 2005. – № 7. – С. 18–25.

81. Словарь иностранных слов / под ред. В. И. Лехина и Ф. Н. Петрова. – [4-е изд.]. – Москва : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1954. – 856 с.

82. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Ожегов С. И. ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – [18-е изд., стер.]. – Москва : Русский язык, 1986. – 797 с.

83. Журавель В. Слідчі ситуації в методиці розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом / В. Журавель, С. Великанов // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2004. – № 4 (39). – С. 170–177.

84. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук / А. Н. Колесниченко. – Харьков, 1967. – 28 с.

85. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : [моногр.] / Волчецкая Т. С. ; под ред. Н. П. Яблокова. – Москва–Калининград : Калинингр. ун-т, 1997. – 248 с.

86. Криминалистика социалистических стран / под ред. В. Я. Колдина. – Москва : Юрид. лит., 1986. – 512 с.

87. Гавло В. К. О следственной ситуации и методики расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц / В. К. Гавло // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования : сб. науч. ст. – Москва, 1973. – С. 89–95.

88. Герасимов И. Ф. Принципы построения методики раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. – Москва, 1973. – С. 81–86.

89. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : [учеб. пособ.] / Белкин Р. С. – Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. – 200 с.
90. Герасимов И. Ф. Следственные ситуации на первоначальном этапе расследования преступлений / И. Ф. Герасимов // Социалистическая законность. – 1977. – № 7. – С. 60–62.
91. Образцов В. А. Понятие и значения следственной ситуации / В. А. Образцов, В. Г. Танасевич // Советское государство и право. – 1979. – № 8. – С. 111–116.
92. Танасевич В. Г. Значение криминалистической характеристики преступлений и следственных ситуаций для методики расследования преступлений / В. Г. Танасевич // Актуальные проблемы советской криминалистики : сб. науч. тр. – Москва, 1980. – С. 82–88.
93. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Белкин Р. С. – Москва : Юрид. лит, 1988. – 302 с.
94. Лузгин И. М. Построения и проверка версий при производстве расследований по уголовному делу / И. М. Лузгин // Вопросы криминалистики : сб. науч. тр. – Москва, 1963. – Вып. 8–9. – С. 45–49.
95. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин // Следственные ситуации и раскрытие преступлений : науч. тр. – Свердловск, 1975. – Вып. 41. – С. 26–32.
96. Аленин Ю. П. Выявление и расследование очагов преступлений: теория и практика / Аленин Ю. П. – Одесса : Юрид. ин-т ОГУ, 1996. – 267 с.
97. Лисиченко В. К. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике / В. К. Лисиченко, О. В. Батюк. // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев, 1988. – № 36. – С. 3–8.
98. Понятие и виды следственных ситуаций // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений : учеб. / [В. П. Бахин, В. И. Гончаренко, Н. И. Клименко и др.] ; под. ред. В. К. Лисиченко. – Киев, 1998. – С. 15–24.
99. Великанов С. В. Следственная ситуация и принятие следственного решения / С. В. Великанов // Проблемы законности : [респ. межведом. науч. зб. / відп. ред. В.Я. Тацій]. – Харьков, 2000. – Вип. 41. – С. 217–222.
100. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / Гавло В. К. – Томск : Том. ун-т, 1985. – 333 с.

101. Герасимов Г. И. Следственные ситуации на первоначальном этапе расследования преступлений / Г. И. Герасимов // Социалистическая законность. – 1997. – № 7. – С. 60–65.

102. Гончаренко В. Г. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. (Методологические вопросы) / Гончаренко В. Г. – Киев : Вища школа, 1980. – 160 с.

103. Густов Г. А. К разработке криминалистической теории преступлений / Г. А. Густов // Изв. вузов. Правоведение. – 1983. – № 3. – С. 88–92.

104. Драпкин Л. Я. Общая характеристика следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин // Следственная ситуация : сб. науч. тр. – Москва, 1985. – С. 11–16.

105. Журавель В. А. О структуре частной криминалистической методики / В. А. Журавель // Криминалистическая и судебная экспертиза : межведом. науч.-метод. сб. – Киев, 1995. – Вып. № 47. – С. 62–67.

106. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістики : [моногр.] / Іщенко А. В. – Київ : Правник – НАВСУ, 1997. – 100 с.

107. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. – Київ : НАВС, 1995. – 150 с.

108. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : [текст лекций] / Колесниченко А. Н. – Харьков : Юрид. ин-т, 1976. – 28 с.

109. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве : [моногр.] / Коновалова В. Е. – Харьков : Консум, 2000. – 175 с.

110. Коновалова В. Е. О роли логики в построении следственных версий / В. Е. Коновалова // Ученые записки Харьковского юридического ин-та. – Харьков, 1962. – Вып. 16 : Вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминалистики. – С. 103–110.

111. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / В. С. Кузьмічов. – К., 1996. – 36 с.

112. Батюк О. В. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике / О. В. Батюк // Криминалистика и судебная экспертиза : : респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев, 1988. – № 36. – С. 3–8.

113. Лук’янчиков Б. Є. Типові слідчі ситуації і шляхи їх розв’язання в окремих позавидових методиках розслідування / Б. Є. Лук’янчиков, Є. Д. Лук’янчиков //

Науковий вісник Дніпропетровського юрид. ін-ту МВС України. – Дніпропетровськ, 2001. – № 1 (4). – С. 261–268.

114. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний / Матусовский Г. А. – Харьков : Выща школа, 1976. – 112 с.

115. Облаков А. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации : [учеб. пособ.] / Облаков А. Ф. – Москва : Юрикон, 1994. – 208 с.

116. Тищенко В. В. Система понятий методики расследования преступлений / В. В. Тищенко // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев, 1987. – Вып. 34. – С. 49–55.

117. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / Шепитько В. Ю. – Харьков : Оригинал, 1995. – 200 с.

118. Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. – Москва : Моск. ун-т, 1984. – 143 с.

119. Копылов И. А. Следственная ситуация и тактическое решение : [учеб. пособ.] / Копылов И. А. ; Волгоград. высш. след. школа. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1988. – 24 с.

120. Хлюпин Н. И. Методические основы расследования преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика ; судебная экспертиза” / Н. И. Хлюпин. – Харьков, 1989. – 40 с.

121. Предмет, поняття, завдання, джерела і засоби криміналістичної тактики // Криміналістика : [підруч. для вузів] / під ред. акад. П. Д. Біленчука. – Київ, 1998. – С. 106.

122. Жирный Г. Е. Расследование хищений в системе общественного питания : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика ; судебная экспертиза” / Жирный Г. Е. – Харьков, 1986. – 19 с.

123. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика ; судебная экспертиза” / В. И. Галаган. – К., 1992. – 24 с.

124. Дулов А. В. Понятие и система следственной тактики / А. В. Дулов // Криминалистика : учеб. пособ. / [А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.] ; под. ред. А. В. Дулова. – Минск, 1996. – С. 263.

125. Волобуев А. Ф. Научные основы комплексной методики расследования корыстных преступлений в сфере предпринимательства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / А. Ф. Волобуев. – Харьков, 2002. – 43 с.

126. Кузьмічов В. С. Криміналістика : [навч. посіб.] / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсеєва. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.

127. Баев О. Я. Методические основы расследования отдельных видов преступлений / О. Я. Баев // Расследование отдельных видов преступлений : [учеб. пособ.]. – Воронеж, 1986. – С. 3–15.

128. Герасимов И. Ф. Криминалистическая тактика и следственные ситуации / И. Ф. Герасимов // Теоретические проблемы криминалистической тактики. – Свердловск, 1981. – С. 13–18.

129. Лисиченко В. К. Взаимосвязь следственных ситуаций с тактикой производства следственных действий / В. К. Лисиченко, О. В. Батюк // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев, 1990. – Вып. 40. – С. 23–30.

130. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2004. – 1056 с.

131. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / С. В. Великанов. – Харків, 2002. – 15 с.

132. Тищенко В. В. Криминалистические средства решения тактических задач начального этапа расследования корыстно-насильственных преступлений / В. В. Тищенко // Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., (Донецьк, 13 груд. 2002 р.). – Донецьк, 2003. – С. 156–162.

133. Бирюков В. В. Алгоритмизация расследования. Задачи и проблемы / В. В. Бирюков // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2004. – Вип. 1. – С. 192–197.

134.Криминалистика : [учеб. для вузов] / под ред. Р. С. Белкина. – Москва : НОРМА, 2000. – 475 с.

135.Про затвердження Інструкції про порядок ведення Єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчиненні кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії [Електронний ресурс] : наказ МВС України № 1050 від 19 лист. 2012 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2095-12>

136.Басиста І. В. Прийняття початкових процесуальних рішень слідчого на стадії досудового розслідування за КПК 2012 та 1960 років / І. В. Басиста // Перспективи розвитку діяльності органів досудового розслідування: процесуальний та організаційний аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Луганськ, 29 квіт. 2013 р.). – Луганськ, 2013. – 591 с.

137.Селиванов Н. А. Советская криминалистика : система понятий / Селиванов Н. А. – Москва : Юрид. лит., 1982. – 152 с.

138.Криминалистика : [учеб.] / под ред. Н. П. Яблокова, В. Я. Колдина. – Москва : Моск. ун-т, 1990. – 463 с.

139.Шурухнов Н. Г. Расследование краж : [практ. пособ.] / Шурухнов Н. Г. – Москва : Юрист, 1999. – 112 с.

140.Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / Лузгин И. М. – Москва : Юрид. лит., 1973. – 216 с.

141.Виноградов С. В. Расследование квартирных краж : [учеб-метод. пособ.] / Виноградов С. В., Капитонов В. Е., Петрунев В. П. – Москва : ВНИИ МВД СССР, 1990. – 64 с.

142.Мерецкий Н. Е. Применение оперативно-тактических комбинаций в расследовании преступлений : [моногр.] / Мерецкий Н. Е. – Хабаровск : ДВЮИ МВД РФ, 2000. – 313 с.

143.Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : [науч.-практ. пособ.] / Корухов Ю. Г. – Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 288 с.

144.Соя-Серко Л. А. Программирование и творчество в деятельности следователя / Л. А. Соя-Серко // Проблемы предварительного следствия в уголовном судопроизводстве : сб. науч. тр. – Москва, 1980. – С. 32–47.

145.Бурданова В. С. Выдвижение и проверка версий защиты при расследовании преступлений : [учеб. пособ.] / Бурданова В. С. – Ленинград, 1983. – 44 с.

146. Белкин А. Р. Теория доказывания: криминалистический и оперативно-розыскной аспекты : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика ; судебная экспертиза” / А. Р. Белкин. – Воронеж, 2000. – 36 с.

147. Белкин А. Р. Теория доказывания : [науч.-метод. пособ.] / Белкин А. Р. – Москва : НОРМА, 2000. – 429 с.

148. Гаврилин Ю. В. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в определениях и схемах : [учеб. пособ.] / Гаврилин Ю. В. – Москва : Книжный мир, 2004. – 332 с.

149. Пантелеев И. Ф. Методика расследования преступлений / Пантелеев И. Ф. – Москва : ВЮЗИ, 1975. – 46 с.

150. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / В. В. Пясковський. – Київ, 2004. – 24 с.

151. Салтевський М. В. Криміналістика : [підруч.] : у 2 ч. / Салтевський М. В. – Харків : Консум, 2001. –

Ч. 2. – 2001. – 528 с.

152. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / В. В. Тищенко. – Харків, 2003. – 53 с.

153. Коновалова В. Е. Методика расследования убийств, совершенных организованными группами / В. Е. Коновалова // Правові проблеми боротьби зі злочинністю. – Харків, 2002. – Кн. 2. – С. 82–105.

154. Криминалистика : [учеб.] / под ред. Б. А. Викторова, Р. С. Белкина. – Москва : Юрид. лит., 1976. – 552 с.

155. Ожегов С. И. Словарь русского языка : 70000 слов / Ожегов С. И. ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – [22-е изд., стер.]. – Москва : Рус. яз., 1990. – 921 с.

156. Процесуальна регламентація оперативно-розшукової діяльності потребує завершення : наук. доп. / [авт. кол. : Е. О. Дідоренко, С. О. Кириченко, Б. Г. Розовський]. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. – 32 с.

157. Архів Кіровського міського суду Луганської області. Кримінальна справа № 1-84/2004 р.

158. Щерба С. П. Проведение следственных действий. Глава 10 / С. П. Щерба // Уголовный процесс : [учеб.] / под ред. В. П. Божьева. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Москва, 2009. – С. 227.

159. Подшибякин А. С. Основы тактики следственных действий и тактических операций (комбинаций). Глава 17 / А. С. Подшибякин // Криминалистика : учеб. для студентов вузов / под ред. А. Ф. Волинского, В. П. Лаврова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Москва, 2009. – С. 349.

160. Баев О. Я. Тактика следственных действий / Баев О. Я. – Воронеж : МОДЭК, 1995. – 224 с.

161. Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лившиц. – Москва : Новый юрист, 1997. – 176 с.

162. Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий / Васильев А. Н. – Москва : Юрид. лит., 1981. – 112 с.

163. Васильев А. Н. Тактика допроса при расследовании пре ступлений / А. Н. Васильев, Л. М. Карнеева. – Москва : Юрид. лит., 1970. – 208 с.

164. Ефимичев С. П. Следственный осмотр : [учеб. пособ.] / Ефимичев С. П., Кулагин Н. И., Ямпольский А. Е. ; отв. ред. Н. И. Кулагин; Волгоград. высш. следств. школа МВД СССР. – Волгоград : ВСШ МВД СССР. 1983. – 36 с.

165. Жбанков В. А. Тактика следственного осмотра / Жбанков В. А. – Москва : Акад. МВД РФ, 1992. – 56 с.

166. Лавров В. П. Тактика допроса и очной ставки / В. П. Лавров // Курс лекций по криминалистике / Юрид. ин-т МВД России. – М., 1997. – Вып. 6. – С. 17-25.

167. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии / Порубов Н. И. – [3-е изд., перераб.]. – Минск : Высшэйшая школа, 1978. – 175с.

168. Руководство для следователей / [О. Я. Баев, А. З. Ваксян, А. А. Ваксян и др.] ; под ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова. – Москва : ИНФРА-М ; Лига разума, 1997. – 732 с.

169. Бахин В. П. Как раскрываются преступления / В. П. Бахин, И. А. Возгрин. – Санкт-Петербург : Санкт-Петербургского ЮИ МВД РФ, 1997. – 190 с.

170. Быховский И. Е. Осмотр места происшествия / Быховский И. Е. ; Прокуратура СССР ; Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения прест-ти ; Ин-т усовершен. следств. работы органов прокуратуры и МВД. – Москва, 1973. – 97с. – (Б-чка следователя).

171. Виницкий Л. В. Осмотр места происшествия. Организационные, процессуальные и тактические вопросы (по материалам Казахской ССР) : [учеб.

пособ.] / Веницкий Л. В. ; Караганд. высш. школа МВД СССР. – Караганда : Караган. ВШ МВД СССР, 1986. – 106 с.

172. Железняк А. С. Материальные следы – важный источник криминалистической информации. (Понятие, процессуально-правовая природа) : [лекция] / Железняк А. С. ; Омск. высш. школа МВД СССР. – Омск : Омск. ВШ МВД СССР, 1975. – 30 с.

173. Кириченко В. В. Тактика следственного осмотра : [лекция] Кириченко В. В. – Ленинград : ЛВК МВД СССР, 1989. – 31 с.

174. Колмаков В. П. Следственный осмотр / Колмаков В. П. – М. : Юрид. лит., 1969. – 196 с.

175. Коновалов Е. Ф. Осмотр места происшествия. (Состояние практики и пути повышения ее эффективности) : [учеб. пособ.] / Коновалов Е. Ф. ; Минск. высш. школа МВД СССР. – Минск : Минск. ВШ МВД СССР, 1987. – 43 с.

176. Леви А. А. Организация осмотра места происшествия / Леви А. А. ; отв. ред. Н. А. Селиванов. – Москва : Юрид. лит., 1979. – 95 с.

177. Николайчик В. М. Следственный осмотр вещественных доказательств / Николайчик В. М. – Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1968. – 67 с.

178. Попов В. И. Осмотр места происшествия / Попов В. И. ; под ред. В. А. Хвана. – Москва : Госюриздат, 1959. – 230 с.

179. Русаков М. Н. Объекты криминалистического осмотра : [учеб. пособ.] / Русаков М. Н. ; Омск. высш. школа МВД СССР. – Омск : Омск. ВШ МВД СССР, 1977. – 192 с.

180. Следы на месте происшествия : справочник следователя / под ред. В. Ф. Статкуса ; МВД СССР ; Всесоюз. науч.-криминал. центр. – М., 1991. – 80 с.

181. Справочник следователя : практ. пособ. / [рук. авт. кол. : Н. А. Селиванов]. – М. : Юрид. лит., 1990. –

Вып. 1 : Практическая криминалистика : следственные действия. – 1990. – 288 с.

182. Соколовский З. М. О применении следователем криминалистических знаний при исследовании вещественных доказательств / З. М. Соколовский // Советское государство и право. – 1957. – № 1. – С. 69–73.

183. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. – [2-е изд]. – Москва : Юрид. лит., 1973. – 735 с.

184. Баршев Я. И. Основания уголовного судопроизводства, с применением к российскому уголовному судопроизводству / Баршев Я. И. – Санкт-Петербург :

тип. II отделения Собственного Его Императорского Величия канцелярии, 1841. – 297 с.

185. Шепітько В. Ю. Тактика огляду місця події (проблеми використання типового та евристичного в діяльності слідчого) / В. Ю. Шепітько // Юридичний радник. – 2006. – № 1(9). – С. 88–89.

186. Курилін І. Р. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Курилін Іван Ростиславович. – Київ, 2007. – 260 с.

187. Криміналістика : [учеб.] / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юристь, 1997. – 399 с.

188. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / Шепітько В. Ю. ; за ред. В. Я. Тація. – Харків : Право, 2001. – 560 с.

189. Практическое руководство по анализу лекарственных смесей, содержащих ядовитые вещества / под общ. ред. М. И. Кулешовой. – Москва : Медицина, 1965. – 150 с.

190. Бахин В. П. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы) / Бахин В. П., Когамов М. Ч., Карпов Н. С. – Алмати : Оркениет, 1999. – 186 с.

191. Ищенко П. П. Тактика и психологические основы допроса (опроса) : [учеб. пособ.] / Ищенко П. П. – Домодедово, 1998. – 53 с.

192. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : [моногр.] / Весельський В. К. – Київ : Правник – НАВСУ, 1999. – 150 с.

193. Возгрин И. А. Тактика допроса : [лекция по курсу «Советская криминалистика»] / И. А. Возгрин, Г. К. Москвин. – Ленинград : ВПУ МВД СССР, 1985. – 29 с.

194. Голунский С. А. Допрос на предварительном следствии / Голунский С. А. – Ашхабад : Военно-юридическая академия РККА, 1942. – 120 с. – (Библиотека военного юриста).

195. Кертэс И. Тактика и психологические основы допроса / Керэс И. ; ред. А. И. Винберг – Москва : Юрид. лит., 1965. – 164 с.

196. Коновалова В. Е. Допрос : тактика и психология : [учеб. пособ.] / Коновалова В. Е. – Харьков : Консум, 1999. – 157 с.

197. Питерцев С. К. Тактические приемы допроса : [учеб. пособ.] / С. К. Питерцев, А. А. Степанов ; Ин-т повышения квалификации прокурор. работников ГП РФ. – СПб., 1994. – 56 с.
198. Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. – Минск, 1973. – С. 170
199. Черкасов А. Д. О допросе обвиняемого с позиции презумпции невиновности / А. Д. Черкасов, Н. А. Громов // Государство и право. – 1995. – № 12. – С. 70–75.
200. Шепитько В. Ю. Проблемы алгоритмизации тактики допроса несовершеннолетних / В. Ю. Шепитько // Криминалистика и судебная экспертиза : межведом. науч.-метод. сб. – Киев, 1995. – Вып. 47. – С. 50–55.
201. Шепитько В. Ю. Допит : [наук.-практ. посіб.] / Шепитько В. Ю. – Харків : Крим-Арт, 1998. – 214 с.
202. Гальченко А. И. Допрос по уголовным делам о нарушении авторских прав на аудиовизуальные произведения / А.И. Гальченко // Российский следователь. – 2004. – № 29. – С. 2–5.
203. Криминалистика : [учеб. для вузов] / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – [2-е изд., перераб. И доп.]. – Москва : Высшая школа, 1994. – 528 с.
204. Порубов Н. И. Самое распространенное следственное действие Н. И. Порубов // Актуальные вопросы применения уголовно-процессуального и уголовного законодательства в процессе расследования преступлений (к 90-летию со дня рождения профессора И. М. Гуткина : материалы межвуз. науч.-практ. конф., (23-24 апреля 2009 г.) : [в 2 ч.]. – Москва, 2009. – С. 100–107.
205. Удалова Л. Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України : [моногр.] / Удалова Л. Д. – Київ : ПАЛИВОДА А.В. 2007. – 226 с.
206. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : [моногр.] / Лук'янчиков Є. Д. – Київ : НАВС, 2005. – 359 с.
207. Лапин Е. С. Некоторые проблемы допроса // Вестник криминалистики / Е. С. Лапин // Вестник криминалистики. – 2010. – Вып. 3 (35). – С. 101–103.
208. Криміналістика : підруч. / [П. Д. Біленчук, В. В. Головач, М. В. Салтевський та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. – Київ : Право, 1997. – 263 с.
209. Криминалистика : [учеб.] / под. ред. И. Ф. Пателеева, Н. А. Селиванова. – Москва : Юрид. лит., 1988. – 672 с.
210. Еникеев М. И. Психология следственных действий : [учеб.-практ. пособ.] / Еникеев М. И. – Москва : Проспект, 2007. – 164 с.

211. Криміналістика : [учеб. для студентов вузов] / под ред. А. Ф. Волинского, В. П. Лаврова. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА; 2009. – 943 с.

212. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. – [3-е изд., доп.]. – Москва : НОРМА ; ИНФРА-М, 2011. – 736 с

213. Хрусталеv, В. Н. Участие специалиста-криминалиста в следственных действиях : [учеб. пособ. для студентов высш. учеб. заведений, обуч. по спец. "Судебная экспертиза"] / В. Н. Хрусталеv, Р. Ю. Трубицын. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 208 с.

214. Стеценко В. Ю. Использование специальных медицинских знаний в уголовном судопроизводстве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Стеценко Валентина Юрьевна. – Москва, 2004. – 189 с.

215. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : [моногр.] / Романюк Б. В. – Київ : НАВС, 2002. – 195 с.

216. Лисиченко В. К. Формы использования специальных познаний и виде участия специалистов на предварительном следствии / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск, 1983. – С. 87–95.

217. Найденов В. В. Советский следователь / Найденов В. В. – Москва : Юрид. лит., 1980. – 112 с. – (Б-чка следователя).

218. Іщенко А. В. Використання спеціальних знань у правоохоронній практиці: старі та нові проблеми / А. В. Іщенко, Р. П. Марчук // Науковий вісник НАВСУ. – Київ, 2001. – № 3. – С. 204–211.

219. Колотушкін С. М. Криміналістическая характеристика преступлений в сфере нарушения авторських и смежных прав / С. М. Колотушкін, О. Б. Дронова // Вісник ЛАВС МВС імені 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2005. – Ч. 1 : Спец. вип. – С. 3–7.

220. Молдован В. В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: [навч. посіб.] / В. В. Молдован, А. В. Молдован ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : Юрінком Інтер, 1999. – 399 с.

221. Селиванов Н. А. Основания и формы применения научно-технических средств и специальных знаний при расследовании преступлений / Н. А. Селиванов // Вопросы борьбы с преступностью : сб. науч. тр. – М., 1968. – Вып. 7. – С. 143–159.

222. Арсеньев В. Д. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела / В. Д. Арсеньев, В. Г. Заблоцкий. – Красноярск : Краснояр. ун-т, 1986. – 163 с.

223. Коновалов Е. Ф. Соотношение специальных знаний следователя и специалиста-криминалиста / Е. Ф. Коновалов // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск, 1983. – С. 98–110.

224. Винберг А. И. Специалист в процессе предварительного расследования / А. И. Винберг // Социалистическая законность. – 1961. – № 9. – С. 31–32.

225. Гольдман А. М. Правовые основания и формы применения специальных познаний в советском уголовном процессе / А. М. Гольдман // Вопросы экспертизы в работе защитника. – Ленинград, 1970. – С. 33–38.

226. Ищенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) / Ищенко П. П. – Москва : Юрид. лит., 1990. – 157 с.

227. Клименко Н. И. Ошибки при использовании специальных знаний в досудебных стадиях уголовного процесса / Н. И. Клименко // Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности при расследовании преступлений органами внутренних дел : межвуз. сб. науч. тр. – Киев, 1988. – С. 127–135.

228. Лисиченко В. К. Правовая природа и соотношение понятий «специальные знания» и «специалист» / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль // Проблемы правопедания : сб. науч. тр. – Киев, 1983. – Вып. 44. – С. 133–142.

229. Тхакумачев Б. Ю. Тактико-организационные особенности участия специалиста при производстве следственных действий : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность” / Б. Ю. Тхакумачев. – Нальчик, 2005. – 29 с.

230. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Романюк Богдан Васильович. – К., 2002. – 222 с.

231. Сичова В. Н. Фальсифіковані лікарські засоби і способи їх виявлення [Електронний ресурс] / В. Н. Сичова. – URL :

<http://www.nockksls.nnov.ru>

232. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей теории / Аверьянова Т. В. – М.: Норма, 2009. – 480 с.

233. Чубенко В. А. Определение природы фармацевтических препаратов при судебно-химическом исследовании / Чубенко В. А. ; М-во юстиции УССР ; Харьк. науч.-исслед. ин-т судебных экспертиз им. заслуж. проф. Н. С. Бокариуса. – Киев : [М-во юстиции УССР], 1975. – 51 с.;

234. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Белкин Р. С. – Москва : БЕК, 1997. – 241 с.

235. Фальсификация лекарственных средств в России : [моногр.] / под ред. С. В. Максимова. – Москва : Юрайт, 2008. – 119 с.

236. Практическое руководство по производству судебных экспертиз для экспертов и специалистов : [науч.-практ. пособ.] / под ред. Т. В. Аверьянова, В. Ф. Статкус. – Москва : Юрайт-Издат, 2011. – 724 с.

237. Пахомов А. В. Криминалистическое исследование полиграфических элементов упаковки лекарственных средств : [метод. рек.] / А. В. Пахомов ; М-во внутренних дел Российской Федерации ; Экспертно-криминалистический центр. – Москва : ЭКЦ МВД России, 2011. – 54, [2] с.

238. Максимкина Е. А. Стандартизация и обеспечение качества лекарственных средств : [учеб.пособ.] / Максимкина Е. А., Миназова Г. И., Чукуреева Н. В. – М. : Медицина, 2008. – 256 с.

239. Тест «розчинення»: порівняння відтворених лікарських засобів групи НПЗЗ / [Гільдеева Г. Н., Плетень Б. А., Дорофеев В. Л., Арзамасцев Л. П.] // Фармація. – 2009. – № 8. – С. 13.

240. Болл С. В. Фальсифицированные лекарственные средства и роль государства в борьбе с ними / Болл С. В., Елохин В. А., Соколов В. Н. – Москва : Инновационный фонд "РОСИСПЫТАНИЯ", 2009. – 96 с.

241. Карлеба В. А. Особенности расследования уголовных дел по факту изготовления и сбыта поддельных лекарственных средств : [учеб. пособ.] / В. А. Карлеба, А. В. Карлеба. – Краснодар : Краснодар. ун-т МВД России, 2008. – 112 с.

242. [Реєстр методик проведення судових експертиз](#) [Електронний ресурс] / ДНДЕКЦ. – URL:

http://dndekc.mvs.gov.ua/?page_id=2267

243. Швайкова М. Д. Судебная химия : химико-токсикологический анализ : [учеб. для фармацевтич. вузов] / Швайкова М. Д. – [2-е изд., перераб.]. – Москва : Медицина, 1965. – 293 с.

244. Винберг А. Разграничение предметов, методов и объектов судебных экспертиз / А. Винберг, Н. Малаховская // Социалистическая законность. – 1978. – № 8. – С. 63–65.

245. Виноградов И. В. Экспертизы на предварительном следствии / Виноградов И. В., Кочаров Г. И., Селиванов Н. А. – [2-е изд, перераб. и доп.]. – М. : Юрид. лит., 1967. – 248 с.

246. Виявлення та ліквідація підпільних лабораторій з виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин : метод. реком. / [Г. В. Пасічник, М. С. Хруппа, В. М. Жмінько та ін.] ; МВС України. – Київ : РВВ МВС України, 2000. – 35 с.

247. Выборнова А. А. Судебно-химическое исследование вещественных доказательств : [метод. пособ.] / Выборнова А. А. ; Всесоюз. НИИ криминалистики прокуратуры СССР. – Москва : Госюриздат, 1955. – 91 с.

248. Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ / за ред. П. В. Коляди. – Київ : ГСУ МВС України, 2002. – 544 с.

249. Лифшиц Е. М. Назначение и производство экспертизы : [учеб. пособ.] / Е. М. Лифшиц, В. А. Михайлов ; под ред. И. М. Лузгина. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1977. – 120 с.

250. Чубенко В.А. Лекарственные препараты как объекты судебно-химической экспертизы / В. А. Чубенко // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев, 1973. – Вып. 10. – С. 330–332.

251. Гордон Б. Е. К вопросу о системе судебной экспертологии / Б. Е. Гордон // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев, 1985. – Вып. 31. – С. 15–21.

252. Швайкова М. Д. Токсикологическая химия / Швайкова М. Д. – [3-е изд.]. – М. : Медицина, 1975. – 376 с.

253. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз [Електронний ресурс] : затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 ; у ред. наказу Міністерства юстиції України від 30 груд. 2004 р. № 144/5. – Київ : CD-изд-во «Инфодиск», 2007. – № 2 (февраль). – 1 электрон.опт.диск (CD-ROM): цв; 12 см. – Системные требования: 32 Mb RAM; CD-ROM Windows 95OSR2/98/NT SP6/2000/XP. – Законодательство Украины: профессиональная правовая поисковая система. Версия 8.0.0 (ежемесячное издание)

254. Вандер М. Б. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ, изделий / Вандер М. Б. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 128 с.

255. Экспертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – 386 с.

256. Класифікація судових експертиз // Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі : [навч.-довідковий посіб.]. – Харків : Одіссей, 2004. – С. 170–173.

257. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство и использование : [учеб.-практ. пособ.] / Щербаковский М. Г. – Харьков : Эспада, 2005. – 544 с.

258. Шаповалова В. А. Справочник по правовой и судебной фармации / В. А. Шаповалова, В. В. Шаповалов. – Харьков : Торсинг, 1997. – 656 с.

259. Фармацевтический анализ лекарственных средств / [В. А. Шаповалова, В. А. Заболотный, И. Т. Дешко и др.] ; под ред. В. А. Шаповаловой. – Харьков : Рубикон, 1995. – 400 с.

260. Шаповалов В. В. Розробка науково-практичних основ в організації та проведенні судової хіміко-фармацевтичної експертизи лікарських засобів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фарм. наук : спец. 14.01.28 “Клінічна фармакологія” / В. В. Шаповалов. – Харків, 1997. – 23 с.

261. Судебная фармация и следственная практика по расследованию преступлений, связанных с наркобизнесом / В. В. Шаповалов, Н. М. Халин, В. А. Шаповалова, Ю. И. Губский, С. В. Щербаков, Н. М. Никонов // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. Спеціальний випуск : [у 4 ч.]. – Луганськ, 1999. – Ч. 4. – С. 135–140.

262. Предмет, об’єкти та завдання судової хіміко-фармацевтичної експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів / В. О. Шаповалова, О. П. Замошець, З. С. Галаван, В. В. Шаповалов // Фармацевтичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 48–52.

263. Лікарські засоби як об’єкти дослідження судової хіміко-фармацевтичної експертизи / В. О. Шаповалова, В. В. Шаповалов, В. С. Михайлов, Т. С. Кравчина // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы : сб. науч.-практ. материалов. – Харьков, 1998. – С. 156–158.

264. Організаційно-правові особливості судової хіміко-фармацевтичної експертизи наркотичних засобів і психотропних речовин рослинного походження / В. О. Шаповалова, В. В. Шаповалов, О. П. Замошець, В. В. Бондаренко //

Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / НДЕКЦ МВС України ; КНУВС. – Київ, 2005. – № 2(4). – С. 48–55.

265. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. – [3-е изд.]. – Москва : Советская энциклопедия, 1984. – 1600 с.

266. Синев Д. Н. Технология и анализ лекарств: руководство для фармацевтов / Д. Н. Синев, И. Я. Гуревич. – Ленинград : Медицина, 1989. – 368 с.

267. Термины в фармакологии и фармации : словарь / [И. С.Чекман, В.А. Туманов, Н.А. Горчакова и др.]. – Киев : Выща школа, 1989. – 208 с.

268. Фармакология / под ред. И. Г. Арестова. – Ростов-н/Д : Феникс, 2001. – 320 с.

269. Фармакология с рецептурой : учеб. / [М. Д. Гаевый, П. А. Галенко-Ярошевский, В. И. Петров и др.]. – Ростов н/Д : МарТ, 2002. – 480 с.

270. Харкевич Д. А. Фармакология : [учеб. для вузов] / Харкевич Д. А. – [5-е изд.]. – Москва : Медицина, 1996. – 544 с.

271. Назначение и производство криминалистических экспертиз / отв. ред. Г. П. Аринушкин, А. И. Винберг, А. Р. Шляхов. – Москва : Юрид. лит., 1976. – 296 с.

272. Экспертизи в судовій практиці : [наук.-практ. посіб.] / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – [2-ге вид., перероб.і доповн.]. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.

273. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995р. № 6 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – Київ, 2002. – № 7: Судові експертизи в Україні. – С. 182–305.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

**Узагальнені результати дослідження кримінальних проваджень
за ст. 321-1 КК України
(2012 – 2016 рр., 95 кримінальних проваджень)**

Критерії	Відсоток
1. Кримінальне провадження розпочато за:	
а) ч. 1 ст. 321-1 КК;	88
б) ч. 2 ст. 321-1 КК;	7
в) ч. 3 ст. 321-1 КК.	5
2. Приводи для внесення інформації до ЄРДР:	
а) безпосереднє виявлення ознак фальсифікації лікарських засобів шляхом проведення контрольної закупки та при затриманні осіб на місці вчинення злочину;	43
б) повідомлення потерпілих, які самостійно виявили фальсифікацію лікарських засобів;	40
в) виявлення слідчим, прокурором, під час проведення загального нагляду за законністю;	12
г) інше.	5
3. Джерела при отриманні інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення:	
а) матеріальні сліди;	87,8
б) ідеальні сліди;	34,9
4. Стаття обвинуваченого:	
а) чоловік;	78
б) жінка.	22
5. Вік обвинуваченого:	
а) до 25 років;	15
б) від 25 років до 35 років;	40
в) від 35 років до 45 років;	37
г) понад 45 років.	8
6. Освіта обвинуваченого:	
а) повна вища (незакінчена вища);	20
б) повна загальна середня;	16
в) професійно-технічна;	13

г) неповна вища (незакінчена);	18
д) базова загальна середня;	16
е) початкова загальна;	11
є) без освіти.	1
7. Місце роботи обвинуваченого:	
а) безробітний;	54
б) приватний підприємець;	23
в) співробітник установ, підприємств, організацій;	14
г) студент.	9
8. Чи притягувався раніше до кримінальної, адміністративної відповідальності:	
а) так;	9
б) ні.	91
9. Характеристика частки злочинів вчинених групою осіб:	
а) вчинено без співучасті;	40
б) вчинено за попередньою змовою групою осіб;	47
в) вчинено організованою групою.	13
10. Розподіл за ролями осіб, що вчинили злочин:	
а) організатор;	14
б) виконавець;	69
в) посібник.	17
11. Мета вчинення злочину:	
а) отримання прибутку;	93
б) соціально корисна;	4
в) інша.	3
12. Спосіб вчинення кримінального правопорушення:	
а) виготовлення фальсифікованих лікарських засобів;	21,3
б) виробництво фальсифікованих лікарських засобів;	32,1
в) незаконне розповсюдження фальсифікованих лікарських засобів:	20,2
в 1) перевезення фальсифікованих лікарських засобів;	19,4
в 2) пересилання фальсифікованих лікарських засобів;	10,7
в 3) збут фальсифікованих лікарських засобів;	27,3

в4) розповсюдження з використанням можливостей глобальної комп'ютерної мережі Інтернет;	57,4
г) інші способи фальсифікації:	24
г 1) незаконний імпорт фальсифікованих лікарських засобів;	17
г 2) придбання фальсифікованих лікарських засобів; фальсифікованих лікарських засобів;	3
г 3) зберігання фальсифікованих лікарських засобів.	4
13. Типові місця вчинення злочину:	
а) при відтворенні:	
а 1) місце проживання злочинця;	17
а 2) місце навчання злочинця;	1
а 3) орендовані (жилі або нежилі) приміщення;	24
а 4) інше;	31
б) при розповсюдженні:	46
б 1) місце проживання обвинуваченого;	46
б 2) торговельні точки (аптеки);	57
б 3) місця скупчення людей;	3
б 4) інше.	42
14. Предмет злочинного посягання:	
а) медичні препарати вітчизняного виробництва;	37
б) імпортовані медичні препарати;	63
в) гормональні препарати;	11
г) протигрибкові препарати;	47
д) анальгетики;	6
е) лікарські засоби, що впливають на тканинний обмін;	7
є) лікарські засоби, які впливають на шлунково-кишковий тракт;	7
і) інші.	15
15. Види об'єктів обшуку:	
а) жилі приміщення;	86
б) службові, торговельні, виробничі та інші нежилі приміщення;	71
в) транспортні засоби;	12
г) ділянки місцевості.	6

16. Участь спеціаліста в розслідуванні кримінального правопорушення полягає у:	
а) проведенні попередніх досліджень;	88
б) консультуванні;	64
в) проведенні слідчих дій;	23
г) виконанні доручень технічного характеру.	16
17. Види експертиз що призначають у ході розслідування:	
а) судово-медична;	31
б) технічна експертиза документів;	42
в) експертиза матеріалів, речовин та виробів;	4
г) почеркознавча;	2
д) інші.	1

Додаток Б

Анкета

Анонімного опитування слідчих органів внутрішніх справ з питання розслідування кримінальних проваджень по факту фальсифікації лікарських засобів та їх обігу (%)

1. Стаж роботи:

- а) до 3 років – 54;
- б) з 3 років до 7 років – 31;
- в) більше 7 років – 15.

2. Яка кількість розслідуваних Вами кримінальних проваджень за ознаками злочину, передбаченого ст. 321-1 КК України?

- а) до 5 кримінальних проваджень – 21;
- б) більше 5 кримінальних проваджень – 0.

3. Що ви думаєте про рівень латентності цього виду злочину?

- а) низький – 4;
- б) середній – 12;
- в) високий – 27;
- г) дуже високий – 43;
- д) важко відповісти – 14.

4. Чи всі кримінальні провадження по цій статті були відкриті за повідомленнями громадян?

- а) усі – 48 ;
- б) менше ніж половина – 25 ;
- в) більше ніж половина – 23 ;
- г) жодної – 4 .

5. Як вважаєте, з якої причини були закриті кримінальні провадження за ознаками ст. 321-1КК України?

а) наявність грубих помилок у матеріалах через відсутність досвіду та відповідних знань в оперативних працівників при документуванні злочину – 32;

б) відсутність у слідчих необхідних знань у сфері незаконного обігу наркотичних речовин – 51 ;

в) відсутність слідчої та судової практики за цією статтею – 74;

г) відсутність методик з розкриття та розслідування даного злочинів – 68;

д) протидія з боку порушників – 26;

6. Чи усі з розслідуваних Вами кримінальних правопорушень супроводжувалися проведенням оперативних заходів?

а) так, усі – 23;

б) більшість – 18;

в) половина – 6;

г) деякі – 8;

д) ні, жодної – 18;

е) не можу відповісти – 26.

7. Чи використовуєте Ви в роботі розроблені методики з розслідування незаконного обігу наркотиків?

а) так – 37 ;

б) ні:

б1) занадто загальні – 12 ;

б2) не мають чітких алгоритмів дій у тій чи іншій ситуації – 41 ;

б3) не відповідають практиці боротьби зі злочинами – 32 .

8. Чи готові Ви процесуально грамотно провести розслідування цієї категорії правопорушень та оформити документи?

а) так – 18;

б) ні – 16;

в) важко відповісти – 66.

9. Чи готові Ви без участі спеціаліста визначити візуальні ознаки фальсифікованих лікарських засобів?

а) так;

- б) ні;
- в) важко відповісти.

10. Чи відомі Вам особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій у цій категорії справ?

- а) так – 27;
- б) ні – 14;
- в) важко відповісти – 69.

11. Чи готові Ви визначити вид експертизи та сформулювати питання на вирішення експерту у цій категорії справ?

- а) так – 24;
- б) ні – 62;
- в) важко відповісти – 14.

12. Чи використовувалися Вами при розслідуванні знання спеціаліста?

- а) так;
- а1) звертався по консультативну допомогу – 89;
- а2) залучався для участі у слідчих діях – 52;
- б) ні – 11.

13. Чи звертався до Вас оперативний працівник оперативного підрозділу на етапі розробки оперативних матеріалів для отримання оцінки наявних даних?

- а) завжди – 32;
- б) більше ніж у половині відомих мені випадків – 25;
- в) менше ніж у половині відомих мені випадків – 21;
- г) не зверталися жодного разу – 22.

14. Чи здійснювали ви реальних заходів для виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину?

- а) так, усі можливі – 16;
- б) так, але менш формально – 61;
- в) ні, не приділяв належної уваги – 23.

15. Із яких джерел ви отримуєте інформацію про причини та умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень?

а) із не процесуальних джерел:

а1) вивчення матеріалів кримінальних проваджень – 47;

а2) консультуванні із спеціалістами – 52;

а3) вивченні нормативно-правової бази у галузі незаконного обігу наркотиків – 68;

б) із процесуальних джерел:

б1) допит свідків та обвинувачених – 79;

б2) проведення огляду місця події – 29;

б3) обшук – 19.

16. Що на Вашу думку може підвищити ефективність розслідування фальсифікованих лікарських засобів?

а) створення методик розслідування по даній категорії злочину та впровадження її у практичну діяльність – 46;

б) підвищення рівня професійної підготовки слідчих і співробітників оперативних підрозділів – 54.

17. Як на Вашу думку, чи потрібна окрема методика розслідування даних видів злочинів?

а) так – 46;

б) ні – 21.

18. Вкажіть, будь ласка причини низької якості розслідування злочинів цієї категорії?

а) несвоєчасне проведення слідчих (розшукових) дій – 5;

б) недостатнє науково-технічне забезпечення – 46;

в) неналежна організація взаємодія слідчого з оперативними підрозділами – 9;

г) небажання потерпілих співпрацювати зі слідством – 26.

Додаток В

Анкета

опитування співробітників аптечних установ (%)

1. Як Ви оцінюєте рівень контролю якості і безпеки лікарських засобів в Україні?

- а) ефективний – 22;
- б) задовільний – 61;
- в) не задовільний – 17.

2. Як Ви оцінюєте проблему обігу фальсифікованих лікарських засобів на фармацевтичному ринку України?

- а) актуальна – 68;
- б) мало актуальна – 25;
- в) не актуальна – 7.

3. Що є для Вас основним джерелом інформації про фальсифікованих лікарських засобів, які підлягають вилученню?

- а) інформаційні листи Міністерства охорони здоров'я, Держлікслужби – 95;
- б) листи виробників лікарських засобів – 5;
- в) листи постачальників – 20;
- г) документи і листи підрозділів Національної поліції – 3;
- д) Інтернет ресурси – 9;
- е) заяви і повідомлення громадян – 14.

4. З Вашої точки зору поняття «фальсифікація лікарських засобів», «недоброякісні лікарські засоби», «контрафактні лікарські засоби» є:

- а) зрозумілі – 39;
- б) не зрозумілі – 45;
- в) інше – 6;
- г) важко відповісти – 10.

5. Як часто Вам доводиться виявляти і вилучати із обігу фальсифіковані лікарські засоби?

- а) часто (більше 5 разів щомісячно) – 0;
- б) періодично (після надходження інформації про перевірку) – 84;
- в) рідко (3-5 випадків щорічно) – 80;
- г) ніколи – 17.

6. Як Ви здійснюєте виявлення і ідентифікацію фальсифікованих лікарських засобів?

- а) шляхом візуального огляду і встановлення відомих ознак (номер серії, маркування, упаковка тощо) – 85;
- б) шляхом порівняння кількох лікарських засобів – 6;
- в) за допомогою комп'ютерної програми – 13;
- г) за допомогою лабораторних досліджень – 4.

7. Чи доводилося Вам співпрацювати з правоохоронними органами при виявленні фальсифікованих лікарських засобів?

- а) так – 15;
- б) ні – 85.

8. З якими правоохоронними органами Ви співпрацювали?

- а) підрозділами Національної поліції – 5;
- б) прокуратурою – 8;
- в) Службою безпеки України – 0;
- г) Адміністрацією державної прикордонної служби – 2;
- д) інше – 3.

9. В якій формі здійснювалася співпраця?

- а) направлення на адресу підрозділів Національної поліції інформації про вилучення таких засобів – 1;
- б) консультація співробітників підрозділів Національної поліції – 3;
- в) надання довідкової інформації та відповідей на запитання – 11.

10. Як Ви оцінюєте діяльність підрозділів Національної поліції у викритті та попередженні фальсифікації лікарських засобів?

- а) ефективна – 16;
- б) задовільна – 59;
- в) не задовільна – 20;
- г) важко відповісти – 5.

11. Як Ви оцінюєте організацію взаємодії підрозділів Національної поліції із суб'єктами обігу лікарських засобів при попередженні даного виду злочинів?

- а) ефективно – 13;
- б) задовільно – 30;
- в) не задовільно – 57.

12. Чи необхідно, на Вашу думку, посилити кримінальну відповідальність за обіг фальсифікованих лікарських засобів?

- а) так – 49;
- б) ні – 49;
- в) важко відповісти – 11.

13. Висловіть Ваші пропозиції щодо покращення взаємодії з підрозділами Національної поліції у недопущенні даних злочинів:

- а) забезпечити своєчасне інформування Міністерством охорони здоров'я учасників фармацевтичного ринку про необхідність вилучення із обігу фальсифікованих лікарських засобів – 72;
- б) покращення механізму контролю за вилученням і утилізацією фальсифікованих лікарських засобів – 30;
- в) організувати за рахунок держави введення системного контролю за рухом лікарських засобів від виробника до споживача – 65;
- г) посилити покарання за фальсифікацію лікарських засобів – 10;
- д) немає пропозицій – 8.

14. Інформація про респондента:

а) направлення діяльності організації, в якій працює:

а1) виготовлення – 23;

а2) оптова торгівля – 21;

а3) роздрібна торгівля;

б) посада респондента:

б1) фармацевт – 42;

б2) провізор – 32;

б3) спеціаліст – 23;

б4) інженер – 11;

б5) керівник – 10;

в) освіта:

в1) вища – 62;

в2) вища технічна – 17;

в3) середня спеціальна – 21;

г) стаж роботи:

г1) до 5 років – 30;

г2) від 5 років до 10 років – 41;

г3) понад 10 років – 29.

Додаток Г

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника
Головного слідчого управлінняМВС України
кандидат юридичних наук

І.В. Цюприк

2015

АКТ

впровадження у практичну діяльність слідчих органів внутрішніх справ України матеріалів дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри криміналістики і судової медицини Національної академії внутрішніх справ Гук Ольги Григорівни на тему: "Розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів"

Комісія у складі: заступника начальника управління ГСУ МВС України Цуцкірідзе М.С., начальника відділу ГСУ МВС України Мірковця Д.М., старшого слідчого в ОВС ГСУ МВС України Шевчишена А.В., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Гук Ольги Григорівни на тему: "Розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів" можуть застосовуватися у практичній діяльності слідчими підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Заступник начальника управління
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук**

М.С. Цуцкірідзе

**Начальник відділу
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук**

Д.М. Мірковець

**Старший слідчий в ОВС
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук**

А.В. Шевчишен

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Національної
академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

С.Д. Гусарєв

2015

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ад'юнкта кафедри криміналістики та судової медицини
Гук Ольги Григорівни на тему:
«Розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих
лікарських засобів»
у навчальний процес та науково-дослідну роботу
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника навчально-методичного центру, кандидата юридичних наук, доцента **Корж-Ікаєвої Т.Г.**; начальника відділу організації науково-дослідної роботи, кандидата юридичних наук **Бодюла Є.М.** та начальника докторантури та ад'юнктури, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника **Сербина Р.А.** склала даний акт про те, що комісією вивчені матеріали підготовленні ад'юнктом кафедри криміналістики та судової медицини **Гук Ольгою Григорівною** на тему: «Розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів» (спеціальність 12.00.09) впроваджені у навчальний процес та науково-дослідну роботу академії.

1. Результати дисертаційного дослідження Гук О.Г. відображенні у навчально-методичних матеріалах з криміналістики та судової медицини для курсантів, студентів та слухачів магістратури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

- Гук О. Г. Использование специальных знаний при расследовании оборота фальсифицированных лекарственных средств / О. Г. Гук// Право и политика (научно-методический журнал) – Киргизкая Республика. 2014. - № 1. – С.170-174.

- Гук О. Г. Фальсифікація лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів в умовах євроінтеграції: постановка проблеми / О. Г. Гук // Часопис Академії адвокатури України. – Київ. 2014. – Вип.2(82).
- Гук О.Г. Криміналістичні аспекти розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів у сучасних умовах адаптації українського законодавства до норм Європейського Союзу / О. Г. Гук // Криміналістичний вісник. – К., 2014. . – Вип.2(22). ч.2.
- Гук О. Г. Особливості фальсифікованих лікарських засобів як предмета криміналістичного дослідження / О. Г. Гук // Актуальні проблеми розслідування злочинів: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 1 липня 2014 р.). – Київ : НАВС. - 2014.
- Гук О. Г. Особливості проведення оглядів при розслідуванні фальсифікованих лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів / О. Г. Гук // Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Одеса, 14-15 лютого 2014р.) / Міжнародна фундація права. – Одеса. - 2014.
- Гук О. Г. Фальсифіковані лікарські засоби як предмет криміналістичного дослідження / О. Г. Гук // Збірник матеріалів науково-практичного семінару (березень 2014 р.) – Івано-Франківськ. - 2014.
- Гук О. Г. Актуальні аспекти розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів в умовах становлення України як правової та демократичної держави / О. Г. Гук // Проблеми становлення України як демократичної та правової держави : матеріали круглого столу(17 жовтня 2014). - Київ. – К. : НАВС. - 2014.
- Гук О. Г. Місце розслідування фальсифікованих лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів в умовах євроінтеграції / О. Г. Гук // Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Київ, 30 жовтня 2014р.) / НАВС. - 2014.
- Гук О.Г. Способи фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів / О. Г. Гук // Процесуальні, криміналістичні

та психологічні аспекти досудового розслідування : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Одеса, 2014р.) / Одеса, ОДУВС. - 2014.

- Гук О. Г. Слідова картина, як елемент криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із фальсифікацією лікарських засобів та обігом фальсифікованих лікарських засобів / О. Г. Гук // Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних правопорушень : матеріали круглого столу. – Київ: НАВС. - 2014.

2. Зазначенні матеріали підтвердили належний теоретичний рівень і практичну обґрунтованість та відповідають меті й загальним напрямкам вдосконалення професійної підготовки юридичних кадрів і можуть бути використанні в навчальному процесі при викладанні таких дисциплін, як: «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Судові та правоохоронні органи України», «Оперативно-розшукова діяльність», «Оперативне документування злочинів» та «Практикум зі складання кримінально-процесуальних документів», а також у рамках перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників слідчих органів, та оперативних підрозділів міліції.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представленні ад'юнктом кафедри криміналістики та судової медицини Гук Ольгою Григорівною матеріали дослідження ґрунтуються на значній кількості опрацьованих автором під час дослідження законодавчих, наукових, архівних та емпіричних джерел.

Члени комісії:

**Начальник навчально-методичного центру
НАВС, кандидат юридичних наук, доцент**

Т.Г. Корж-Ікаєва

**Начальник відділу організації
науково-дослідної роботи НАВС,
кандидат юридичних наук**

Є. М. Бодюл

**Начальник докторантури та
ад'юнктури НАВС,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник**

Р.А. Сербин